

Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΤΟΥ «ΕΡΩΤΟΚΡΙΤΟΥ»

Ἄν καὶ ὁ Ἐρωτόκριτος ἀνεγνωρίσθῃ ὑπὸ τῶν λογίων ὡς ἀξιόλογον ἔργον, ἐν τούτοις οὐδόλως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι οὗτος κατέχει σήμερον εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῶν Ἑλλήνων θέσιν ἀνάλογον πρὸς τὴν σημασίαν του.

Οἱ ἔχοντες τὴν συνήθη μετρίαν μόρφωσιν κάτοικοι τῶν πόλεων, καὶ εἰς τὴν Κρήτην ἀκόμη, θεωροῦν συνήθως τὰ ἔργα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας ὡς δημιουργίαι τῶν κατοίκων τῆς ὑπαιθρου, ὡς ἔργα προωρισμένα νὰ τέρπουν τοὺς χωρικούς, ἐπειδὴ τὸ γλωσσικὸν ἰδίωμα τῶν ἔργων τούτων ὑποχωρεῖ σήμερον ἐκ τῶν πόλεων, ἐνῶ κυριαρχεῖ ἀκόμη εἰς τὴν ὑπαιθρον, καὶ διότι αὐτὰ (κυρίως ὁ Ἐρωτόκριτος) ἀναγινώσκονται σήμερον σχεδὸν μόνον ὑπὸ χωρικῶν. Ἐν τούτοις εἶναι σαφές ὅτι ἂν οἱ χωρικοὶ τῆς Κρήτης ἠγάπησαν καὶ διεφύλαξαν τὸν Ἐρωτόκριτον, οὐδόλως ὅμως τὸν ἐδημιούργησαν. Τὰ ἔργα τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας εἶναι προϊόντα ἀστικοῦ βίου, καὶ μάλιστα ὄχι καθυστερημένου καὶ περιορισμένου, ἀλλ' ἐξελισσομένου ἐν στενῇ ἐπαφῇ πρὸς τὰ πνευματικὰ ἐπιτεύγματα τῶν μεγάλων κέντρων τῆς Δύσεως. Συγγραφεῖς γνωρίζοντες ξένας γλώσσας καὶ δυνάμενοι νὰ ἀναγινώσκουν εἰς τὸ πρωτότυπον ὅ,τι καλὸν ἐγράφη εἰς αὐτὰς δὲν εἶναι λαϊκοί.

Ἄλλὰ καὶ ἐκ μέρους λογίων ἠκούσθησαν, καὶ μετὰ τὴν ἐργασίαν τοῦ Ξανθοῦδίδη, λόγοι ὑποτιμητικοὶ διὰ τὸν Ἐρωτόκριτον ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἐξετίμησαν πάντες τὸ ἔργον ἀνταξίως αὐτοῦ. Ἡ «Νεοελληνικὴ Ἀνθολογία» τοῦ Ἡρ. Ἀποστολίδη, ὅπου ἐπιμελῶς ἀπεθησαυρίσθησαν ὅλα τὰ ἀπορρίμματα τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς τῶν τελευταίων δεκαετιῶν, ἀγνοεῖ καὶ τὸν Ἐρωτόκριτον καὶ ὅλην τὴν κρητικὴν ποίησιν τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ὁ δὲ Π. Βλασιτὸς ἐξεφράσθη οὕτω περὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου: «Ποίημα πού μερικοὶ τὸ θαμάζουνε, μὰ πού κατὰ τὴ γνώμη μου θαμπὰ μόλις καθρεφτίζει τὰ δυτικά του πρωτότυπα» (sic). (Ἡ Ἑλληνικὴ καὶ μερικὲς ἄλλες παράλληλες διγλωσσίες, 1935, σελ. 107). Πλείστας δὲ ἀκρίτους γνώμας, τὰς ὁποίας θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐξέφρασε περὶ τοῦ ἔργου ὁ Ἡλίας Βουτιερίδης. Εἶναι σαφές ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι δὲν ἐγνώρισαν ἀρκετὰ ἢ δὲν κατενόησαν ἀρκετὰ τὸ ἔργον, συνεπεία τῆς ἐπικρατούσης εἰς τὸ εὐρὸν κοινὸν περὶ αὐτοῦ γνώμης, τῆς ὁποίας τὴν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον ἐπίδρασιν εἶχον δεχθῆ.

Ὡς μερικὴν αἰτίαν τοῦ ὅτι αἱ λογιώτεροι τάξεις τοῦ ἔθνους παρημέλησαν τὸν Ἐρωτόκριτον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν μεγάλην δημοτικότητα, τὴν ὁποίαν οὗτος εἶχε γνωρίσει παλαιότερον, ἐθεώρησεν ὁ

Ξανθουδίδης τὴν διὰ προχείρων βιβλιοκαπηλικῶν ἐκδόσεων κυκλοφορίαν αὐτοῦ (μεγάλη ἐκδοσις Ἐρωτοκρίτου, σελ. IV). Πιστεύω ὅμως ὅτι μᾶλλον τὸ ἀντίθετον δύναται νὰ ὑποστηριχθῆ, ὅτι δηλαδή ἡ ἐγκατάλειψις τοῦ ἔργου εἰς τοὺς βιβλιοκαπήλους ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς ἀδιαφορίας τῶν «λογιωτέρων», καὶ ὄχι αἰτία αὐτῆς.

Δὲν δύναται δὲ ἡ δουλεία νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἔλλειψιν τοιαύτης φροντίδος (αὐτόθι, σελ. VI), διότι ἐκδόσεις τῶν κλασικῶν συγγραφέων ἔγιναν ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ κατὰ τὸ διάστημα τῆς τουρκοκρατίας, καὶ ἐπομένως τοῦτο θὰ ἦτο δυνατόν καὶ διὰ τὸν Ἐρωτόκριτον, ἂν τὸ ποίημα ἐξετιμᾶτο ὑπὸ τῶν λογίων.

Περίεργος εἶναι καὶ ἡ δοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ν. Πολίτцу ἐξήγησις (Λαογραφία Α', σελ. 32), ὅτι ἡ μεγάλη διάδοσις τῶν ἐφημερίδων καὶ λοιπῶν ἐντύπων ἐγένετο αἰτία τῆς λήθης, εἰς τὴν ὁποίαν ἔπεσεν ὁ Ἐρωτόκριτος ὡς ἀνάγνωσμα· διότι ἂν αἱ ἐφημερίδες ἐξετόπισαν ἐκ τοῦ ἀναγνωστικοῦ πεδίου τὸ ἔργον, τοῦτο βεβαίως συνέβη, διότι τὸ ποίημα, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν εὐχαρίστως ἀνεγινώσκετο καὶ διεδίδετο, δὲν ἦτο σταθερῶς καὶ μετ' ἐπιγνώσεως ἐρριζωμένον εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν τοῦ ἔθνους, ἡ ἐπισφαλῆς δὲ αὐτῆ θέσις ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τὸ πρόβλημα.

Ὁ Βουτιερίδης (Ἡ Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία, ἡ ἀρχὴ τῆς καὶ οἱ σταθμοί τῆς, 1927, σελ. 104), προέβλεπε «τὸ ἰδίωμα τὸ δυσκολονόητο», τοῦτο δὲ ἀκούομεν καὶ νὰ λέγεται συνηθέστατα. Ἀλλὰ τὴν γνώμην αὐτὴν διαψεύδει ἀκόπως ἡ τεραστία διάδοσις τοῦ ἔργου ἔξω τῆς Κρήτης, κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα. Ὁ «τυπογράφος» τῆς πρώτης ἐκδόσεως (1713) λέγει ὅτι ὁ Ἐρωτόκριτος «τιμᾶται εἰς τὰς νήσους τοῦ Ἀδριατικοῦ καὶ τὴν Πελοπόννησον» (μεγ. ἐκδ. σελ. XXIII). Ὁ Καίσαριος Δαπόντες λέγει ὅτι τὸν Ἐρωτόκριτον «τὸν κρατοῦν εἰς τὰ προσκέφαλά τους», καὶ ὁ Περιηγητὴς Clarke εὔρεε εἰς Γενὴ· Καλὴ τῆς Ρωσίας τὸν Σπαρτιάτην Κυριάκον, τοῦ ὁποίου οἱ παῖδες «καθ' ἐσπέραν ἀνεγίνωσκον εἰς τὸν πατέρα των τὸ δημοφιλὲς ποίημα Ἐρωτόκριτον» (αὐτόθι, σελ. CXXXVII). Μεγάλην διάδοσιν εἶχε τὸ ἔργον καὶ εἰς τὰς πυραδουναβείους ἡγεμονίας, μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, αὐτὴ δὲ ἀκριβῶς ἐγέννησεν εἰς τὸν Φωτεινὸν τὴν ιδέαν τῆς διασκευῆς, ἀρκετὰ ἄργα, τὸ 1818. Διὰ τὴν διάδοσιν καὶ τὴν τελείαν κατανόησιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου εἰς τὴν Σμύρνην ὁμιλεῖ ὁ Γ. Σεφέρης (Ἐρωτόκριτος, 1946, σελ. 7 ἐξ.). Εἰς ἀπομονωμένα χωρία τῆς Μακεδονίας εὗρισκει κανεὶς καὶ σήμερον τὰς ἐνετικὰς ἐκδόσεις κρητικῶν ἔργων ὡς τῆς «Θυσίας τοῦ Ἀβραάμ».

Ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἐχρειάσθη οὔτε γλωσσικὴν οὔτε ἄλλου εἴδους ἐρμηνείαν, ἵνα ἐννοήσῃ καὶ αἰσθανθῆ ὅτι ἦτο ἴδιον αὐτοῦ κτῆμα.

Καὶ τοῦτο, διότι, ὡς λέγει ὁ Ξανθουδίδης, «τὸ γλωσσικὸν ὑλικὸν τοῦ ποιήματος καὶ τὸ τυπικὸν αὐτοῦ εἶναι γνωστὸν καὶ καταληπτὸν εἰς πάντα Ἑλληνα» (μικρὰ ἔκδ. σελ. 23). Μόνον ἢ προκατάληψις δημιουργεῖ δυσκολίαν εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ κειμένου, εὐστοχώτατα δὲ ὁ Ξανθουδίδης διέκρινε «προσποίησιν» εἰς τὴν ἐντύπωσιν δυσνοήτου βαρβαρισμοῦ, τὴν ὁποίαν ἔκαμε εἰς τὸν λόγιον διασκευαστὴν Φωτεινὸν ἢ γλῶσσα τοῦ ἔργου, γλῶσσα τῆς ὁποίας τὴν «τελειότητα, εὐγένειαν καὶ δύναμιν» ἐθαύμασεν ὁ πολὺς γλωσσολόγος Γεώργιος Χατζιδάκης (Ἐπιστ. Ἐπ. Παν. Ἀθ., 1909 - 10, σελ. 19).

Ὡς συνήθως ὁ Ξανθουδίδης καὶ ἐν προκειμένῳ διεΐδε τὴν ὀρθὴν λύσιν, λέγων εἰς τὴν μικρὰν ἔκδοσιν σελ. 18: «Ἡ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος διὰ τῶν σχολείων ἀναπτυχθεῖσα τάσις καὶ ἀγάπη πρὸς τὰ ἀρχαῖα κλασικὰ ἔργα ἐγένετο αἰτία ὑποτιμήσεως καὶ τῶν ἄλλων μεσαιωνικῶν πραγμάτων καὶ ἔργων καὶ τοῦ κρητικοῦ ἔπους».

Ἡ στάσις τῶν περισσοτέρων ἀρχαιομαθῶν λογίων ἦτο κατὰ τὴν ὄψιμον τουρκοκρατίαν, πιθανῶς δὲ καὶ πρότερον, δυσμενῆς διὰ τὸν Ἐρωτόκριτον καὶ τὰ λοιπὰ κρητικὰ ἔργα. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Κορναῆς, ἂν καὶ δὲν ἦτο ἀρχαῖστίς, τὰ ἀπεκάλεσε συλλήβδην καὶ ὁμοῦ μετὰ τὰ λαϊκὰ βυζαντινὰ ἔργα «ἔξαμβλώματα τῆς ταλαιπώρου Ἑλλάδος», καὶ τὴν γλῶσσαν των «δυσειδῆ θεράπαιναν», ἢ ὁποία ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀντικείμενον φροντίδος μόνον χάριν τῆς «εὐειδεστάτης δεσποίνης», δηλ. τῆς ἀρχαίας, (μεγ. ἔκδ. σελ. CXL I). Ὁ Νερουλὸς ἐχαρακτήριζε τὰς κρητικὰς δημιουργίας ὡς «ἀμόρφους συνθέσεις», διότι ἀνεζήτει εἰς αὐτὰς τὴν «γνώσιν τῶν κανόνων», ἀντὶ νὰ προσπαθήσῃ νὰ κατανοήσῃ τοὺς ἰδίους κανόνας αὐτῶν (μεγ. ἔκδ. σελ. CXL V). Ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω καὶ τὴν γνώμην τοῦ Φωτεινοῦ. Ὁ Φωτεινὸς ἀποτελεῖ ὄψιμον δείγμα βυζαντινοῦ διασκευαστοῦ τῶν δημοτικῶν δημιουργιῶν ἐπὶ τὸ λογιώτερον. Ἡ ἐπιχειρηθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ νοθεία τοῦ ἔργου τοῦ Κορνάρου εἶναι ἐπανάληψις τῆς διὰ παντὸς στρεβλώσεως τῶν ἀκριτικῶν ἔργων.

Ἐν τούτοις ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αἱ συνθῆκαι αἱ ἐπικρατοῦσαι τότε εἰς τὰς πνευματικὰς ἀντιλήψεις ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου, δηλ. ἡ ἀποψις τῆς ἀρχαιότητος, ὡς προτύπου πρὸς μίμησιν, καθίστα τοὺς ἀνθρώπους ἀνικάνους νὰ αἰσθανθοῦν τὴν ζωντανότητα ἑνὸς γνησίως νεοελληνικοῦ ποιητικοῦ κόσμου. Παντοῦ ἀνεζητοῦντο οἱ ἀρχαῖοι θεοὶ καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἥρωες. Εἰδικῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ γλωσσικὸς ἀρχαϊσμός ἐπέφερε ἀδυναμίαν πρὸς ἐκτίμησιν τῆς τελειότητος τῆς γλώσσης τοῦ Ἐρωτοκρίτου.

Αἱ ἀπόψεις αὐταὶ μετὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου ἔγιναν ἀπείρως ἰσχυρότεραι, διότι διεδόθησαν συστηματικῶς διὰ τῆς ἐκ-

παιδεύσεως. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ' αἰῶνος συνέβαινε κατὰ τὸν Leake εἰς τὰ «μᾶλλον ἀνεπτυγμένα μέρη τῆς Ἑλλάδος» (μεγ. ἔκδ. σελ. CXXXIX), ἔγινε ἀργὰ ἀλλὰ σταθερῶς κατάστασις δι' ὀλόκληρον τὴν χώραν : τὸ ποίημα ἐλησμονήθη.

Ἄλλὰ τί εἶναι ὁ Ἐρωτόκριτος ; Τὰ περιγραφόμενα εἰς αὐτὸν ἔχουν πρᾶγματι ἐθνικὸν χαρακτῆρα, ὡς εἶναι ἀνάγκη νὰ συμβαίῃ εἰς ἔργον πανελληνίου σημασίας ; Ἔχει ὁ κόσμος τοῦ Ἐρωτοκρίτου ὠρισμένον νόημα ἢ εἶναι ποιητικὸν μὲν ἀλλὰ τυχαῖον καὶ ἄνευ ἐπιγνώσεως πλάσμα, ἐπαναλαμβάνον κατὰ τὸ πλεῖστον διαφόρους κοινούς τόπους τῆς ἐποχῆς καὶ τίποτε περισσότερον ;

Ὁ ἀναγινώσκων τὸν Ἐρωτόκριτον ἀντιλαμβάνεται ταχέως ὅτι πρόκειται περὶ ἔργου ἱστορικῶς ἀνακριβοῦς. Εἶναι σαφές ὅτι ὁ ποιητῆς οὔτε τὴν ἐποχὴν τοῦ περιγράφει, διότι ἀποσιωπᾷ τὴν Ἑνετίαν, τὴν δούλωσιν τῆς Ἑλλάδος εἰς τοὺς Τούρκους κ.λ., ἀλλ' οὔτε ὠρισμένην ἄλλην ἐποχὴν· διότι πολλὰ τῶν ἀναφερομένων οὐδέποτε συνυπῆρξαν. Τὰ ἐπὶ μέρους ἱστορικὰ στοιχεῖα τοῦ ἔργου, ὡς ἡ πολυθειῖα, αἱ βασιλευόμεναι Ἀθῆναι, αἱ ἔνδοξοι διὰ τὰ γράμματα Ἀθῆναι, ἡ Μακεδονία ὡς ἰδιαίτερον κράτος, τὸ ἔνδοξον Βυζάντιον, ἡ Καραμανία, ὁ φεουδαλισμός, λαμβάνονται ἐκ περισσοτέρων τῆς μιᾶς ἐποχῶν. Ἄλλὰ καὶ αὐτὰ δὲν εἶναι τὰ γνωστὰ καὶ παραδεδομένα, ἀλλ' ἔχουν μεταβληθῆ· ἡ πολυθειῖα τοῦ Ἐρωτοκρίτου π. χ. δὲν εἶναι ἡ γνωστὴ θρησκεία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ὁ κόσμος τοῦ Κορνάρου χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀποσιώπησιν τῶν ἱστορικῶν στοιχείων τοῦ παρόντος καὶ ἀλλοίωσιν καὶ μεῖξιν τῶν στοιχείων τοῦ παρελθόντος. Πάντα τὰ πρόσωπα καὶ πράγματα τοῦ ἔργου ἱστορικῶς ἐξεταζόμενα εἶναι προβληματικά. Οὔτε δὲ ἡ γεωγραφία τοῦ ποιήματος ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν πραγματικότητα.

Ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐξευρέσεως πραγματικῶν στοιχείων ἐντὸς τοῦ ἰδιότυπου τούτου κόσμου ἐγέννησε τὰς γνωστὰς περιέργους θεωρίας τοῦ Σάθα καὶ τοῦ Νικολίου Πολίτη, ὅτι τὸ ἔργον ἔχει πυρῆνα παλαιότατον, ποιηθέντα εἰς τὰς Ἀθήνας, ἢ τὴν Θεσσαλίαν ἢ ἄλλοῦ, τὰς ὁποίας οὐδεὶς πλέον δέχεται. Ἀντιθέτως εὐρέως διεδόθη ἡ πρώτη ἐρχομένη εἰς τὸν νοῦν πρόχειρος ἐξήγησις, ὅτι ὁ ποιητῆς ἐποίησεν οὕτω, διότι δὲν ἠδύνατο ἄλλως, δηλ. διότι ἔστερεῖτο μορφώσεως. Ταύτης παραλλαγὴ εἶναι ἡ θεωρία τοῦ Γιάνναρη, ἡ ὁποία δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς δεῖγμα τῆς ἀκρισίας, μὲ τὴν ὁποίαν ἀντιμετωπίσθη ὁ κόσμος τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Κατὰ ταύτην ἢ ἐκ μέρους τοῦ Κορνάρου ἄγνοια τῆς γεωγραφίας καὶ τῆς ἱστορίας, ἢ ὑποτιθεμένη ἔλλειψις ἀρχαιομαθείας καὶ ἀρχαιογλωσσίας, εἶναι ἔνδειξις τῆς νεαρᾶς τοῦ ποιητοῦ ἡλικίας, (Περὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου, σελ. 30-31). Βεβαίως ἀπλῆ σύγκρισις τοῦ

Ἐρωτοκρίτου πρὸς δεκάδας βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν ἔργων, τὰ ὅποια βρίθουν προχείρου ἑλληνομαθείας καὶ ἐπιδεικνύουν ὄγκον ψευδοῦς σοφίας, θὰ ἤρκει ἵνα δειχθῇ ὅποια πράγματι εἶναι τὰ ἄωρα καὶ τὰ ἄσοφα. Ὁ κόσμος τοῦ Ἐρωτοκρίτου εἶναι μὲν ἱστορικῶς ἀνακριβής, ἀλλὰ τοιοῦτος ὧν παρέχει τὴν ἐντύπωσιν τοῦ μεθοδικοῦ καὶ λελογισμένου, τὴν ἐντύπωσιν τῆς τελείας ὠριμότητος.

«Σύγχυσιν τόπων καὶ χρόνων» εἶδε εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον καὶ ὁ Η. Π. Βουτιερίδης (Ἰστ. Νεοελλ. Λογοτεχνίας, 1927, Β', σελ. 172) ἀποτελοῦσαν «τὸ κοινὸν ἐλάττωμα καὶ τὸ κύριον γνώρισμα ὅλων τῶν ποιητῶν τῶν ἱπποτικῶν ἐπῶν τῆς Δύσεως πρὸ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ κατ' αὐτὴν καὶ ὀλίγον μετ' αὐτήν». Ὅτι «αἱ συγχύσεις» τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἐν τῷ συνόλω των δὲν ἀπαντοῦν εἰς ἄλλους συγγραφεῖς θὰ λεχθῇ κατωτέρω. Ἀπουσίαν δὲ γεωγραφικῶν καὶ τοπογραφικῶν γνώσεων εὔρεν εἰς τὸ ἔργον καὶ ὁ Δαμβέργης, διέγνωσεν ὅμως καὶ τινα σκοπιμότητα, τὴν ὁποίαν ἀφελῶς ἐξέλαβεν ὡς ἐπιθυμίαν τοῦ ποιητοῦ «νὰ μὴ κουρασθῇ δι' ἀτερπνῶν παρεκβάσεων (;) ὁ λαὸς» (μεγ. ἔκδ. σελ. CLV. Πβ. Γιάνναρη, σελ. 54).

Ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ Cartojan, ὁ Κριαρᾶς καὶ ἄλλοι λόγιοι δὲν ἠσχολήθησαν εἰδικῶς μὲ τὸ πρόβλημα τῶν «ἀνακριβειῶν». Ἐξ αὐτῶν ὁ Λίνος Πολίτης ἀποκρούει τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ ποιητοῦ ὡς λαϊκοῦ, καὶ προτείνει ἀκόμη καὶ τὴν πιθανότητα τῆς ὑπ' αὐτοῦ γνώσεως τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσης, (Ἐρωτόκριτος ἔκδ. Παπαδημητρίου, 1952, σελ. 26), ἀλλὰ δὲν ἠσχολήθη μὲ τὰς ἀνακριβείας. Μεμονωμένως διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ ἀνατολίτου ἐχθροῦ ὡς «Καραμανίτου»—καὶ ὄχι ὡς Τούρκου—λέγει, ὅτι ὁ ποιητὴς «συνειδητὰ ἀρχαΐζει», ἀλλὰ δὲν ἐξετάζει τὸν λόγον (αὐτόθι, σελ. 30).

Ὁ Δημαρᾶς εἰς τὸ σχετικὸν κεφάλαιον τῆς «Ἱστορίας τῆς Νεοελλ. Λογοτεχνίας» ἐξέφρασεν ὀρθὰς γνώμας. Ἀντελήφθη ὅτι τὸ ἔργον κινεῖται ἔξω τῶν στενῶν πλαισίων τόπου καὶ χρόνου καὶ ὅτι πάντως ὁ κόσμος του εἶναι ἡ «ἑλληνικὴ ἀνατολή», ἀλλὰ δὲν ἠσχολήθη συστηματικῶς μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ κόσμου τούτου καὶ μὲ τὰς ἀνακριβείας, τὰς ὁποίας παρουσιάζει. Δέχεται πάντως Κορνάρου λόγιον καὶ ὄχι ἀμαθῆ.

Ὡς πρὸς τὸν Ξανθουδίδην, οὗτος κατὰ τὸ μακρὸν διάστημα τῆς ἐνασχολήσεώς του μὲ τὸ ἔργον ἐξέφρασε διαφόρους ἀπόψεις. Κατὰ τὴν πρώτην ἐθεώρει πιθανὸν ὅτι ὁ Κορνάρου «ἐπεθύμει νὰ ἀναπαραστήσῃ» τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ κωλυόμενος ἐκ τῆς ἐλλείψεως γνώσεων καὶ μὴ θέλων νὰ περιγράψῃ ὡς ἀρχαῖα σύγχρονα εὑρίσκει μέσον τινὰ ὄρον, ἥτοι «σταματᾷ εἰς παλαιότερους πῶς χρόνους», ἵνα «καταστήσῃ τὸν ἀναχρονισμὸν ὀλιγώτερον ἀντιληπτόν» (μεγ. ἔκδ., σελ. XXXV). Περὶ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς γίνεται λόγος κατωτέρω.

Ἡ δευτέρα ἀποψις τοῦ Ξανθουδίδη ἀφορᾷ εἰδικώτερον τὴν ἀποσιώπησιν τοῦ κυριωτέρου στοιχείου τῆς παρούσης διὰ τὸν Κορνάρου πραγματικότητος, δηλαδή τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῆς Ἑνετίας καὶ τῶν Τούρκων. Αὕτη ἀπεδόθη ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδη εἰς σκοπιμότητα ἰδιοτελῆ, ὀφειλομένην εἰς τοὺς χρόνους ποιήσεως τοῦ ἔργου. Ἡ γνώμη αὕτη συνδέεται μὲ τὴν προσπάθειαν τοῦ Ξανθουδίδη νὰ καταβιβάσῃ χρονολογικῶς τὸν ὑψηλὰ τότε τοποθετούμενον Ἑρωτόκριτον (μεγ. ἔκδ., σελ. LXXIII). Διὰ τῆς χαμηλῆς χρονολογίας, λέγει, «ἐξηγεῖται καὶ ὁ λόγος, δι' ὃν ὁ Κορνάρου οὐδένα λόγον κάμνει περὶ Τούρκων οὐδὲ περὶ Ἑνετῶν». «Ὁ Κορνάρου περατώσας καὶ διαδώσας τὸ ποίημά του εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν εἶχε ἤδη καταληφθῆ ὀλόκληρος ἡ ἄλλη νῆσος ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἐπέκειτο δὲ καὶ ἡ τοῦ Κάστρου ἄλωσις, ἀπὸ προνοίας ἀπέφυγε νὰ κάμῃ λόγον περὶ τῶν Τούρκων, ἵνα μὴ δι' ἀκαίρου ἐπιθέσεως ἐπισύρῃ κατόπιν, ἂν ἡ τύχη τὸν ἔρριπτεν εἰς τὰς χεῖρας των, ὅπως καὶ συνέβη, τὴν ἐκδίκησιν τοῦ κατακτητοῦ». Τὴν ἀποψιν αὐτὴν ἐδέχθη καὶ ὁ Hesseling, εἰπὼν: les circonstances sont telles qu'elles l'empêchent de prononcer ces noms, δηλ. τὰ ὀνόματα τῶν Τούρκων καὶ τῶν Φράγκων, (Histoire de la littérature grecque moderne, 1924, σελ. 13).

Ἀλλὰ πρῶτον δὲν εἶναι καθόλου βέβαιον ὅτι τὸ ποίημα ἐγράφη ἢ ἀπλῶς ἐτελείωσε μετὰ τὴν τουρκικὴν ἐπιδρομὴν. Δὲν γνωρίζω διατὶ δὲν πρέπει νὰ πιστεύσωμεν τὸν Κορνάρου ρητῶς λέγοντα εἰς τὸν ἐπίλογον ὅτι:

«ἐκεῖ ἄκαμε κ' ἐκόπιασε ἐτοῦτα ποῦ σᾶς γράφει.»

δηλ. εἰς τὴν Σητεῖαν, καὶ ἐπομένως πρὸ τοῦ 1646, ἀφοῦ ἡ πόλις κατεστράφη καὶ ἐγκατελείφθη κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, (μεγ. ἔκδ., σελ. L, σημ. 1). Ἀφοῦ ἡ «Θυσία τοῦ Ἀβραάμ» ὑπῆρχε τὸ 1635, ὡς μαρτυρεῖται, μένει μία δεκαετία μέχρι τῆς τουρκικῆς ἐπιδρομῆς, κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ ποιητὴς ἠδύνατο νὰ ἀσχοληθῆ μὲ τὸ μέγα τῆς ζωῆς του ἔργον. Τὴν ἀμφισβήτησιν τῆς προτεραιότητος τῆς «Θυσίας» δὲν θεωρῶ πειστικὴν. Περαιτωθὲν τὸ ἔπος περίπου συγχρόνως πρὸς τὴν πρώτην ἐκδήλωσιν τῆς τουρκικῆς ἐπιθέσεως ἦτο φυσικὸν νὰ μὴ γνωσθῆ ὑπὸ τοῦ Μπουνιαλῆ ὁ ὁποῖος ἔφυγεν ἀπὸ τὸν Χάνδακα κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιδρομῆς (μεγ. ἔκδ. σελ. LX). Τὸ ὅτι δὲν ἐξετυπώθη κατὰ τὸν εἰκοσιπενταετῆ πόλεμον, εἶναι μᾶλλον φυσικόν, ἢ πάντως ὄχι περισσότερον δυσεξήγητον τῆς μὴ ἐκτυπώσεώς του κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν τὴν ἄλωσιν τεσσαρακονταετίας. Ἡ ἐντὸς τῶν ὀρίων πολιορκουμένης πόλεως κυκλοφορία δὲν ἦτο ἀρκετὴ, ἵνα παρακινήσῃ τοὺς ἐκδότας τῆς Βενετίας νὰ τυπώσουν τὸ κρητικὸν ἔργον, οὐδεμία δὲ ἐνδειξις ὑπάρχει ὅτι ὁ ποιητὴς προσωπικῶς ἐνδιεφέρετο δι' αὐτήν.

Ἐξ ἄλλου, ἡ δημιουργία τοιούτου ἔργου προϋποθέτει ἐν τῷ συνόλω αὐτῆς εἰρηνικούς χρόνους—ἔστω τοὺς τελευταίους. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἀρνούμεθα τὸν συμβολισμόν τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ Καραμανίτη. Ἦδη ὁ Μ. Σκλάβος εἰς τὴν «Συμφορὰν τῆς Κρήτης» (1508), (Wagner, Carmina graeca medii aevi σελ. 53 ἔξ. στ. 144—5), λέγει περὶ τοῦ Θεοῦ :

*κι ἄ δὲ μετανοήσωμεν θέλει μᾶσε πατάξει
μὲ τὸ σπαθὶ τὸ τούρκικον νὰ κόψη τὰ κορμιά μας.*

Εἰς δὲ τὸν στ. 175, ἐρωτᾷ τὴν Κρήτην :

μήνα σοῦ δώσαν πόλεμο μὲ τὴν μπουμπάρδα οἱ Τοῦρκοι;
καὶ τέλος εὔχεται (στίχ. 244) :

καὶ ἐθνικῆς ἐπιδρομῆς λευθέρωσον, θεέ μου.

Ἐξ ἄλλου ἐπανειλημμένα συγκρούσεις Κρητῶν πρὸς Μωαμεθανοὺς εἶναι γνωστὰ καὶ πρὸ τοῦ 1645, (Γιάνναρης, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 9-17)¹.

Ὡς φαίνεται ἀπὸ τὸν πρόλογον τοῦ Ἀχέλη οἱ Κρητες παρηκολούθουν μὲ ζωηρὸν ἐνδιαφέρον τὰς ἐπεκτατικὰς κινήσεις τῶν Τούρκων. Ἐγνώριζαν ὅτι μετὰ τὴν Μάλταν καὶ τὴν Κύπρον ἡ ἐπίθεσις θὰ ἐστρέφετο κατ' αὐτῶν, (Ἐκδ. Pernot, 1910, κυρίως στίχ. 5 - 7) :

*καὶ ἀπάνω σ' ὄλα βλέπομεν πὸν Τοῦρκος τὸ θηρίον
ἐξύπνησε μὲ φοβερὸν τραγανισμόν δοντίων
καὶ βούλει τὴν δύναμιν ἀποῦχει νὰ μᾶς δείξη,
μᾶλλον ὡς δράκων τὰ πουλιὰ λέγει νὰ μᾶς ρουφήξη κ. λ.*

Ἡ ἀνησυχία αὐτή, ἐνταθεῖσα περισσότερον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς εἰρήνης, ἠδύνατο καὶ μόνη νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τὸν Κορνάρου τὴν χρῆσιν τοῦ γνωστοῦ εἰς τοὺς Ἰταλοὺς θέματος τῆς μονομαχίας τοῦ ἵππότη πρὸς τὸν ἄπιστον. Θὰ ἦτο ὅμως παράλογον νὰ προνοῇ τόσον ἐνωρὶς διὰ τὴν δημιουργίαν ἀγαθῶν σχέσεων μὲ τοὺς Τούρκους.

Ὡς ὑπαινιγμὸς τοῦ μακροῦ ἀγῶνος δύναται νὰ θεωρηθῇ μόνον τὸ μνημονευθὲν ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδου (μικρὰ ἔκδ. σελ. 7) δίστιχον τοῦ Β 1131 - 2 :

*ἀπήτης κ' ἕνας Κρητικὸς τὸς ὦρα μὲ μαλώνει,
κ' ἡ χέρα μου πιβούλεψε καὶ δὲν τότε σκοτώνει.*

Ἄν ἀποδώσωμεν μεγάλην σημασίαν εἰς τοὺς στίχους τούτους, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Καραμανίτη προσετέθη ἐκ τῶν ὑστέρων, ἴσως ὅταν προσετέθη καὶ ὁ ἐπίλογος, ἔγινε δὲ τοῦτο μὲ μεγάλην ἐπιδεξιότητα ἀφοῦ ὑπάρχουν μνεῖαι αὐτοῦ περαιτέρω. Τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκλεισθῇ, διότι τὸ ἐπεισόδιον εἶναι αὐτοτελὲς καὶ δὲν

¹) Πβ. καὶ Ι. Καλιτσουνάκη, Δί περὶ τῆς Κρήτης ἐν τῇ δυτ. Εὐρώπῃ εἰδήσεις κ.λ., Ἐπετ. Ἐτ. Κρ. Σπουδῶν, Α', σελ. 357, σημ. 2.

συνδέεται οὔτε μὲ τὴν δραῖσιν τοῦ ποιήματος γενικῶς, οὔτε εἰδικῶς μὲ τὸ κονταροκτύπημα. Ἔχει δὲ χαρακτῆρα ἰντερμεδίου ἀναλόγου πρὸς τὰ διακόπτοντα τὴν δραῖσιν τῶν θεατρικῶν ἔργων, ὅπου, κατὰ ἰταλικά πρότυπα, παρουσιάζονται ἐνίοτε Τούρκοι ἀγωνιζόμενοι πρὸς Χριστιανούς².

Ἄλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη δεχθῶμεν ὅτι τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Καραμανίτη ἢ καὶ ὅλον τὸ ἔργον ἐγράφη κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος, καὶ πάλιν δὲν θὰ εἶναι λογικὸν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ συγκεκαλυμμένη καὶ οὕτως εἰπεῖν συμβολικὴ μνεῖα τῶν Τούρκων ὀφείλεται εἰς τὸν φόβον τοῦ μέλλοντος. Ἀντίφασιν πρὸς τὴν πρόνοιαν αὐτὴν θὰ ἀπετέλει ἡ αἰσιόδοξος πρόβλεψις, τὴν ὁποίαν κατ' αὐτὸν τὸν Ξανθουδίδη, δηλοῖ ἡ νίκη τοῦ Κρητικοῦ εἰς τὴν μονομαχίαν κατὰ τοῦ Καραμανίτη. Ἐξ ἄλλου ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ἐπεκράτει αἰσιοδοξία διὰ τὴν τελικὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος. Εἰς τὸν Φορτουναῖον παιζόμενον εἰς τὸ Κάστρον πιθανώτατα τὸ 1669 ὀλίγον πρὸ τῆς ἀλώσεως, ἡ Τύχη προλογίζουσα (στιχ. 95 καὶ ἐξῆς) βεβαιώνει ὅτι συντόμως θὰ ἠττηθῆ «ὁ Τούρκος» συνάμα δὲ τὸν ἀποκαλεῖ «ἄνομο σκυλί», ἀποδεικνυομένου οὕτω ὅτι ὁ ποιητὴς οὐδὲν ἐφοβεῖτο λέγων ταῦτα μάλιστα ἐν θεάτρῳ.

Ἐπειτα ὁ Κορνάρος δὲν ἀποσιωπᾷ μόνον τοὺς ἀγῶνας μεταξὺ τῶν Τούρκων καὶ τῶν Ἑνετῶν, ἀλλὰ καὶ ἄλλα στοιχεῖα τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς ἐποχῆς του, δὲν εἶναι δὲ δυνατὸν ἐκάστη τῶν ἀποσιωπήσεων τούτων νὰ ἐξυπηρέτει ἰδιαιτέραν σκοπιμότητα, ἀλλὰ πρέπει νὰ εὐρεθῆ κοινὴ δικαιολογία δι' ὅλας. Ἄν ἐκ φόβου δὲν ὠμίλησε σαφῶς περὶ τῶν Τούρκων, ποῖος φόβος ὅμως τοῦ ὑπηγόρευσε νὰ ἀποσιωπήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν τῶν Ἑνετῶν; Ποία πρόνοια τοῦ ἐπέβαλε νὰ ἀγνοήσῃ τὴν ὑποδούλωσιν τῆς Ἑλλάδος;

Ἡ τρίτη ἀποψις ἢ διατυπωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδη ἀφορᾷ γενικῶς τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορικῆς ἀκριβείας τοῦ κόσμου τοῦ Ἑρωτοκρίτου καὶ εἶναι ἡ ἐξῆς (μεγ. ἐκδ., σελ. 371). Παραδέχεται μὲν τὴν γνώμην τῶν ἰσχυριζομένων ὅτι «δὲν ἦσαν αἱ γεωγραφικαὶ καὶ ἱστορικαὶ γνώσεις τοῦ Κορνάρου οὔτε πολλαὶ οὔτε ἀκριβεῖς», ἀλλὰ προσθέτει εὐθύς: «ἀλλὰ καὶ δὲν ἔκρινεν ὁ ποιητὴς ἐπιβαλλομένην αὐτῷ τὴν γεωγραφικὴν καὶ ἱστορικὴν ἀκριβολογίαν». Ἡ τελευταία φράσις εἶναι ἡ περισσότερον πλησιάζουσα εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἃς παρατηρήσωμεν δὲ ὅτι αὕτη αἶρει τὸ κῦρος τῆς πρώτης, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν τὴν ἀκρίβειαν τῶν γνώσεων ποιητοῦ, μὴ θεωροῦντος ἑαυτὸν ἠναγκασμένον νὰ ἀκριβολογήσῃ.

²) Σ τ ἄ θ η ς, Ἰντερμέδιο τῆς Μορέσκας, Ἑ ρ ω φ ἰ λ η, ἰντερμ. γ'. Ἡ παρεμβολὴ αὐτὴ θὰ ἐξήγει καὶ διατὶ τὸ Β ἀπέβη τὸ μακρότερον μέρος τοῦ ἔργου. Ἄλλα θεατρικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Ἑρωτοκρίτου, μεγ. ἐκδ. σελ. CIV, σημ. 1.

«Ὁ Κορνάρος δὲν ἐθεώρησε ὅτι βλάπτεται ἡ οἰκονομία τοῦ ποιήματός του διὰ τοιούτων ἀναχρονισμῶν» προσθέτει ὀρθότατα ὁ Ξανθουδίδης, καὶ θὰ ἴδωμεν ὅτι ἀκριβῶς ὁ χαρακτήρ τοῦ ποιήματός του ὄχι μόνον ἐπέτρεπε, ἀλλ' ἐπέβαλλε τοὺς ἀναχρονισμούς. Ἐν τούτοις μολονότι ὁ Ξανθουδίδης μὲ τὴν θαυμασίαν του ὀξύτητα διέκρινε καὶ σαφῶς διετύπωσε τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ ποιητὴς «ἔπλασεν ἴδιον φανταστικὸν περιβάλλον», δὲν ἐπροχώρησε περισσότερον, αἱ δὲ τελευταῖαι του ἀπόψεις αἱ δημοσιευθεῖσαι εἰς τὸ Λεξ. Ἐλευθερουδάκη, ἄρθρ. Ἐρωτόκριτος (1929) ἐπαναλαμβάνουν τὴν ἀντιφατικὴν γνώμην περὶ «ἀνακριβειῶν τόπων καὶ χρόνων». Πλεῖσται ὀξεῖαι παρατηρήσεις γενόμεναι ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἄγουσαι εἰς τὴν ὀρθὴν ὁδόν, ἔμειναν ἀσυστηματοποίητοι, σποραδικαὶ καὶ ὡς ἐπ' εὐκαιρίᾳ λεχθεῖσαι⁸.

Διὰ τὰ εἴμεθα δίκαιοι, ὀφείλομεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ὁ Κορνάρος δὲν μᾶς δίδει εὐκαιρίαν ἵνα διαπιστώσωμεν ποία καὶ πόση ἦτο ἡ ἱστορικὴ καὶ γεωγραφικὴ μόρφωσίς του. Διὰ πάντα χωρὶς προκατάληψιν ἐρευνητὴν εἶναι σαφές ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν λέγει πᾶν ὅτι γνωρίζει ἐκ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς γεωγραφίας ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἀπασχολοῦντα αὐτὸν πράγματα. Καὶ πρῶτον οὐδαμοῦ φαίνεται τὸ ὑποτεθὲν ὡς βέβαιον ὑπὸ τῶν ἐπικριτῶν του, καὶ τοῦ Ξανθουδίδη, εἰς τὴν πρώτην μνημονευθεῖσαν ἄποψίν του, ὅτι δηλ. ὁ ποιητὴς εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ παραστήσῃ τὴν ἀρχαιότητα ἢ ἄλλην τινὰ παρωχημένην πολὺ ἢ ὀλίγον ἐποχὴν. Οἱ χρόνοι, κατὰ τοὺς ὁποίους ἔζη ὁ Κορνάρος, ἦσαν ἐστραμμένοι πρὸς τὴν ἀρχαιότητα, καὶ πλεῖστα στοιχεῖα τῆς ἦσαν παγκοίνως γνωστά, καὶ πρὸ πάντων τὰ παραδεδομένα ἀρχαῖα ὀνόματα θεῶν, ἡρώων καὶ ἱστορικῶν προσώπων. Ἀλλ' ἐκ τούτων ὁ Κορνάρος ἐπιμέλως καὶ συστηματικῶς ἀπέφυγε νὰ χρησιμοποιήσῃ καὶ ἐν μόνον κοινῶς γνῶριμον, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἄλλους κρητὰς ποιητὰς τῆς ἐποχῆς.

Σχεδὸν πάντα τὰ κρητικὰ ἔργα περιέχουν στοιχεῖα ἀρχαιομαθείας. Θὰ ἦτο παράλογον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἀχέλης ἐγνώριζε τὸν Αἴολον καὶ τὸν Ποσειδῶνα (στίχ. 626), ὁ δὲ Κορνάρος οὐδέποτε εἶχε ἀκούσει περὶ αὐτῶν, ἐνῶ μάλιστα ὑπάρχει ἔνδειξις ὅτι ἐγνώριζε τὸ χωρίον ὅπου οἱ θεοὶ οὗτοι ἀναφέρονται. Καὶ ἂν δὲ δὲν δεχθῶμεν ἐπίδρασιν τοῦ Ἀχέλη ἐπὶ τοῦ Κορνάρου (μεγ. ἔκδ. σελ. CXXIV), πάντως δὲν

⁸) Ἡ αὐτὴ ἀντιφατικὴ ἄποψις εἰς μεγ. ἔκδ. σελ. 377: «οὐδὲν ἄλλο πλὴν ξηρῶν ὀνομάτων ἐγνώριζε καὶ οὐδὲν ἄλλο ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ γνωρίζῃ». Παρατηρητέον ὅτι, ἂν ὁ ἀπλοῦς κόσμος οὗτος τῶν ξηρῶν ὀνομάτων, ἔχει ὠρισμένην λογικὴν καὶ συνέπειαν, τοῦτο σημαίνει ὅτι ἀσφαλῶς ὁ ποιητὴς ἐγνώριζε πολὺ περισσότερα τῶν ξηρῶν ὀνομάτων.

εἶναι δυνατόν νὰ μὴ ἐγνώριζεν ὁ δεύτερος σημαντικὸν κρητικὸν ποίημα ἐκδοθὲν διὰ τύπου εἰς τὸ σχετικῶς πρόσφατον παρελθόν. Καὶ τὸν Ἑλικῶνα δὲ καὶ τοὺς Μυρμιδόνας καὶ τὸν Ἀχιλλέα ἀναφέρει ὁ Ἀχέλης (στ. 284), καὶ τὸν Ἄρην, τὸν Ὀρφέον καὶ τὰς Μούσας (στ. 1723), καὶ τὴν Ἄρτεμη καὶ Ἀπόλλωνα, Ἐνυὼ καὶ Ἀθήνην—μὲ τὸν ἠμνηρικὸν τύπον (στίχ. 2064). Γνωρίζει δὲ καὶ ἐκ τῆς βυζαντινῆς περιόδου ὠρισμένα πράγματα, ἃφοῦ λέγει ὅτι ὁ σπαχῆς Λάσκαρης κατήγετο ἀπὸ ἐκείνους τοῦ παλαιοῦ καιροῦ τῶν Ρωμαίων (στ. 1192—3).

Ἀρχαιομάθεια καὶ ἱστορικαὶ γνώσεις ἐπιδεικνύονται ἐπίσης εἰς τὴν Ἀφιέρωσιν τῆς Ἐρωφίλης (στίχ. 26, 70), ὅπου ἀναφέρεται ὁ Μίνως, καὶ ὁ Ἑλικών, καὶ εἰς τὸν Πρόλογον τοῦ Χάρου, τοῦ ἰδίου ἔργου (στίχ. 23 - 47, 112 - 116), ὅπου μνημονεύονται αἱ Ἀθηναίαι, ἡ Καρτάγω, ἡ Ρώμη, ὁ Ἀλέξανδρος, οἱ Καίσαρες, οἱ Χαλδαῖοι, ἡ Σεμίραμις, ἡ Αἴγυπτος, ἡ Μέμφις, αἱ πυραμίδες καὶ ὁ Ζεὺς. Εἰς αὐτὸ δὲ τὸ δράμα ἀναφέρεται ἡ Ἀφροδίτη (Α' 379), οἱ Πέρσαι (Β' 383—4) κ.λ. Ὅτι ὁ Κορνάρος ἐγνώριζε τὸ δράμα καὶ ἐπηρεάσθη ἐξ αὐτοῦ εἶναι γνωστόν.

Εἰς τὸν πρόλογον τοῦ Γύπαρη ἐξιστορεῖται ὁ μῦθος τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Δάφνης (στίχ. 145 ἐξ.), εἰς δὲ τὴν Δ' καὶ Ε' πράξιν γίνεται λόγος περὶ θυσιῶν, περὶ ναῶν τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀφροδίτης, ἐμφανίζεται ἡ Ἀφροδίτη καὶ ὁ Ἔρως κ.λ.

Ἐκ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου ἔχει ληφθῆ ἡ ὑπόθεσις τοῦ Β' Ἰντερμεδίου τοῦ Στάθη, τὴν κρίσιν δὲ τοῦ Πάριδος καὶ τὸν τρωϊκὸν πόλεμον πραγματεύονται καὶ τὰ Ἰντερμέδια τοῦ Φορτουνάτου, εἰς δὲ τὸν πρόλογον τούτου οἱ στίχοι 82 - 86 σχεδὸν δὲν περιέχουν ἄλλας λέξεις πλὴν ἐνδόξων ὀνομάτων τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς ἀρχαιότητος. Ὅμοια παρατηροῦμεν εἰς τὸν πρόλογον τοῦ Ζήνωνος (στίχ. 1 - 9, 40 - 45 κ. ἄ.), καὶ εἰς τὸ κυρίως δράμα ὅπου ἀναφέρεται ὁ Κέρβερος καὶ ὁ Πλούτων (Β' 233 - 4), αἱ σεμναὶ θεαὶ (Ε' 366) κ.λ. Ἐχει δὲ ὁ συγγραφεὺς τοῦ Ζήνωνος, ὡς ὁ Ἀχέλης, γνῶσιν καὶ πλείστων ρωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν πραγμάτων ὡς τοῦ δικεφάλου ἄετοῦ (Β' 328), τῶν θρησκευτικῶν διαμαχῶν (Γ' 205), τῆς ἀποχωρήσεως τῶν ἐκπτώτων εἰς μονὰς (Α' 285 - 6), τῶν ἐξάρχων, τῆς Νέας Ρώμης (Ε' 47 - 48). Ἐκ τῶν ἔργων τούτων τὸν Γύπαρη καὶ τὸν Στάθη πιθανώτατα ἐγνώρισεν ὁ Κορνάρος πρὸ τῆς περατώσεως τοῦ Ἐρωτοκρίτου, λαμβανομένης ὑπ' ὄψει τῆς πιθανῆς χρονολογίας ποιήσεως αὐτῶν (Μανούσας, «Κρητ. Χρονικά» Α', σελ. 73).

Πρὸ πάντων οἱ ἰταλοὶ λυρικοὶ καὶ δραματικοὶ ποιηταί, τοὺς ὁποίους ἐγνώριζαν καὶ ἐμιμοῦντο οἱ ἡμέτεροι, μεταξὺ δὲ τούτων καὶ ὁ Κορνάρος, περιεῖχον καὶ διέδιδον πλείστας γνώσεις περὶ τῆς ἀρχαιό-

τητος. Καὶ αὐτὸς ὁ ἐπικὸς Orlando Furioso τοῦ Ἀριόστου (ἔργον τοῦ ὁποίου ἡ ἐπίδρασις ἐπὶ τοῦ Κορνάρου ἔχει ἀποδειχθῆ), ἂν καὶ δὲν ἔχει ὑπόθεσιν εἰλημμένην ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, περιέχει ὅμως πλείστας πληροφορίας περὶ αὐτῆς, σχεδὸν ἀνὰ πᾶσαν σελίδα. Τυχαίως λαμβάνω ἐκ τοῦ ποιήματος: XXXIV στρ. 12: ἡ Δάφνη καὶ ὁ Ἀπόλλων, στρ. 14: ὁ Θησεὺς καὶ ὁ Ἰάσων, στρ. 39: ὁ Εὐρυσθεύς, ὁ Ἀλκείδης (δηλ. ὁ Ἡρακλῆς), ἡ Λέρνα, ἡ Νεμέα, ἡ Θράκη, ὁ Ἐρύμανθος, ἡ Αἰτωλία κ.λ., XXXVII στρ. 14: αἱ Μοῦσαι, ἡ Ἀγανίππη, στρ. 17: ὁ Φοῖβος, ἡ Ἀφροδίτη, ἡ Μαῖα, στρ. 18: ἡ Ἀρτεμισία καὶ ὁ Μαύσωλος κ.λ. Πλεῖσται γεωγραφικαὶ γνώσεις περὶ τῆς Βαλκανικῆς XLIV, 78-80.

Ἄλλὰ καὶ εἰς τὴν Κρήτην ἔζων πλεῖστοι ἀρχαιομαθεῖς λόγιοι, ἐκ τῶν ὁποίων τινὲς εἶναι γνωστοὶ καὶ ὡς καθηγηταὶ τῆς ἐν Χάνδακι Σχολῆς τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης [(Ξανθοῦδίδα, ἡ Ἐνετοκρατία κ.λ., σελ. 171). Ὅτι οὗτοι ἦσαν περισσότεροι ἢ ὅσον νομίζεται, φαίνεται ἀπὸ τὰ ἐπιγράμματα, ἐπιτύμβια ἢ ἀναθηματικά, τὰ δημοσιευμένα ὑπὸ τοῦ Gerola (Monumentī, IV, σελ. 400 καὶ ἐξῆς). Τὸ ἀρχαιότερον ἐκ τούτων εἶναι τοῦ 1587, τὰ δὲ πλεῖστα καταλαμβάνουν τὰς τρεῖς πρώτας δεκαετίας τοῦ ΙΖ' αἰῶνος. Ταῦτα, συντεθειμένα εἰς ἀρχαίαν ἑλληνικὴν, συνήθως ἔμμετρα, καὶ ἐπιμελέστατα εἰς τὴν μορφήν, δεικνύουν ὅτι ἡ γένεσις τῆς κρητικῆς δημοτικῆς λογοτεχνίας συνέπιπτε μὲ μίαν ἀξιόλογον καλλιέργειαν τῆς ἀρχαιομαθείας εἰς τὴν Κρήτην. Ὀλίγον ἀργότερα συγγράφει εἰς τὸν Χάνδακα τὸ ἀρχαῖζον ποίημά του ὁ Σκληρός. Εἶναι γνωστοὶ καὶ λόγιοι Ἐνετοὶ ζῶντες εἰς τὴν Κρήτην, οἱ ὁποῖοι κατεῖχον καὶ τὰς δύο παιδείας, ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν, νομίσματα δὲ ἐκυκλοφόρουν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους φέροντα ἐπιγραφὰς εἰς ἀρχαίαν ἑλληνικὴν, ὅπου καὶ αὐτὰ τὰ ἐνετικὰ ὀνόματα ἐξελληνίζονται (μεγ. ἔκδ., σελ. LXXV, σημ. 1, σελ. 404), καὶ ἐπιτύμβιοι πλάκες ἐνετῶν εὐγενῶν φέρουν ἐπίσης ἀρχαίας ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς (Gerola, IV, σελ. 210 ἢ 399).

Διὰ τὴν ἐν γένει μόρφωσιν αὐτὴν, εἶχε δημιουργηθῆ συναίσθημα ὑπερηφανείας εἰς τοὺς Κρητας, τὴν ὁποίαν ἐκφράζει ὁ Χορτάτζης, λέγων εἰς τὴν Ἀφιέρωσιν τῆς Ἐρωφίλης, στίχ. 21 - 25:

. χίλια ξακουστὰ κορμιὰ χαριτωμένα
 μὲ γράμματα καὶ μ' ἀρετὲς καὶ πλοῦτη στολισμένα,
 πὸν λάμπου ὡς τᾶστρα τοῦρανοῦ σὲ μιὰ μεριὰ κ' εἰς ἄλλη
 τοῦ Κρήτης, καὶ τοὶ δόξες τοῦ τοὶ πρωτινὲς τοῦ πάλι
 τοῦ δίδου μὲ τοὶ χάρες τως κ.λ.

Ἀργότερα δὲ κατὰ τὴν τουρκικὴν ἐπιδρομὴν, ὅταν τὸ φῶς τοῦτο εἶχε σβεσθῆ εἰς ὅλην τὴν ἄλλην Κρήτην καὶ ἐξηκολούθει νὰ λάμπη μόνον

εἰς τὸ πολιορκούμενον Κάστρον, ἔλεγεν ἀκόμη ὁ Φώσκολος (Πρόλογος Φορτουνάτου, στ. 91 ἔξ.):

. τὸ Κάστρο σας τοῦτο τὸ τιμημένο
 τοῦ Κρήτης, τόσα ἑξακουστό, σὶνὸν κόσμον δοξασμένο
 σ' ἄρματα κ' εἰσὲ γράμματα κ. λ.

Τὴν διάδοσιν τῆς ἀρχαιομαθείας εἰς τὴν Κρήτην λαβὼν ὑπ' ὄψει ὁ Λίνος Πολίτης, ὑπεστήριξε τελευταίως ὅτι δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐγνώριζε καὶ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφεῖς ἐκ τοῦ πρωτοτύπου ὁ Κορνάρος (Ἐρωτόκρ. Παπαδημητρίου, 1952, σελ. 26). Περὶ τούτου δὲν ὑπάρχει ἀσφαλῆς ἔνδειξις, ἀλλὰ τοῦλάχιστον εἶναι λογικὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ ἀρχαιομαθεῖς κύκλοι δὲν ἦσαν τελείως ἀπομονωμένοι, ἀλλ' εἶχον ὠρισμένην ἐπίδρασιν ἀποτελοῦντες ἕμμεσον πηγὴν γνώσεων περὶ τῆς ἀρχαιότητος καὶ ὅτι ἐπομένως ὁ Κορνάρος, ὡς σύγχρονος καὶ ζῶν ἐν τῇ αὐτῇ κοινωνίᾳ, θὰ εἶχε δεχθῆ τὴν ἀπήχησιν αὐτῶν.

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οὗτος κατεῖχε καλῶς τὴν ποιητικὴν παράδοσιν τῆς ἐποχῆς του, τελείως μὲν τὴν ἑλληνικὴν δημοτικὴν καὶ λαϊκὴν παράδοσιν, κυρίως τὰ διὰ τοῦ τύπου ἐκδεδομένα ἢ ἐν ἀντιγράφοις κυκλοφοροῦντα καὶ τὰ παιζόμενα ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του εἰς τὸ θέατρον ἔργα, ἐπαρκέστατα δὲ τὴν ἰταλικὴν⁴. Κάτοχος δὲ ὢν ὁ Κορνάρος τῆς παραδόσεως αὐτῆς, εἶχεν ἐπαρκεῖς γνώσεις, ἵνα τοποθετήσῃ τὸ ἔργον του, ἂν ἤθελε, εἰς ὠρισμένην ἐποχὴν, ἢ τοῦλάχιστον ἵνα προσπαθήσῃ καὶ κατορθώσῃ τοῦτο μὲ ἴσην ἢ περισσοτέραν ἐπιτυχίαν τοῦ ποιητοῦ τοῦ Γύπαρη π. χ.

Θὰ ἦτο περίεργος ἀληθῶς ἡ ἄποψις ὅτι ὁ μέγιστος ἐκ τῶν Κρητῶν ποιητῶν, ὁ συγγραψας τὸ μακρότατον καὶ τεχνικώτατον ἐκ τῶν κρητικῶν ἔργων μὲ συνθετικὴν δεξιότητα θαυμαστήν, ἦτο συνάμα καὶ ὁ ἀμαθέστατος πάντων. Εἶναι σαφὲς ὅτι πλεῖστα ἐκ τῶν μὴ μνημονευομένων εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ τὰ ἀγνοῇ ὁ Κορνάρος, ἐφ' ὅσον ἔζη εἰς ἀξιόλογα ἀστικά ἐνετοκροτούμενα κέντρα ὡς ἡ Σητεία καὶ ὁ Χάνδαξ. Ὡστε πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι, ὅπως ἀπέφυγεν ὁ Κορνάρος νὰ ὁμιλήσῃ διὰ πράγματα τοῦ παρόντος, τὰ ὅποια κάλ-

⁴) Δὲν γνωρίζω ἂν ἔχουν παρατηρηθῆ αἱ δύο κατωτέρω ἀντιστοιχίαι μετὰ τὰς Dante καὶ Κορνάρου:

καὶ μπήκεις σ' ἑτοια δάσητα καὶ ξέσφαλες τῆ σιράτα (A 726)

πρὸς τὴν γνωστὴν ἀρχὴν τοῦ Inferno I, 2-3.

Mi ritrouai per una selva oscura

Chè la diritta via era smarrita.

Καί: τὴν ἐμπόρεση τς' ἀγάπης τῆ μεγάλη, (B 308)

Πρὸς: *d' amor la gran potenza*, Purg. XXX, 39.

Ἄλλ' ὁ Dante εἶναι μέγα ταμεῖον γνώσεων μυθολογικῶν καὶ ἱστορικῶν.

λιστα ἐγνώριζε, οὕτω ἀπεσιώπησε καὶ γνώσεις, τὰς ὁποίας πιθανώτατα εἶχε περὶ τοῦ παρελθόντος· αἱ δὲ ἀποσιωπήσεις αὗται ἄλλον λόγον ἐξυπηρετοῦν καὶ ὄχι τὴν ἐπιθυμίαν του νὰ καλύψῃ τὴν ἀμάθειάν του ἢ νὰ ἀποφύγῃ τοὺς ἀναχρονισμοὺς καὶ τὰ ἱστορικὰ λάθη, τὰ ὁποῖα ἄλλως δὲν ἀπέφυγε, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ὁποίων δὲν ἐσκοτίζοντο οἱ διαπραττοντες αὐτά.

Διέφυγε τοὺς εὐρίσκοντας εἰς τὸν Κορνάρου ἀμάθειαν καὶ ἀναχρονισμοὺς ὅτι ὁ περιγραφόμενος ὑπ' αὐτοῦ κόσμος δὲν εἶναι τυχαῖον σύμφυρμα, ἀλλ' ἔχει ὠρισμένην ἐσωτερικὴν νομοτέλειαν καὶ ὀργάνωσιν, καὶ ἐπομένως δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τοῦ ἀνευθύνου παράγοντος τῆς ἀμαθείας τοῦ συγγραφέως, οὔτε δι' ὠρισμένης σκοπιμότητος, ἢ ὁποία θὰ ἐπέβαλλε τὴν ἐν τῷ ἔργῳ παραποίησιν ὠρισμένων μόνον πραγμάτων καὶ ὄχι πάντων ὅσα παραποιοῦνται.

Τελείως ἄλλος εἶναι ὁ χαρακτήρ τῶν ἐξ ἀνικανότητος διαπραττομένων χρονολογικῶν λαθῶν καὶ συγχύσεων, πρὸς παράδειγμα δὲ ἀναφερομεν τὸ λεγόμενον εἰς τὴν μεσαιωνικὴν διασκευὴν τῆς Ἰλιάδος, τοῦ Ἐρμονιακοῦ, ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς φέρει ἐκ Φθίας εἰς Τροίαν μὲ τοὺς Μυρμιδόνας καὶ στράτευμα Βουλγάρων καὶ Οὐγγρων, οἱ δὲ Τρῶες ζητοῦν βοήθειαν ἀπὸ τὸν Δαβίδ (Μαυροφρύδη, Ἐκλογὴ μνημείων, 1866, σελ. 107, στ. 868 ἐξ., σελ. 144, στίχ. 1874 ἐξ.). Οἱ ἀναχρονισμοὶ τοῦ Κορνάρου εἶναι τελείως διάφοροι. Δὲν εἶναι τυχαῖοι, οὔτε μωροί, ἀλλ' ἔχουν νόημα καὶ συγκλίνουν πάντες πρὸς ὠρισμένην κεντρικὴν ἰδέαν, ἀποτελοῦντες ἑνιαῖον τι ὅλον. Ὁχι ἀνακριβής, ἀλλὰ τεχνητὸς εἶναι ὁ κόσμος τοῦ Κορνάρου. Εἶναι [κόσμος συστηματικῶς ἀναχρονιστικὸς, συντεθεὶς ἐκ στοιχείων ἐπιλεγέντων ἐν ἐπιγνώσει πρὸς ἀπαρτίσιν συνόλου ἁρμονικοῦ καὶ ἔχοντος ὠρισμένον καὶ ἑνιαῖον χαρακτήρα. Τὴν νομοτέλειαν τοῦ κόσμου τούτου προτιθέμεθα νὰ δείξωμεν λεπτομερέστερον.

Γενικῶς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ κόσμος τοῦ Κορνάρου εἶναι ἰδανικὸς κόσμος, ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ συλλάβῃ εἰς Ἑλληνας τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, εἰς ἰδανικὸς ἑλληνικὸς κόσμος Ἡ ἀποσιωπήσεις τῶν Τούρκων καὶ τῶν Ἐνετῶν εἰς ὅλον τὸ ἔργον δὲν ἔγινε διὰ λόγους σκοπιμότητος, ἀλλὰ διότι τοῦτο ἀπῆται γενικὴ τάσις ἀπομακρύνσεως ἐκ τῆς καθημερινῆς πραγματικότητος, ἢ ὁποία μεθοδικῶς καὶ ἠθελημένως ἐφαρμόζεται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ εἰς ἀπάσας τὰς περιπτώσεις. Βεβαίως ἢ πρόθεσις τοῦ Κορνάρου ἦτο ἀπλῶς ἢ ποίησις καὶ μάλιστα ποίησις μὲ θέμα ἐρωτικόν, ἀλλ' ἠθέλησεν οὗτος νὰ δώσῃ εἰς τὴν ποίησιν αὐτὴν περίβλημα ἑλληνικόν, καὶ τοῦτο ὄχι ἀπλῶς ἵνα καταστήσῃ

τὸ θέμα του γνωριμώτερον εἰς τοὺς συμπατριώτας του, (N. Cartoian, *Le modèle français de l'Érotokritos*, *Revue de littérature comparée*, Avril - Juin 1936, σελ. 24, 26). Διότι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν θὰ μετέφερε τὸ θέμα εἰς τὴν σύγχρονον του ἐνετοελληνικὴν πραγματικότητα. Ἄλλ' ἀντ' αὐτοῦ ἐπεδίωξε νὰ συνθέσῃ μίαν μυθικὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα, ἣ ὁποία, ὡς σύνολον, παρ' ὅλην αὐτῆς τὴν θαυμασίαν πειστικότητα, οὐδέποτε ὑπῆρξεν.

Ὁ ἰδανικὸς οὗτος κόσμος τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἔχει ἐν ἀναλύσει ὡς ἐξῆς. Ὁ γεωγραφικὸς χῶρος τοῦ ποιήματος εἶναι χῶρος ἑλληνικὸς καὶ ἐλεύθερος. Οὐδεὶς ἑλληνικὸς τόπος παριστάνεται δοῦλος. Εἰς τὸν χῶρον τοῦτον ἔξοχον θέσιν κατέχουν αἱ δύο ἐπιφανεῖς πόλεις ὀλοκλήρου τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας, αἱ ἀντιπροσωπεύουσαι τὰς δύο παγκοσμίου σημασίας περιόδους αὐτῆς, αἱ Ἀθῆναι καὶ τὸ Βυζάντιον. Ἡ σκηνὴ τοῦ ἔργου ὑπόκειται εἰς τὴν πρώτην. Περὶ τὰς δύο πρωτεύουσας πόλεις ὀργανώνονται καθ' ὄρισμένον σύστημα, ἵνα μὴ εἴπωμεν ἱεραρχικῶς, ἀλλὰ κατὰ διαστήματα ἐπιφανεῖς ἑλληνικαὶ χῶραι. Τὰ ἀφορῶντα τὴν Κρήτην διαπνέονται ἐπὶ πλέον ὑπὸ τοπικοῦ ἐθνικισμοῦ. Αἱ ἀναφερόμεναι μὴ ἑλληνικαὶ χῶραι εἶναι πάντως χῶραι ἀφορῶσαι τὸν ἑλληνισμόν, χῶραι αἱ ὁποῖαι ἐσχετίσθησαν πρὸς αὐτόν, τὰ ἐναντι δὲ αὐτῶν αἰσθήματα, τὰ διάχυτα ἐν τῷ ἔργῳ, εἶναι τὰ ἐθνικῶς ὑπαγορευόμενα. Ἡ ἐποχὴ τοῦ ποιήματος εἶναι ἡ ἐποχὴ «τῶν Ἑλλήνων», δηλαδή τῶν πρὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ Ἑλλήνων, εἰς τὸ σημεῖον δὲ τοῦτο, ἐκ τῶν συνθετικῶν στοιχείων τοῦ κόσμου αὐτοῦ κερδίζει βᾶρος ἡ ἀρχαιότης. Ὡς στοιχεῖον τοῦ ιδεώδους καὶ ἐθνικοῦ τούτου κόσμου ἐλήφθη ἐκ τῆς δυτικῆς ποιήσεως ὁ ἱπποτισμός, ἀλλοιωθεὶς μὲ τὴν ἑλληνικὴν ἀπόχρωσιν τῆς «ἀντρείας».

Ὅχι τυχαῖος καὶ ἐσφαλμένος ἀλλὰ βαθύτατα λογικὸς καὶ ἀληθὴς εἶναι ὁ κόσμος τοῦ Κορνάρου. Γνωρίζω ὅτι πλεῖστα τῶν ὡς ἄνω στοιχείων εὔρεν ὁ Κορνάρος ἔτοιμα, ὡς κοινὰ πράγματα τῆς ποιητικῆς παραδόσεως τοῦ καιροῦ του, ἐντοπίας καὶ ξένης, ἀλλὰ μόνον αὐτὸς συνέθεσεν ἐξ ἀπάντων τούτων τὸν ἁρμονικὸν καὶ πλήρη νοήματος τοῦτον κόσμον, μόνον αὐτὸς τὰ ἐδικαίωσεν μὲ τὴν σοφὴν τῶν χρησιμοποίησιν εἰς τὸ ἀρραγὲς οἰκοδόμημά του.

Εἶναι πράγματι θαυμάσιον ὅτι ἀπὸ τῶν συντριμμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἐκ τῆς πολιτικῆς διασπάσεως, τὴν ὁποῖαν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὡς παροῦσαν πραγματικότητα, ἠδυνήθη ὁ Κορνάρος νὰ συνθέσῃ καὶ ἀναδημιουργήσῃ ἀπαστρέπτουσαν ὀραματικὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα. Ὁ ἑλληνισμὸς παριστάνεται εἰς τὸ ἔργον ὡς γεωγραφικῶς καὶ ἱστορικῶς ἐνιαῖος, ὡς ἀδιαίρετος ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ.

Δὲν ἐπεδιώχθη ὑπὸ τοῦ Κορνάρου μόνον τὸ ἑλληνικὸν χρῶμα τοῦ

κόσμου του, ἀλλὰ καὶ ἡ ἔκφρασις αὐτοῦ διὰ καθαροῦ ἑλληνικοῦ γλωσσικοῦ μέσου. Ὁ Κορνάρος ἐπεδίωξε μεθοδικῶς καὶ μετ' ἐπιγνώσεως τὴν καθαρότητα τῶν ὀνομάτων τῶν ἡρώων του, τὴν καθαρότητα τῶν ὀνομάτων τῶν τόπων, ὅπου οὗτοι κινοῦνται, καὶ τὴν καθαρότητα τοῦ ἐν γένει γλωσσικοῦ του ὄργάνου.

Ὁ χαρακτήρ τοῦ ποιήματος εἶναι τόσον σαφής, ὥστε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διαφύγη ἐντελῶς τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν. Πολλαὶ διαπιστώσεις τῆς ἐθνικῆς διαθέσεως τοῦ Κορνάρου ἔγιναν, ἀλλ' αὐταὶ δὲν ἦσαν συστηματικαί, ἦσαν δὲ συνήθως ἀνάμικτοι μὲ παρανοήσεις καὶ σφάλματα, ἢ μὲ γνώμας περὶ τοῦ ἀντιθέτου. Ὁ Γιάνναρης εἰς τὴν «περὶ Ἐρωτοκρίτου» μελέτην του (σελ. 55), λέγει ὅτι ὁ ποιητὴς ἐξέλεξε τὰς δύο «ἡρωϊκὰς ραψωδίας» τοῦ ἔργου δηλ. τὸ Β καὶ τὸ Δ, ὅπως δηλώσῃ «καὶ τὰ ἴδια αὐτοῦ πολιτικὰ καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐθνικὰ φρονήματα. Πρὸς τοῦτο συγκροτεῖ πολεμικοὺς ἀγῶνας, ἐν οἷς ραπίζει καὶ ἐκδικεῖται τοὺς ἐχθροὺς τῆς Ἑλλάδος Σλαύους ἢ Βλάχους καὶ Τούρκους. (Βλαντίστρατος βασιλεὺς τῶν Σκλαβούνων ἢ Βλάχων—Σπιδόλιοντας Καραμανίτης). Συγκαλέσας δὲ καὶ τοὺς Ἕλληνας πανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος ἀποδίδωσιν ἐκάστη χώρα τὸ προσῆκον αὐτῇ. . . ὑπὲρ πάσας τὰς χώρας ἐξαίρει τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Κρήτην καὶ τὴν Κύπρον καὶ τὸ Βυζάντιον» κ.λ.

Ταῦτα εἶναι ὀρθά, ἀλλὰ προφανῶς ὁ Γιάνναρης συνέχεε τὸν Σκλαβούνον τοῦ κονταροκτυπήματος μὲ τοὺς Βλάχους ἐπιδρομεῖς, ἐκτὸς δὲ τούτου ἐξελάμβανε στενῶς τὴν Σκλαβουνιὰν τοῦ Ἐρωτοκρίτου ὡς τὴν Δαλματίαν (αὐτόθι, σελ. 57)· τὴν τελευταίαν γνώμην ἠσπάσθη καὶ ὁ Ξανθουδίδης θεωρήσας τὴν μνεῖαν τῶν Σκλαβούνων ὡς γενομένην ἐξ ἐνετικῆς ἐπιδράσεως, ἐπειδὴ ἡ Δαλματία εἶχε διατελέσει ὑπὸ τοὺς Ἐνετοὺς (μεγ. ἔκδ. σελ. 374, 692).

Ἐπὶ πλέον ὑπὸ τοῦ Γιάνναρη κατατάσσεται περιέργως καὶ ἡ Μακεδονία μεταξὺ τῶν ἐχθρικῶν χωρῶν τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ἐκπροσωπηθεῖσα κατ' αὐτόν, ὅπως ἡ Σκλαβουνία καὶ ἡ Καραμανία, «ὑπὸ προσώπων ἀπεχθῶν καὶ ἀγρίων» (Περὶ Ἐρωτοκρίτου, σελ. 56 - 57). Ἡ ἰδέα αὐτὴ δὲν ἀνταποκρίνεται καθόλου πρὸς τὴν περιγραφὴν τοῦ Ἀφέντη τῆς Μακεδονιάς ἐν τῷ ἔργῳ (B 215 ἐξ.). Ὅτι ἐσφάλλετο ὁ Γιάνναρης ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι τὸ κονταροκτύπημα μεταξὺ Κρητικοῦ καὶ Μακεδόνο, εἶναι συνάντησις φιλικὴ ἐξαίρουσα τὸ ἥπιον καὶ γλυκὸ ἦθος καὶ τῶν δύο (B 1943 - 2058).

Ὁ Ξανθουδίδης λέγει ὅτι ἡ «ἐξαρσις τῶν δύο αὐτῶν ἀκροπόλεων τοῦ ἑλληνισμοῦ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως δεικνύει τὸ γνήσιον ἐθνικὸν ἑλληνικὸν αἶσθημα τοῦ ποιητοῦ καὶ καταρρίπτει πᾶσαν περὶ Ἐνετικοῦ φρονήματος θεωρίαν καὶ γνώμην» (μεγ. ἔκδ.

σελ. 375). Ἀντίφασιν πρὸς τοῦτο ἀποτελεῖ ἡ εὐθύς ἐν συνεχείᾳ (σελ. 376) ἐκφραζομένη γνώμη, ὅτι εἰς τὸ κονταροκτύπημα ὁ Κρητικὸς καὶ ὁ Κυπριώτης «ἀντιπροσωπεύουν τὰ δύο ἐν τῇ Μεσογείῳ Βασιλείᾳ τῆς Ἑνετίας, τοὺς δύο πολυτιμοτέρους ἀδάμαντας τοῦ Ἑνετικοῦ στέμματος».

Ὁ Γεώργιος Χατζιδάκης (Περὶ τοῦ Ἑρωτοκρίτου, Ἐπιστ. Ἐπ. Παν. Ἀθ. Στ' σελ. 15, ἢ Γλωσσολογικαὶ Ἔρευναι, Α' 1934, σελ. 38) ἐξῆρε κυρίως τὴν συμπάθειαν τοῦ Κορνάρου πρὸς τὸν Κρητικὸν ἥρωα τοῦ κονταροκτυπήματος, τῆς ὁποίας ἐμελέτησε καὶ ἐσημείωσε τὰ διάφορα δείγματα, συνάγων τὸ συμπέρασμα ὅτι «ὁ ποιητὴς ἦτο γνήσιος Ἑλληὴν Κρῆς καὶ οὐχὶ Ἑνετὸς καὶ ἐνετόφρων». Ἀλλὰ συνάμα φρονεῖ ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν ἀγαπᾷ τὸν Κύπριον ἥρωα (Ἐπετ. σελ. 19, Γλωσ. Ἐρ., σελ. 41), ἐνῶ, ὡς θὰ ἴδωμεν, τοῦτο οὐδόλως εἶναι ἀληθές.

Ὁ Cartojan εἰς τὴν μελέτην του περὶ τοῦ γαλλικοῦ προτύπου τοῦ Ἑρωτοκρίτου (*Revue de littérature comparée*, Avril - Juin 1936, σελ. 24 - 25) παρατηρεῖ ὀρθῶς, ὅτι ἐνῶ ὁ ἰταλὸς διασκευαστὴς τοῦ γαλλικοῦ μυθιστορήματος διετήρησε τὸ γαλλικὸν χρῶμα τοῦ ἔργου, «la première intention de l' écrivain crétois a été de nationaliser le récit» κ.λ., λέγει ὁμως συγχρόνως ὅτι ὁ Κορνάρος ἐπεχείρησε νὰ τοποθετήσῃ τὴν διήγησιν εἰς χώρας, αἱ ὁποῖαι ἀνῆκον ἄλλοτε εἰς τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν. Ὅτι δὲν πρέπει νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς βυζαντινὸν τὸν γεωγραφικὸν χῶρον τῆς δράσεως τοῦ Ἑρωτοκρίτου φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ χῶρος οὗτος δὲν ἦτο πρωτεύουσης σημασίας διὰ τὴν αὐτοκρατορίαν, ἢ ὁποία ἐβασίλευτο κυρίως ἐπὶ τῶν ἀσιατικῶν κτήσεων.

Ὁ Ἐμμ. Κριαρᾶς, κατόπιν λεπτομεροῦς παραβολῆς τοῦ Ἑρωτοκρίτου πρὸς τὸ γαλλικὸν πρότυπον αὐτοῦ, ὀρθότατα παρατήρησεν ὅτι κυρίως εἰς τὸ Β ἀπεμακρύνθη ὁ ποιητὴς ἀπὸ τὸ πρότυπον, καὶ κατέστησεν ἑλληνικώτατον τὸ ἔργον του (Μελετήματα περὶ τὰς πηγὰς τοῦ Ἑρωτοκρίτου, 1938, σελ. 80 ἔξ.). Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν πολυθείαν τοῦ Ἑρωτοκρίτου ἐξέφρασε τελευταίως περιέργον γνώμην, τὴν ὁποῖαν θὰ συναντήσωμεν κατωτέρω.

Ὁ Γ. Σεφέρης διεΐδε τὸν ἰδανικὸν χαρακτῆρα τοῦ κόσμου τοῦ Ἑρωτοκρίτου ἀποκαλῶν τὰς Ἀθήνας τοῦ ἔργου, ὄχι ἀνακριβεῖς, ἀλλ' ὑποθετικὰς (Ἑρωτόκριτος, σελ. 39). Ἀλλ' ἐνόμιζε συνάμα ὅτι οἱ ἀρχοντιόπουλοι τοῦ κονταροκτυπήματος θὰ ἠδύναντο νὰ ἐλαττωθοῦν κατὰ τὸ ἥμισυ· ὁπότε ὁμως τὸ ὠραῖον ἑλληνικὸν περιβάλλον τοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον φωτίζεται κυρίως μὲ τὴν συγκέντρωσιν τῶν ἡρώων τοῦ κονταροκτυπήματος, δὲν θὰ ἦτο πλήρες.

Ἀντιθέτως πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν προσώπων, τὰ ὀνόματα τῶν τόπων εἶναι ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ πραγματικά, κοὶ τοῦτο διότι ὁ ποιητὴς ἠθέλησε νὰ τοποθετήσῃ τοὺς ἥρωάς του ἐντὸς ἰδανικοῦ μὲν ἀλλ' ὄχι φανταστικοῦ χώρου. Τὰ ὀνόματα τῶν τόπων ἔπρεπε νὰ διατηρηθοῦν ὡς εἶχον, διότι ἀπετέλουν οὐσιῶδες στοιχεῖον τοῦ ἐθνικοῦ χώρου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔπρεπε νὰ κινηθῆ ἡ δραῖσις τοῦ ἔργου. Μεγαλυτέρα ὁμως ἀκρίβεια ἐν σχέσει πρὸς τὴν γεωγραφίαν τῶν τόπων τούτων ἦτο περιττή, ὡς ξένη πρὸς τὸν χαρακτήρα τοῦ ποιήματος, ὅπως διεγράφη οὗτος ἀνωτέρω. Καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἀπίθανον τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδου (μεγ. ἔκδ., σελ. 372), ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν ἐγνώριζεν ὅτι ἡ Εὐβοία ἦτο νῆσος, ἡ πόσον ἀπέειχεν ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, διότι εἶναι τελείως ἀπαράδεκτον ὅτι ὁ Κορνάρου ζῶν εἰς ἐνετοκρατούμενον καὶ παραθαλάσσιον ἀστικὸν κέντρον τοῦ ΙΖ' αἰῶνος δὲν εἶδε ποτὲ γεωγραφικὸν χάρτην!

Δὲν εἶναι ὀρθὸν ὅτι ὁ ποιητὴς ἀπεικόνισε ἐνετικὸν κόσμον ἢ ὅτι ἐξῆρε τὰς ἐνετικὰς κτήσεις, διότι οὐδεμία τῶν ἀναφερομένων χωρῶν ἦτο πλέον ἐνετικὴ πλὴν τῆς Κρήτης. Δὲν θὰ εἶχεν οὐδὲν νόημα νὰ ἐξαρθοῦν αἱ πρώην κτήσεις τῆς Ἐνετίας. Ἐκ τῶν δεκαπέντε χωρῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον καὶ περιλαμβανομένων εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Ξανθουδίδου, κατὰ τὰ ὑπ' αὐτοῦ συγκεντρωθέντα στοιχεῖα (μεγ. ἔκδ., σελ. 371 ἔξ.), ἔξ εἶναι αἱ ἐπὶ σημαντικὸν χρονικὸν διάστημα διατελέσασαι ὑπὸ τοὺς Ἐνετούς, ἐκ τούτων δὲ ἡ πατρὶς τοῦ ποιητοῦ Κρήτη καὶ ἡ Κύπρος, ἡ προσφάτως ἀγωνισθεῖσα κατὰ τῶν Τούρκων, ἦσαν ἐπιφανέστατοι ἑλληνικοὶ χῶροι καὶ ἔπρεπε ὅπωςδῆποτε νὰ ἀναφερθοῦν εἴτε εἶχον δουλεύσει εἰς τὴν Ἐνετίαν εἴτε ὄχι. Πιθανῶς δὲ τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸ Ἀνάπλι, καὶ ἀπομένουν ὡς ἔξ ἐνετικῆς ἐπιδράσεως μνημονευθεῖσαι ἡ Μεθώνη, ἡ Κορώνη καὶ ἡ Ἐγριπος· διότι ἡ Σκλαβουνιά τοῦ Ἐρωτοκρίτου δὲν εἶναι ἡ ἐνετικὴ Δαλματία.

Ἡ ἐλευθερία τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἐκφράζεται ὑπὸ τοῦ Κορνάρου διὰ τῶν ἀκραιφνῶς ἑλληνικῶν ὀνομάτων τῶν ἀρχοντοπούλλων, οἱ ὁποῖοι «ὀρίζουν» τοὺς διαφόρους τόπους, καὶ διὰ τοῦ γνησίως ἑλληνικοῦ ἠθους τῶν τοῦ ἀποχωρίζοντος αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ξένων, δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ Σκλαβούργου καὶ τοῦ Καραμανίτη. Οἱ δὲ Βλάχοι εἶναι μὲν ξένοι καὶ ἐχθροί, ἀλλὰ παριστάνονται ὡς ἠρωϊκοί, ἵνα οὕτω ἐξαρθῆ καὶ ὁ ἀγὼν τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου διὰ τῆς εὐγενείας καὶ ἀνδρείας τοῦ ἀντιπάλου. Τὴν ἐθνικὴν αὐτὴν χροιάν τῶν ἠρώων παρετήρησε καὶ ὁ ξένος Cartoian, (ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 30 ἢ Ν. Κράτος, 5, 1938 σελ. 107), εἰπὼν ὅτι οὗτοι εἶναι παληκάρια τῆς Ἀττικῆς καὶ τῶν νήσων. Ὑπὸ πολλῶν παρετηρήθη ὅτι δὲν εἶναι τυχαία ἡ ἐκλογή, ὁ χαρακτηρισμὸς, ἡ συμπεριφορὰ καὶ ἡ κατὰ τὸ κονταροχτύπημα τύχη τῶν

ἀρχοντοπούλλων. Ἰδιαιτέρως ἐτονίσθη ὑπὸ τοῦ Γιάνναρη, τοῦ Χατζιδάκη, τοῦ Ξανθουδίδη, ἢ τοιοῦτη συνειδητὴ ρύθμισις τῶν ἀφορώντων τὸν Κρητικόν. Ὁ Λ. Πολίτης (Ἐρωτόκριτος Παπαδημητρίου, εἰσαγωγή, σελ. 53, σημ. 26) παρατηρεῖ ὅτι ὁ «ποιητὴς προσέχει ποιὸς ὀνομάζει ρηγόπουλους καὶ ποιὸς ἀφέντες. Ὡς ρηγόπουλλα ἐξαίρει μόνο τὰ παληκάρια ἀπ' τ' Ἀνάπλι (τὸ Μοριᾶ δηλαδή), τὸ Βυζάντιο, τὴν Κύπρο, καὶ τὴν Κρήτη». Ὑπάρχει λοιπὸν ὠρισμένη ἱεραρχικὴ κατάταξις ἢ ὁποία δὲν εἶναι αὐθαίρετος. Διότι ἡ μὲν προτίμησις τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς Κρήτης εἶναι εὐεξήγητος, ἡ δὲ Κύπρος εἶναι συμπαθῆς εἰς τὸν ποιητὴν ὡς μεγάλη ἀδελφὴ νῆσος, προσφάτως μάλιστα ὑποδουλωθεῖσα εἰς τοὺς Τούρκους (1570). Τὸ δὲ Ἀνάπλι καὶ ἂν δὲν συμβολίζῃ τὴν Πελοπόννησον ἐν τῷ συνόλω, ὡς πιστεύει ὁ Λ. Πολίτης, πάντως ἦτο ἡ ἐπιφανεστέρα ἐκ τῶν ὑπολοίπων πόλεων καὶ χωρῶν ἐρχομένη εὐθὺς μετὰ τὸ Βυζάντιον, τὴν Κύπρον καὶ τὴν Κρήτην. Ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας καὶ αὐταὶ εἶναι βασίλειον, ἀλλ' ἀντιπροσωπεύονται διὰ τοῦ ἀπλοῦ «παιδιοῦ τοῦ παλατιοῦ» Ἐρωτοκρίτου. Ἡ σειρὰ προσελεύσεως τῶν ἡρώων δὲν εἶναι ἱεραρχικὴ· οὗτοι ἔρχονται ἐκ διαφορετικῶν κατευθύνσεων πάντοτε, ὡς νὰ συναθροίζονται ἀκτινοειδῶς πρὸς ἓν κέντρον, τὰς Ἀθήνας.

Εὐγλωττοτάτη εἶναι ἡ περιγραφὴ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἕκαστος τῶν διαγωνιζομένων εἰσέρχεται. Μεταξὺ τούτων ἡ θέσις τοῦ Ρηγόπουλλου τοῦ Βυζαντίου εἶναι περίβλεπτος (B 365-436). Ἔχει «στόλιση βασιλικὴ καὶ πλούσα πλιὰ παρ' ἄλλη», μεγάλην συνοδείαν καὶ σάλπιγγας, ἱππεύει θανμάσιον ἵππον :

*Ἀδειάσασι ὡς τὸν εἶδασι, κ' ἐκάμασιν του τόπο,
κ' ἤλαψε σὰν Αὐγερινὸς στή μέση τῶν ἀνθρώπων.
Ἐφάνηκ' ὡς ἐπρόβαλεν ἡ ἀφεντιὰ τὴν ἔχει,
καθένας τὸν ἐγνώρισε, κι ἄς μὴν τότε κατέχη,
πὼς εἶν' Ἀφέντης Βασιλιὸς ψηλοῦ δεντροῦ κλωνάρι,*

Τὸν Βασιλέα τῶν Ἀθηναίων χαιρετᾷ δι' ἐλαφροῦς μόνον κλίσεως τοῦ κορμοῦ καὶ ἐκεῖνος τοῦ ἐπιφυλάσσει μοναδικὴν ὑποδοχὴν :

*Σ' κιανέναν ἄλλ' ὁ Βασιλιὸς τὴν κεφαλὴν δὲν κλίνει,
ἀμ' αὐτουνοῦ πολλὴ τιμὴ δίδει τὴν ὦρα κείνη.*

Ρητῶς καὶ δις λέγεται ὅτι οὐδένα ἄλλον ὑπεδέχθη κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ ὅτι :

Ὅχ τὸ θρονίον του τὸ χρυσὸ λιγάκι ἀνεσηκώθη.

Ἔχει τὴν ἔννοιάν της ἡ συνάντησις καὶ ὁ χαιρετισμὸς οὗτος τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν Ἀθηναίων. Ὁρθότατα παρατηρεῖ ὁ Λ. Πολίτης ὅτι

διὰ τῆς δόξης τοῦ Πιστοφόρου ὁ ποιητής «καταφάσκει ποιητικὰ τὴν ἔθνικὴν του συνείδηση» (ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 30).

Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ὁ Πιστόφορος καὶ ὄχι ἄλλος τις ἐκλέγεται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ὡς ἐπίδοξος μνηστήρ τῆς Ἀρετούσας καὶ αἰσθηματικὸς ἀντίπαλος τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ὁ δὲ πατήρ τῆς ἐνθουσιάζεται, διότι ἡ πρότασις τοῦ συνοικεσίου προέρχεται :

. . . . ἀπ' τοῦ Βυζάντιου τὸ Ρῆγα τὸ μεγάλο (Δ 279)

Ἡ δὲ ἄρνησις τῆς Ἀρετούσας νὰ ἀποδεχθῆ αὐτὴν ἀποκτᾶ μεγαλυτέραν ἀξίαν ἐκ τοῦ μεγαλείου τοῦ μνηστήρος.

Ὡς παρετήρησεν ὁ Κριαρᾶς εἰς τὴν σύγκρισιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου μὲ τὸν Orlando Furioso (Μελετήματα, σελ. 107 ἑξ.), τὸ θέμα τοῦ συνοικεσίου μὲ υἱὸν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὐρίσκειται εἰς τὸν Ἀριόστον, ἀλλ', ὡς πιστεύει, πάντως ἡ χρησιμοποίησις αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Κορνάρου ἔγινε σκοπίμως, ἵνα τιμηθῆ τὸ Βυζάντιον. Ἐλέχθη ἤδη ὅτι ὁ Κορνάρος χρησιμοποιεῖ γνωστὰ θέματα τῆς ποιητικῆς παραδόσεως τῆς ἐποχῆς του δημιουργῶν ἐξ αὐτῶν ιδιότυπον καὶ μὲ ὠρισμένον χαρακτῆρα σύνολον. Κατωτέρω θὰ συναντήσωμεν καὶ ἄλλα τοιαῦτα στοιχεῖα.

Περὶ τὸν Πιστόφορον, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ Γιάνναρη καὶ τοῦ Ξανθουδίδη συμβολισμὸς τοῦ χριστιανικοῦ Βυζαντίου, ἀθροίζονται οἱ λοιποὶ Ἕλληνες θηγόπουλοι καὶ ἀφέντες, ὁ δὲ ποιητής σαφέστατα δηλώνει ὅτι πάντες οὗτοι ἀποτελοῦν ἑνιαῖον σύνολον, ὅταν ὁ Καρμανίτης στρέφεται καὶ λέγει πρὸς αὐτοὺς (B 959 ἑξ.)

ὄχ τῆ μερὰ τοῦ Κρητικοῦ γνωρίζω πὼς κρατεῖτε
καὶ : ἂν εἶναι κι ἀπὸ σᾶς κιανεὶς καὶ θὲ νὰ τοῦ βουηθήση,
ἄς ἔρθῃ ποῦρι μετ' αὐτὸ ἐπά, κι ἄς πολεμήση.

Ἐξαίρεσιν περίεργον ἀποτελεῖ μόνον ὁ Δρακόκαρδος, ὁ Ἀφέντης τῆς Πάτρας, ὁ ὁποῖος παριστάνεται ὡς κακὸς καὶ φίλος τοῦ Καρμανίτη.

Τὸ πρᾶγμα ἐξένισεν ὠρισμένους ἐρευνητὰς ἀντιληφθέντας τὸ κοινὸν ἔθνικὸν χρῶμα ὅλων τῶν ἄλλων ἑνδεκα ἀντιπροσώπων τῶν ἑλληνικῶν τόπων. Ὁ Η. Pernot προέτεινε πρὸς ἐξήγησιν τούτου τὴν ὑπὸ λατῖνον ἐπίσκοπον ὑποταγὴν τῶν Πατρῶν κατὰ τὰ ἔτη 1232—1430 (Études de litt. grecque moderne, Paris, 1918, σελ. 88). Ἀλλὰ τοῦτο δὲν φαίνεται πιθανόν, διότι, ὡς γνωστόν, ἡ ἀντίθεσις τῶν δύο δογμάτων δὲν ἦτο ὀξεῖα εἰς τὴν Κρήτην, καὶ διότι οὐδεμίαν σημασίαν ἠδύνατο νὰ ἔχη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κορνάρου παρωχημένον γεγονός τοιαύτης φύσεως. Δὲν πρέπει ἐξ ἄλλου νὰ μεταβῶμεν ἀπὸ τὴν ἀποψιν τῆς ἀμαθείας τοῦ Κορνάρου εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον, ὑποστηρίζοντες ὅτι οὗτος ἐγνώριζε τὸ πᾶν.

Πρὸς στιγμὴν ἐσκέφθη ὅτι ἡ μισητὴ αὕτη ἐξαίρεσις μεταξὺ τῶν δώδεκα Ἑλλήνων τοῦ κονταροκτυπήματος ἐπλάσθη κατὰ τὸ σχῆμα τῶν δώδεκα ἀποστόλων καὶ τοῦ Ἰούδα, ἴσως διὰ λόγους ψυχολογικῆς διαφοροποιήσεως τοῦ ὁμίλου, καθ' ἣν ὁ Δρακόκαρδος παριστάνεται ἐμφύτως κακός, ὅπως ὁ Μακεδὼν περιεγράφη ὡς εὐθυμος καὶ ὁ τῆς Ἀξιᾶς ὡς πρᾶος.

Ἄλλ' ἡ σχέσις τοῦ Ἀφέντη τῆς Πάτρας πρὸς τὸν Καραμανίτην περιγράφεται τόσον ζωηρῶς (B 491 ἐξ.), ὥστε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐσπιλώθῃ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ἑλληνικὴ πόλις τυχαίως καὶ ἄνευ λόγου, ὡς λέγει ὁ Ξανθουδίδης (μεγ. ἔκδ. σελ. 375) :

*Σιμώνει τοῦ Σπιδόλιοντα, καὶ τὸ ἄλλους δὲ γυρεύγει,
τὰ φρύδια ντου ἐνέσυρνε, τὰ μάτια του ἄγριεύγει.
Κι ὁ γεῖς τὸν ἄλλο χαιρετᾷ, καὶ σὰ θεριὰ μουγκρίζου
καὶ μὲ τὴν ἄγριαν τως θωριὰ τὸν κόσμον φοβερίζου.*

Ὅτι οἱ δύο οὗτοι εἶναι ὁμοεθνεῖς καὶ μάλιστα Τοῦρκοι, δὲν χωρεῖ, νομίζω, ἀμφιβολία. Εἶναι δὲ οἱ μόνοι ἥρωες, οἱ ὅποιοι ἔχουν ὀνόματα ὑποτιμητικὰ καὶ δηλοῦντα τὴν πρὸς αὐτοὺς ἀντιπάθειαν τοῦ ποιητοῦ. Διότι ὁ μὲν Καραμανίτης Σπιδόλιοντας ἔχει τὴν ἀγριότητα λέοντος καὶ συνάμα τὴν ὑπουλον κακίαν δηλητηριώδους ὄφρατος, ὁ δὲ Ἀφέντης τῆς Πάτρας Δρακόκαρδος ἔχει ἀνάλητον καρδίαν δράκοντος. (Τελείως ἀσχετον εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ ἀφέντη τῆς Κορώνης· Δρακόμαχος εἶναι ὁ μαχόμενος ἐναντίον δρακόντων, ὡς λέγει αὐτὸς ὁ ποιητὴς B 250). Ἄς προστεθῇ ὅτι ὀλίγον πρὸ τῆς μονομαχίας μεταξὺ Κρητικοῦ καὶ Σπιδόλιοντα, παρέχει πολεμικὰς συμβουλὰς εἰς τὸν πρῶτον μὲν ὁ Ἐρωτόκριτος, εἰς δὲ τὸν δεύτερον ὁ Ἀφέντης τῆς Πάτρας (B 1025 ἐξ). Μετὰ τὸν φόνον τοῦ Καραμανίτη δὲν λησμονεῖ ὁ ποιητὴς νὰ παραστήσῃ τὸν φίλον του πενθοῦντα ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅλους τοὺς ἄλλους (B 1221) :

Πορεῖ τον ὁ Δρακόκαρδος μὰ χρειά 'ναι νὰ πομένη.

Περαιτέρω ὁ Ἐρωτόκριτος καὶ ὁ Δρακόκαρδος εἶναι ἀντίπαλοι εἰς τὸ κονταροκτύπημα, ὁ δὲ δεύτερος προκαλεῖ τὸν πρῶτον εἰς μονομαχίαν, ἀπειλουμένης οὕτω δευτέρας ρήξεως (B 1451 ἐξ.). Ὁ Ἐρωτόκριτος ἐφορμᾷ κατ' αὐτοῦ μὲ ἀσύνηθες πάθος (B 1472). Ἡ παραλληλία Καραμανίτης - Ἀφέντης τῆς Πάτρας τηρεῖται οὕτω συστηματικῶς μέχρι τέλους.

Τὸ πρᾶγμα ἐξηγεῖται, νομίζω, μόνον ἂν ληφθοῦν ὑπ' ὄψει τὰ ἐξῆς : Μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἡ χώρα ἀπετέλεσεν ἰδιαίτερον Πασαλίκιον μὲ ἔδραν τοῦ Πασᾶ ἐκ περιτροπῆς τὴν Κόρινθον, τὸ Λεοντάρι καὶ τὸν Μιστραῖν. Μετὰ τὴν κατάλη-

ψιν τοῦ Ναυπλίου ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸ 1540, ἔγινεν ἡ πόλις αὐτὴ πρωτεύουσα τῆς τουρκικῆς Πελοποννήσου. Κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα ἔδρα τοῦ Πασᾶ εἶναι αἱ Πάτραι. Ἐπηκολούθησεν ἡ ἐνετικὴ κατάκτησις τῆς Πελοποννήσου διαρκέσασα μέχρι τοῦ 1718, ὁπότε ὁ Πασᾶς ἐγκατεστάθη εἰς Τριπολιτσάν.

Δὲν ἤμπορεῖ νὰ εἶναι σύμπτωσις ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κορνάρου αἱ Πάτραι ἦσαν ἡ πρωτεύουσα τοῦ Πασαλικίου. Διὰ τοῦτο ἐξελέγη ὁ Ἄφέντης τῆς Πάτρας ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, ἵνα ἀντιπροσωπεύσῃ εἰς τὸ ποίημα τὸν τοῦρκον δυνάστην τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς χώρας, καὶ συντροφεύσῃ τὸν τοῦρκον τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ οὕτω συμβολικῶς δηλοῦται εἰς τὸν κόσμον τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ἀποτελοῦντα οὕτως εἰπεῖν συμπύκνωσιν τῶν περιόδων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, καὶ ἡ τουρκοκρατία. Ταῦτα ἦσαν σαφῆ διὰ τοὺς ἀναγνώστας τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἐὰς παρατηρηθῆ δὲ ὅτι ἡ συμβολικὴ αὐτὴ μνεῖα τῆς κατακτήσεως ἔγινε κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε νὰ μὴ ἀντιτίθεται πρὸς τὴν ἐντύπωσιν τῆς γενικῆς ἐλευθερίας τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, τὴν ὁποίαν παρέχει τὸ ποίημα. Διότι οὐτε διὰ τὰς Πάτρας λέγεται ὅτι εὗρισκονται ὑπὸ ζυγόν, ἀλλ' ἡ τουρκικὴ τυραννία ἐκφράζεται ἀπλῶς διὰ τοῦ ἥθους, διὰ τοῦ ὀνόματος καὶ διὰ τῆς φιλίας τοῦ ἄρχοντος τῆς πόλεως πρὸς τὸν Καραμανίτην. Ἡ θρησκεία αὐτοῦ δὲν ὑποδηλοῦται⁵.

Πρέπει νὰ παρατηρηθῆ ὅτι ἡ ἐκλογή τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, αἱ ὁποῖαι περιβάλλουν τὰς δύο πρωτεύουσας, τὰς Ἀθήνας καὶ τὸ Βυζάντιον, ἔγινε μὲ ἀρκετὴν ἐλευθερίαν καὶ κατ' ἄνισον τρόπον ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ. Αἱ μεγάλαι νῆσοι ἀντιπροσωπεύθησαν διὰ τῆς Εὐβοίας (Ἐγριπος), Κρήτης καὶ Κύπρου, καὶ αἱ μικρότεραι διὰ τῆς Μιτυλήνης καὶ Νάξου (Ἀξιᾶς βλ. μεγ. ἐκδ. σελ. 499, καὶ σελ. 374), ἡ δὲ Πελοπόννησος διὰ τοῦ Ναυπλίου (Ἀνάπλι), Μεθώνης, Κορώνης καὶ Πατρῶν. Ἐκ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν χωρῶν ἐμφανίζεται ἡ Μακεδονία ἀπουσιάζει ἡ Θεσσαλία, ἡ Ἡπειρος, αἱ Ἰόνιοι νῆσοι καὶ τὰ Δωδεκάνησα. Μεγίστη εἶναι κατὰ ταῦτα ἡ μερὶς τῆς νοτίας Ἑλλάδος εἰς τὸν κόσμον τοῦ Ἐρωτοκρίτου.

⁵ Ἀνάλογα πρὸς τὴν ἐθνικὴν καὶ ἱεραρχικὴν διαφοροποίησιν τῶν

⁵) Πρῶτος παρετήρησε τὴν σημασίαν τῶν Πατρῶν διὰ τὴν ἐν Ἑλλάδι τουρκικὴν ἀρχὴν ὁ Γιάνναρης, Περὶ Ἐρωτοκρίτου σελ. 56. Δὲν γνωρίζω ὅμως ποῦ εἶχεν εὔρει ὅτι αἱ Πάτραι ἦσαν «κυρία ἔδρα τῆς Τουρκοκρατίας» εἰς τὸ διάστημα 1446—1532, δηλαδὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐτοποθέτει ἐκεῖνος τὸν Βιτζέντζον Κορνάρου. Ἐὰς σημειωθῆ ὅτι ὅμοιαι προσωποποιήσεις καὶ συμβολικαὶ δηλώσεις τῶν ἐθνοτήτων δὲν ἦσαν ἀσυνήθεις καὶ μεταξὺ τοῦ λαοῦ. Εἶναι γνωσταὶ αἱ ἐκφράσεις «Ντελῆ Χουσεῖνης» (οἱ Τούρκοι) καὶ «Ντελῆ Μάρκος» (οἱ Ἐνετοί), ἀναγόμεναι βεβαίως εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως. Ὑπαινιγμὸς περὶ Τουρκικῶν Πατρῶν καὶ παρὰ Fernot, ἐνθ' ἄνωτ.

διαγωνιζομένων εἶναι καὶ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ κονταροκτυπήματος, τοῦτο δὲ ἐπιβεβαιοῖ ὅτι συνειδητῶς ἔγινεν ἡ διαφοροποίησις ἐκείνη. Πλὴν τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ὁ ὁποῖος, ὡς ἦρωος τοῦ ἔργου, ὀφείλει ἐκ τῆς οἰκονομίας αὐτοῦ νὰ ἀνδραγαθήσῃ, ἀνδραγαθοῦν εἰς τὰ πρῶτα ἀποτελέσματα οἱ δύο ρηγόπουλοι, ὁ Κρητικὸς καὶ ὁ Κύπριος. Βεβαιοῦται οὕτω τὸ ζεῦγος τῶν ἀδελφῶν νήσων, περὶ τοῦ ὁποῖου ὠμιλήσαμεν, καὶ ἡ συμπάθεια τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὴν Κύπρον.

Ὁ δὲ τρίτος ρηγόπουλος, ὁ ἐξοχώτατος πάντων ρηγόπουλος τοῦ Βυζαντίου, νικᾶται μὲν ὑπὸ τοῦ Κυπριδήμου, ἀλλὰ κατόπιν σκληροτάτου ἀγῶνος (B 1759 - 1830), κατὰ τὸν ὁποῖον συνηντήθησαν τρεῖς, καὶ τὴν μὲν πρώτην ἐκτυπήθησαν καὶ οἱ δύο εἰς τὸ μέτωπον χωρὶς νὰ κλονισθοῦν, τὴν δευτέραν καὶ οἱ δύο ἔσφαλαν, τὴν δὲ τρίτην ἐκτυπήθησαν καὶ οἱ δύο καὶ ὁ μὲν Πιστόφορος ἔπεσε, ὁ δὲ Κυπρίδημος ἐτραυματίσθη καὶ ἔγειρεν ἀπὸ τὸν ἵππον. Ἔλαβε δὲ ὁ Πιστόφορος τὸν «ἀθὸ τῆς ὁμορφιάς», δηλ. βραβεῖον καλλονῆς ἀπὸ τὴν βασίλισσαν (B 2191 - 2).

Παραδόξως ὁ Λ. Πολίτης (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 32), λέγει ὅτι «στὸ τέλος ἔχουν νικήσει ὁ Πιστόφορος (τοῦ Βυζαντίου), ὁ Ἐρωτόκριτος καὶ ὁ Κυπριώτης». Τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές, δὲν θὰ ἦτο δὲ καὶ τεχνικῶς δυνατὴ τοιαύτη λύσις, διότι, ἀφοῦ ὁ Πιστόφορος ἦτο ἀντίπαλος τοῦ Κυπρίου (B 1288), δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εὗρισκωνται καὶ οἱ δύο μεταξὺ τῶν νικητῶν. Ἐξ ἄλλου ἀπουσία τοῦ Κρητικοῦ ἐκ τῶν νικητῶν ἦτο ἀπαράδεκτος διὰ τὸν Κρητὰ ποιητὴν.

Βεβαίως ἦτο δυνατὸν παραμεριζομένου τοῦ Κυπρίου, νὰ ὀρισθῇ ἐξ ἀρχῆς ὁ Πιστόφορος μεταξὺ τῶν τριῶν, οἱ ὁποῖοι καταρρίπτοντες πάντας τοὺς ἀντιπάλους τῶν μένουσιν νικηταί. τοιαύτη δὲ ἔξαρσις τοῦ Βυζαντινοῦ θὰ ἦτο ἀρεστὴ εἰς τὸν ποιητὴν. Ἀλλ' οὕτω θὰ προέκυπτε τὸ ἄτοπον ὅτι ἐκ τῶν τριῶν τούτων, δηλ. τοῦ Ἐρωτοκρίτου τοῦ Πιστοφόρου καὶ τοῦ Κρητικοῦ, ὁ πρῶτος θὰ ἔπρεπε νὰ νικήσῃ, (διότι ἀπεκλείετο νὰ νικηθῇ), ἢ τὸν Πιστόφορον ἢ τὸν Κρητικόν, τοῦ ἑτέρου ἔξαιρουμένου διὰ τοῦ κλήρου, ἀπεκλείοντο δὲ καὶ τὰ δύο. Διότι ἦττα τοῦ ὑποψηφίου μνηστῆρος τῆς Ἀρετούσας ὑπὸ τοῦ Ἐρωτοκρίτου θὰ τὸν ἐμείωνε, καὶ οὕτω ἀργότερα ἢ ἄρνησις τὴν ὁποίαν ἀντιτάσσει ἡ Ἀρετοῦσα διὰ τὴν αἵτησιν τοῦ λαμπροῦ ρηγοπούλου δὲν θὰ προήρχετο ἐκ μόνου τοῦ ἔρωτός της πρὸς τὸν Ἐρωτόκριτον. (Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον ὁ Πιστόφορος δὲν συγκρούεται πρὸς τὸν Ἐρωτόκριτον, ἀλλὰ τάσσεται ἀντιμέτωπος τοῦ Κυπριδήμου). Ἡ δὲ δευτέρα περίπτωσις, ἡ ἦττα τοῦ Κρητικοῦ ὑπὸ τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἀπεκλείετο ἐπίσης, διὰ τὸν τοπικὸν ἐθνικισμὸν τοῦ ποιητοῦ.

Οἱ τρεῖς τελικοὶ νικηταί εἶναι ὁ Ἐρωτόκριτος, ὁ Κύπριος καὶ ὁ

Κρητικός, ὁ δὲ τελευταῖος εἰς τὴν κλήρωσιν διὰ τὸν ὄρισμόν τοῦ ζεύγους τῶν ὑστάτων ἀντιπάλων ἐξαιρεῖται καὶ φεύγει, ἀποτρεπομένης οὕτω τῆς πιθανότητος νὰ νικήσῃ τὸν Ἐρωτόκριτον ἢ νὰ νικηθῇ ὑπ' αὐτοῦ. Νικᾷ δὲ ὁ Ἐρωτόκριτος τὸν Κύπριον μὲ μεγάλην δυσκολίαν. Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ οἱ δύο καταρρίπτουν συνολικῶς τέσσαρας ἀντιπάλους ἕκαστος, διότι ὁ μὲν Κύπριος εἰς τὴν πρώτην φάσιν τοῦ ἀγῶνος ἀντιμετώπισε τέσσαρας, ὁ δὲ Ἐρωτόκριτος μόνον τρεῖς. Ὡστε ἡ ἰσότης μεταξὺ τῶν δύο μεγαλονησιωτῶν ἐξακολουθεῖ μέχρι τέλους συμβιβαζομένη ἀριστοτεχνικῶς μὲ τὴν ἥτταν τοῦ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν. Τὸν ἀγῶνα ποικίλλουν δύο φιλικαὶ συναντήσεις μεταξὺ Ἑλλήνων, δηλαδή τοῦ Κρητικοῦ πρὸς τὸν Μακεδόνα, καὶ τοῦ Κυπριδῆμου πρὸς ἄλλον νησιώτην, τὸν συμπαθῆ Γλυκαρέτην τῆς Ἀξιᾶς, ὁ ὁποῖος ἠττᾶται λόγῳ ἀτυχήματος.

Ἐπάρχει εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον εἰς τοπικὸς ἐθνικισμός, οὕτως εἰπεῖν, μία τάσις πρὸς ἑξαρσιν τῆς Κρήτης. Ὁ Ἡλίας Βουτιερίδης (Ἰστ. τῆς Νεοελλ. Λογοτεχνίας, 1927, Β', σελ. 168 - 9) συμπεραίνει ὅτι ὁ Κορνάρος δὲν ἦτο Ἕλλην Κρής, ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ἐρωτόκριτος σέβεται τὸν βασιλέα του καὶ . . . δὲν τὸν ἀφήνει νὰ φονευθῇ, ὡς θὰ ἦ δυνατό νὰ πράξῃ, ἐπεμβαίνων ἐκ τῶν ὑστέρων. Ἀλλὰ ταῦτα εἶναι δείγματα παραδόξου ἀκρισίας, ἀνάξια σοβαρᾶς συζητήσεως.

Ὁ Ξανθουδίδης παρατήρησεν ὅτι ὁ Κορνάρος «εὔρε τρόπον νὰ ἐξάρῃ καὶ τὸν Κρητὰ Χαρίδημον ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ἥρωας τοῦ ποιήματος», «μόνον ἔνεκα δυσμενείας τῆς τύχης κατὰ τὴν κλήρωσιν μὴ ἀξιοθέντα τοῦ νικητηρίου στεφάνου, τὸν ὁποῖον ἔπρεπε νὰ λάβῃ ὁ ἥρωας τοῦ ἔπους». Ἀφ' ἑτέρου ὁ φόνος τοῦ Καραμανίτου «προβάλλει τὸν Κρητὰ ὡς τὸν προμαχῶνα, κατὰ τοῦ ὁποῖου ἔμελλε νὰ συντριβῇ ἡ ὁρμὴ τοῦ ἀσιάτου βαρβάρου ἐπιδρομέως». Αἱ ἀτυχίαι του καὶ τὸ πένθος του ὑποδηλοῦν «τὴν θρυλουμένην ἀπὸ τῶν παλαιῶν καιρῶν πολιτικὴν τῆς μεγάλης νήσου ἀτυχίαν» (μεγ. ἔκδ., σελ. XLIII—IV). Παρατηρήθη ἤδη ὑπὸ τοῦ Θεοτόκη (μεγ. ἔκδ., σελ. CVI) ὅτι ὁ πενθῶν ἱππότης εἶναι μοτίβον τῆς ἰταλικῆς ποιητικῆς παραδόσεως. Ἀκόμη λοιπὸν ἐν θέμα τῆς ἐποχῆς σκοπίμως καὶ μὲ ὠρισμένον νόημα χρησιμοποιούμενον ὑπὸ τοῦ Κορνάρου. Τὸ πένθος τοῦτο συνεδύασεν ὁ Χατζιδάκης (Ἐπετ. Παν. Ἀθ., ΣΤ' 1909 - 10, σελ. 13 ἐξ.) πρὸς τὴν προτιμωμένην τότε ὑπὸ τῶν Κρητῶν μέλανα στολήν.

Ἡ ἑξαρσις τοῦ Κρητικοῦ φαίνεται καθαρῶτα ἀπὸ ἐκφράσεις ὅπως (B 2131):

ἔδέτσι ἀστραποβρόντηξε τῆς Κρήτης τὸ λιοντάρι.

ἀπὸ τοὺς φόβους, τοὺς ὁποῖους ἐμπνέει ὁ ἥρωας εἰς τὴν Ἀρετοῦσαν ὡς

πιθανὸς ἀντίπαλος τοῦ Ἐρωτοκρίτου κατὰ τὸ κονταροχτύπημα (B 2259 - 2260) :

*Μὴν ἔρθῃ ὀπίσω ὁ Κρητικὸς γιὰτ' ἔχει πλήσα χάρη,
Πολλὰ φοβοῦμαι μετ' αὐτὸ πὼς χάνει τὸ ψυχάρι*

(δηλ. ὁ Ἐρωτόκριτος) ἀπὸ τὰς διαβεβαιώσεις τῆς Νένας ὅτι ὁ Κρητικὸς θὰ ἐνίκα τὸν Ἐρωτόκριτον, ἂν εἶχεν ὀρισθῆ ἀντίπαλός του (Γ 69 - 70) :

*Κι ἂν εἶχε τρέξει μετ' αὐτὸ τῆ Κρήτης τὸ λιοντάρι
Κάτεχε δὲν τὸν ἤφινε τῆ τζόγια νὰ τὴν πάρη.*

Ἀπὸ τὸν φθόνον, τὸ ὁποῖον, τέλος δεικνύει ὁ ἴδιος ὁ Ἐρωτόκριτος διὰ τὸν Κρητικὸν (B 1228) : «ἐξήλεψε τοῦ Κρητικοῦ». Ἡ ἔξαρσις τοῦ ἐνδόξου παρελθόντος τῆς Κρήτης ἀπαντᾷ ὄχι σπανίως καὶ εἰς τὴν λοιπὴν γραμματεῖαν τῆς νήσου. Οὕτω ὁ Σκλάβος (Wagner. Carmina, σελ. 58, στ. 187) λέγει πρὸς τὴν Κρήτην : «*βασιᾶς βασιλικὸ σημάδι στὸ κεφάλι*». Ἐμνημονεύθη χωρίον τῆς Ἐρωφίλης, ὅπου ἐξυμνεῖται ἡ παλαιὰ δόξα τῆς Κρήτης καὶ τὸ ἀντάξιον παρόν. Ἐκεῖ (Ἐφιέρ. στ. 24 - 26) λέγεται ὅτι ἡ Κρήτη ἔλαβε πάλιν «*τοὶ πρωτινὲς δόξες*» τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν : «*εἶχε ἀφέντη τση καὶ βασιλιᾶ τὸ Μίνω*». Ἀπετέλουν δὲ ταῦτα κοινούς τόπους καὶ τῆς λογίας γραμματείας τῆς Ἀναγεννήσεως. Οὕτω ὁ Μιχαὴλ Ἀποστόλης λέγει περὶ κρητικῆς πόλεως : «*ὅτι δὲ εὐνομεῖται τοῦτ' ἐκ προγόνων ἔχει. Μίνως γὰρ παλαίτατος ὢν ἴσμεν Ἑλλήνων ἐπ' εὐνομία περιμεμάχηται καὶ ταύτης εὐνομώτατα καὶ δικαιοτάτα βεβασίλευκε*» («Κρητ. Χρον.» Δ' 1950, σελ. 255). Αὐτὴν τὴν εὐγενῆ καταγωγὴν καὶ τὴν παλαιὰν βασιλικὴν δόξαν ὑπαινίσσεται καὶ ὁ Κορνάρος, λέγων περὶ τοῦ Κρητικοῦ (B 595) :

Ἐτοῦτος ἐκατέβαινε ἀπὸ Ρηγάδων αἶμα,

καὶ ποιῶν τὸν Μακεδόνα Νικόστρατον νὰ λέγη πρὸς τὸν Κρητικὸν Χαρίδημον (B 2024) :

Ἐσὺ δὲν ἐπαράφερεις μὰ ἴμοιασες τοῦ κυροῦ σου.

Ἄλλ' ἀπέφυγε καὶ ἐδῶ τὴν μνεῖαν τοῦ πασιγνώστου ὀνόματος τοῦ ἀρχαίου βασιλέως. Οὕτω γίνεται σαφὲς ὅτι ἄτοπος εἶναι ἡ ἐξήγησις τῆς βασιλικῆς ιδιότητος τοῦ Ρηγοπούλου τῆς Κρήτης ἐκ τοῦ τίτλου Regnum Cretae, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἡ νῆσος ὡς ἐνετικὴ κτῆσις.

Ἄριστη δὲ ἀπόδειξις τοῦ γνησίου κρητικοῦ φρονήματος τοῦ ἔργου εἶναι ὅτι οἱ Κρητῆς ἠσθάνθησαν τὸν συμβολισμὸν καὶ ἐθεώρησαν τὸν Χαρίδημον ὡς πραγματικὸν ἐθνικὸν ἥρωα, λαμβάνοντες διὰ τοῦτο συνηθέστατα καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ.

Ὁ Βουτιερίδης (Ἡ Νεοελλ. Λογοτεχνία ἢ ἀρχή της καὶ οἱ σταθμοί της, 1927, σελ. 102) ἠρνήθη τὴν ἐθνικὴν διάθεσιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου, διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν εὔρεν εἰς τὸ ποίημα τὴν λέξιν «πατρίδα». Ἄλλοῦ ἐπαναλαμβάνων τὴν παρατήρησιν αὐτὴν προσθέτει ὅτι ὁ Ἐρωτόκριτος σπεύδων εἰς βοήθειαν τῶν πολιορκουμένων Ἀθηνῶν σκέπτεται μόνον τὴν ἐρωμένην «καὶ δὲν συλλογίζεται καθόλου τὸν κίνδυνον τῆς πατρίδος του» (Ἱστορία τῆς Νεοελλ. Λογοτεχνίας Β' 1927 σελ. 171 σημ. 1). Εἰς ταῦτα ἀπαντᾷ ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς λέγων ρητῶς ὅτι ὁ ἦρωας του σπεύδει καὶ χάριν τῆς Ἀρετούσας, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν πρόθεσιν τῆς χώρας νὰ βοηθήσῃ (Δ 875).

Βεβαίως ὁ Κορνάρος δὲν εἶναι παιριωτικὸς ποιητὴς μὲ τὴν συνήθη σημασίαν τοῦ ὅρου, ἡ ὁποία δηλοῖ ὄχι τὸν συλλαμβάνοντα ποιητικῶς ἰδανικὴν τινα κατάστασιν τῆς πατρίδος του, ἀλλὰ τὸν ἀγωνιζόμενον περὶ συγκεκριμένου σκοποῦ ἐπωφελοῦς εἰς αὐτήν, ἐν στενῇ ἐπαφῇ πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ὁ Κορνάρος δὲν ἐπεδίωξε διὰ τοῦ ἔργου του οὔτε τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς τοπικῆς του πατρίδος ἀπὸ τῶν Ἐνετῶν, οὔτε τὴν ὀργάνωσιν σταυροφορίας τῶν χριστιανῶν τῆς Δύσεως ἐναντίον τῶν Τούρκων δυναστῶν τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἔπραξαν ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἐξέφρασε τὰ ἐθνικά του αἰσθήματα συμβολικῶς, ὡς ἀπῆται ὁ μυθικὸς καὶ ἔξω τόπου καὶ χρόνου χαρακτήρ τοῦ ἔργου. Ἐν τούτοις, πιστεύω, ὅτι δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν τί ἐσκέπτετο περὶ τῶν ξένων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ ποίημα, πιθανῶς δὲ καὶ περὶ τῶν μὴ μνημονευομένων εἰς αὐτό.

Σχεδὸν ὅλοι ἀνεγνώρισαν ὅτι ὁ Καραμανίτης τοῦ Ἐρωτοκρίτου συμβολίζει τὸν ἄσιανὸν ἐπιδρομέα (Ξανθουδίδης, μεγ. ἔκδ., σελ. XLIII). Ἡ πρὸς τοῦτο χρῆσις τοῦ ὅρου τοῦ δηλοῦντος ἄλλοτε τὸ καραμανικὸν κράτος τοῦ ΙΓ'—ΙΕ' αἰῶνος δὲν εἶναι πρωτοφανὴς διὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Κορνάρου. Ὀλίγον παλαιότερα ὁ Ἀχέλης (στιχ. 189 ἔξ.) εἶχεν εἶπει :

*Σπαχῆδες τῆς Ἀνατολῆς ἑπτὰ χιλιάδες ἦσαν,
Καραμανιᾶς δὲ ἑκατὸν πεντάκις ἀκλουθῆσαν.*

Εἰς τοὺς στίχους τούτους, μὲ τὴν καὶ σήμερον διατηρουμένην σημασίαν τῶν λέξεων, Ἀνατολὴ μὲν σημαίνει τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Καραμανία δὲ τὰ ἐνδότερα. Ἀκόμη σήμερον λέγονται συνηθέστατα ἐν Ἑλλάδι Καραμανλῆδες οἱ ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καταγόμενοι πρόσφυγες. Ἐκ τοῦ ζωντανοῦ λόγου λοιπὸν καὶ ὄχι μόνον ἐξ ἀναγνωσμάτων καὶ παραδόσεων, ὡς λέγει ὁ Ξανθουδίδης (μεγ. ἔκδ., σελ. 374), παρέλαβεν ὁ Κορνάρος τὸν ὅρον πρὸς δήλωσιν τοῦ ἐξ Ἀνατολῶν ἐχθροῦ, ἀποφεύγων νὰ μεταχειρισθῇ τὸ πραγματικὸν ὄνομα τούτου. Καραμάνους καλεῖ καὶ ὁ Τριβόλης τοὺς Τούρκους (XXXVI).

Τὸ ἄλλόθρησκον τοῦ Σπιδόλιοντα δηλοῦται ἐπίσης σαφέστατα· οὗτος εἶναι ἄπιστος ἔναντι τοῦ συνόλου τῶν ἡρώων (B 323):

δὲν ἐπροσκύναν οὐρανό, ἄστρα μὴδὲ Σελήνη.

Ἄν καὶ τὸ θέμα τοῦ Σαρακηνοῦ (Saracino, Pagano), τοῦ διεκδικουμένου διὰ μονομαχίας τὸ δολίως, ὡς ἰσχυρίζεται, ἀφαιρεθὲν πατρικὸν ξίφος, ἀπαντιᾷ καὶ εἰς τὸν Ἀριόστον (Κριαρᾶς, Μελετήματα, σελ. 107 ἐξ., καὶ ἔλλιπῶς εἰς μεγ. ἔκδ. σελ. CVII), ἐν τούτοις δὲν πρέπει νὰ πιστεύσωμεν, ὡς ὁ Βουτιερίδης (Ἱστορία Νεοελλ. Λογοτεχνίας Β' 1927, σελ. 176 σημ. 1), ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ θέματος τούτου ὑπὸ Ἑλληνοσ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἐγένετο ἄνευ νοήματος.

Οὗτος ἐξέλεξε ἐκ τῶν ἡρώων τοῦ ὡς ἀντίπαλον τοῦ ἀπίστου τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς τελευταίας ἐλευθέρας ἑλληνικῆς χώρας, καὶ ταῦτα ὀλίγον πρὸ τῆς ἐπιδρομῆς ἢ κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς. Εἶναι παραλογισμὸς νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τοῦτο εἶναι τυχαῖον. Ὁ ἀγὼν τοῦ Κρητικοῦ πρὸς τὸν Τοῦρκον ἐπλάσθη μὲ νόημα, εἴτε τὸ ποίημα ἐγράφη πρὸ τῆς ἐπιδρομῆς, εἴτε κατ' αὐτήν. Οἱ Μωαμεθανοὶ ἦσαν ὁ μέγας ἐχθρὸς, ὁ μέγας κίνδυνος τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου ἐπὶ αἰῶνας· αἱ μεταξὺ τούτων συγκρούσεις εἶχον μόνον διαλείμματα. Ἐξ ὅλων δὲ τῶν Εὐρωπαίων οἱ Κρηῖτες ἦσαν κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα οἱ ἀμέσως κινδυνεύοντες. Ἡ ἔντασις μὲ τὴν ὁποίαν ἐχειρίσθη τὸ θέμα ὁ Κορνάρος βεβαιοῖ ὅτι δι' αὐτοῦ ἐξέφραζεν ὁ ποιητὴς ζωηρὸν προσωπικὸν πάθος καὶ πόνον, τὸν ὁποῖον ἠσθάνετο ἡ ἐθνικὴ του συνείδησις.

Ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Καραμανίτη ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ Κρητικοῦ εἶχε κλέψει τὸ ξίφος τοῦ πατρός του ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ Λ. Πολίτη (ἔκδ. Παπαδημητρίου, σελ. 53 σημ. 27) ὡς ὑπαινιγμὸς τῆς παλαιᾶς ἀραβικῆς κατακτήσεως καὶ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς νήσου κατὰ τὸν Θ' καὶ Ι' αἰῶνα. Θὰ ἠδύνατο νὰ σκεφθῆ κανεὶς μᾶλλον τὴν περίφημον καὶ ἀσφαλῶς γνωστὴν τότε εἰς τοὺς Κρητας ἄμυναν τῶν Κρητῶν ἐπικούρων κατὰ τὴν Ἀλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἢ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Βαρβαρόσσα (1538), ἀλλ' ἴσως πάντα ταῦτα εἶναι ὑπερβολικά. Δὲν εἶναι ἀνάγκη καὶ αἱ λεπτομέρειαι τῶν μοτίβων ἀκόμη νὰ ἔχουν ἰδιαιτέραν συμβολικὴν σημασίαν.

Σαφέστατα δηλοῦνται τὰ αἰσθήματα τοῦ ποιητοῦ καὶ ἔναντι τῶν Σλάβων. Εἰς B 2113 λέγεται περὶ τοῦ Σκλαβούνου, ὁ ὁποῖος εἰρωνικῶς καλεῖται καὶ Σκλαβούναρος:

*Ὡς ἤκουσεν ὁ Κρητικὸς ποιὸς εἶναι, ποὺ γεννήθη
Μὲ φρόνεψι ἐκνογέλασε μὰ δὲν τοῦ πιλοήθη.*

Ὁ Σκλαβούνος χαρακτηρίζεται ὡς «ἀκάτεχος σὴν ἀρχοντιά» (B 2121).

Ρητῶς λέγεται (B 2133) ὅτι ὁ Ἕλληνας ἀντίπαλός του ἀγωνίζεται μὲ περισσότεράν ὄρεξιν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ Σκλαβούνου παρὰ προηγουμένως, ὁπότε εἶχεν Ἕλληνα ἀντίπαλον :

*Μ' ἄλλη ὄρεξη μ' ἄλλη καρδιά μὲ τὸ Σκλαβοῦνο τρέχει
Παρὰ μὲ τὸ Ρηγόπουλλο γιατί ὀχθρὸ τὸν ἔχει⁶.*

Τὸ ὅτι ὁ Σκλαβοῦνος ἐμπαίζεται ὡς καυχηματίας ἐθεώρησεν ὁ Θεοτόκης (μεγ. ἔκδ., σελ. CVII) στοιχεῖον ληφθὲν ἐκ τῶν Ἱταλῶν. Ἀλλὰ τὸ πολὺ ὑπάρχει καὶ ἐδῶ μία συνειδητὴ καὶ μὲ νόημα χρῆσις στοιχείου τῆς ἐποχῆς καὶ μάλιστα ὄχι αὐτουσίῳ. Διότι εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον δὲν ὑπάρχει μόνον σκωπτικὴ διάθεσις ἔναντι τοῦ Σκλαβούνου, ἀλλὰ καὶ σαφῶς ἐχθρική, ἀφοῦ οὗτος, ἀποκαλεῖται, ὡς εἶδομεν, ἐχθρὸς τοῦ Κρητὸς ἀντιπάλου του, χωρὶς νὰ ἔχη μνημονευθῆ οὐδεμία προσωπικὴ ἀντίθεσις τούτων. Τὸ φρόνημα τοῦ ποιητοῦ εἶναι καὶ ἐδῶ ἐκπληκτικῶς διαφυγὸς καὶ πέραν πάσης ἀμφιβολίας.

Ὁ Σκλαβοῦνος τοῦ Ἐρωτοκρίτου δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀντιπρόσωπος πάντων γενικῶς τῶν Σλάβων, οὔτε στενῶς τῶν Δαλματῶν. Περίεργος θὰ ἦτο ἡ ἐχθρότης αὕτη, ἂν ἐστρέφετο εἰδικῶς πρὸς τοὺς Δαλματούς, οἱ ὅποιοι δὲν ἐσχετίσθησαν ποτὲ πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Οἱ Ἐνετοὶ ὡς κύριοι μέρους τῆς Δαλματίας εἶχον λόγους νὰ ἀσχολοῦνται μετ' αὐτῶν, ἀλλ' ἡ παρουσία των θὰ ἦτο ἀνεξήγητος εἰς τὸν κόσμον τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Τὴν μνημονευθεῖσαν ἀποψιν τοῦ Γιάνναρη καὶ τοῦ Ξανθουδίδη περὶ τῆς Σκλαβονιᾶς τοῦ Ἐρωτοκρίτου ὡς Δαλματίας ἐπανέλαβεν ὁ Λ. Πολίτης (ἔκδ. Παπαδημητρίου, σελ. 39), ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ὀρθόν. Κατὰ τὸν Iorga (*Formes byzantines et réalités balkaniques*, 1922, σελ. 184 - 185) ὁ ὄρος σκλαβωνικὸς (*esclavonne*) εἰς τὴν διάλεκτον τοῦ Μεσαίωνος ἐσήμαινεν ὅ,τι τὸ σημερινὸν γιουγκοσλαβικὸς, ὃ δὲ Στέφανος Δουσάν ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν «αὐτοκράτωρ τῆς Σκλαβωνίας». Θεωρῶ πιθανώτατον ὅτι ὁ ὄρος διετήρησε μέχρι τῶν ἡμερῶν τοῦ Κορνάρου τὴν εὐρεῖαν ταύτην σημασίαν.

Οἱ πολεμικοὶ ἀντίπαλοι τῶν Ἀθηνῶν Βλάχοι ἐθεωρήθησαν ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδη (μεγ. ἔκδ., σελ. 376 ἐξ.) ὡς ἡ φυλὴ ἡ κατέχουσα κατὰ τὸν Μεσαίωνα τὴν Θεσσαλίαν καὶ μέρος τῆς Μακεδονίας, οἱ πρόγονοι τῶν σημερινῶν Κουτσοβλάχων. Λέγει ὅτι δὲν γνωρίζομεν πόθεν ἦντλησε ὁ Κορνάρος τὴν περὶ τῶν Βλάχων γνῶσιν· παρατηρεῖ ὅτι οὗτοι στεροῦνται ἰδιαιτέρου χαρακτήρος καὶ ὅτι ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Βασιλέως τῶν εἶναι γενναῖος καὶ φιλότιμος ὡς ὁ Ἐρωτόκριτος καὶ φέρει ἑλληνικὸν ὄνομα. Ἐλέχθη ἤδη ὅτι ὁ ἥρωϊκὸς χαρακτήρ τοῦ ἀγῶνος ἐπέ-

⁶) Πρέπει νὰ παρατηρηθῆ ὅτι ἐδῶ καὶ εἰς B 2087 ἐκ παραδρομῆς ὁ Ἀφέντης τῆς Μακεδονίας καλεῖται Ρηγόπουλος.

βαλλεν, ὅπως εἰς τὸν Ὅμηρον, τὴν περιγραφὴν καὶ τῶν δύο ἀντιπάλων ὡς εὐγενῶν, τὸ ἥρωϊκὸν δὲ τοῦτο ἦθος ὑποδηλοῖ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀρίστου. Ἄς σημειωθῇ καὶ τὸ παρατηρηθέν, ὅτι ὁ βασιλεύς των καλεῖται Βλαντίστρατος (Vladislav). Ὁ Cartoian (Νέον Κράτος, 5, σελ. 102) λέγει ὅτι ἐν προκειμένῳ τὸ πραγματικὸν ἱστορικὸν στοιχεῖον εἶναι οἱ Βλάχοι τῆς Μακεδονίας ἢ οἱ Ρουμᾶνοι, οἱ βορείως τοῦ Δουνάβεως. Ἡ δευτέρα αὕτη ἄποψις εἶναι ἡ τοῦ Grecu συνδυάσαντος τοὺς Βλάχους τοῦ Ἐρωτοκρίτου πρὸς τὴν ρουμανικὴν προικηπεῖαν τῆς Βλαχίας γενομένην ἔνδοξον διὰ τοῦ Μιχαήλ τοῦ Ἀνδρείου κατὰ τοὺς χρόνους γενέσεως τῆς κρητικῆς ποιήσεως. Ἄλλ' οὗτοι βεβαίως δὲν ἐπέδραμον κατὰ τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Banescu μὴ δεχόμενος τοῦτο προτείνει σαφῶς τὴν ἐν Ἑλλάδι Μεγάλην καὶ Μικρὰν Βλαχίαν (Byz. Zeit. 1923, σελ. 145) δηλ. τοὺς «προγόνους τῶν Κουτσοβλάχων» τοῦ Ξανθουδίδη, οἱ ὅποιοι ὅμως καθ' ἑαυτοὺς μόνον ὡς ληστὰι καὶ ὄχι ὡς ἐπιδρομεῖς ὑπῆρξαν ἐπικίνδυνοι διὰ τοὺς Ἕλληνας.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Κορνάρου ἐκλογὴ τῶν Βλάχων διὰ τὸν ρόλον τῶν ἐπιδρομῶν δὲν ἦτο αὐθαίρετος, διότι καὶ ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ εἶχον μνημονεύσει τοὺς Βλάχους ὡς ἐπιδρομεῖς. Ὁ Σκλάβος εἰς τὴν «Συμφορὰν τῆς Κρήτης» (1508) στίχ. 177 λέγει ἀποτεινόμενος εἰς τὸν Χάνδακα :

*μὴ νᾶλθε ὁ Οὐγγρος μὲ σπαθὶ κι ὁ Βλάχος μὲ κονιάρι
καὶ τὰ τειχιὰ σοῦ χάλασε ;*

Εἶναι σαφές ὅτι διὰ τούτων δὲν δηλοῦνται οἱ πολιτικῶς καὶ στρατιωτικῶς ἀσήμαντοι Κουτσοβλάχοι, οὔτε οἱ Ρουμᾶνοι, οἱ ὅποιοι τότε δὲν ἀντιπροσώπευον δύναμιν τινὰ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς πολεμικὸν κλέος περιβληθέντας τὸν ΙΕ' αἰῶνα Οὐγγρους, ἀλλ' ὅτι ἡ λέξις ἔχει εὐρυτέραν ἔννοιαν καὶ δηλοῖ φυλὴν στρατιωτικὴν καὶ ἰσχυράν.

Τοιαύτη χρῆσις τοῦ ὄρου ἐγένετο συχνὰ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν συνεπεία ὠρισμένης συγχύσεως, ἡ ὁποία ἄλλως δὲν ἦτο ἀδικοιολόγητος, διότι προῆλθεν ἐκ σημαντικοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος. Τὸ 1186 συνεπεία τῆς Νορμανδικῆς ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος ἐπιδρομῆς εὔρον εὐκαιρίαν πρὸς ἐπανάστασιν οἱ Βούλγαροι, εὐρόντες «νέον ἐν τοῖς ἐπαναστατικοῖς αὐτῶν σχεδίοις σύμμαχον τοὺς Βλάχους». Δημῶδες λόγιον τῆς ἐποχῆς, διερμηνεῦον βεβαίως τὰ φρονήματα τῶν ἐπαναστατῶν, ἀναφέρει «ὅτι ὁ Ἅγιος Δημήτριος μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Νορμανδῶν ἐκπόρθησιν τῆς Θεσσαλονίκης ἐγκατέλιπε τοὺς Ἕλληνας καὶ ἐτράπη πρὸς τοὺς πιστοὺς Βλάχους» (Καὶ τὰ δύο χωρία εἰς Χέρτσβεργ, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, Βιβλ. Μαρασλῆ, Α', σελ. 515 ἔξ.).

Οὕτω ἐσχηματίσθη τὸ κράτος τῆς Πρεσλάβας ἢ Regnum Blachorum et Bulgarorum, τοῦ ὁποίου οἱ κύριοι δημιουργοὶ Ἄσαν καὶ

Πέτρος ἦσαν Βλάχοι καὶ ὠμίλουν βλαχιστί, ὡς ρητῶς λέγει ὁ Νικήτας Χωνιάτης (A 617), καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ τὸ ἐπικρατέστερον στοιχεῖον ἦσαν οἱ Βλάχοι, διὸ καὶ ἀποκαλεῖ τὸν πληθυσμὸν τούτου ὁ πάπας Ἰννοκέντιος III εἰς ἐπιστολὴν τοῦ 1202 λαὸν *eiusdem sanguinis* πρὸς τοὺς Ἱταλοὺς λόγῳ τῆς λατινογενοῦς βλαχικῆς γλώσσης (Α. Κεραμοπούλλου, Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ βόρειοι γείτονες, σελ. 41, 58, ὅπου μνημονεύεται τὸ χωρίον τοῦ Χωνιάτη). Ὁ ὡς ἄνω χρονογράφος ὀμιλεῖ περισσότερον περὶ Βλάχων παρὰ περὶ Σκυθῶν καὶ Μοισῶν δηλ. Βουλγάρων, ὁ δὲ Villehardouyn βιβλ. VI καλεῖ τὸν ἀπὸ τοῦ 1196 βασιλέα τοῦ κράτους τούτου Καλογιάννην *Roy de Valachie et de Bulgarie* (αὐτ. σελ. 58, 59 σημ. 1). Διαφωτιστικὸν εἶναι καὶ τὸ ἐξῆς χωρίον τοῦ Χωνιάτη (περὶ Ἰσαακίου Ἀγγ. I, 236 ἐξ. παρὰ Κεραμοπούλλου, Τὶ εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι 1939, σελ. 18 σημ. 3): «Τοὺς κατὰ τὸν Αἴμον τὸ ὄρος βαρβάρους, οἱ Μυσοὶ πρότερον ὠνομάζοντο, νυνὶ δὲ Βλάχοι κικλήσκονται», ὡς καὶ χωρίον τοῦ συγγραφέως τοῦ IB' αἰῶνος Κεκαυμένου (αὐτόθι, σελ. 22) ὅτι τὸ γένος τῶν Βλάχων «οὐδέποτε ἐφύλαξε πίστιν πρὸς τινα».

Λέγων ταῦτα δὲν ἐννοῶ βεβαίως ὅτι ὁ Κορνάρος ἐγνώριζε μὲ ἀκρίβειαν πάντα τὰ ἱστορικὰ ταῦτα γεγονότα, ἀπὸ τῶν ὁποίων τὸν ἐχώριζαν τέσσαρες αἰῶνες· ἀλλ' ὅτι τὰ ὀνόματα τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς τὰ κυκλούμενα εἰς τὸν προφορικὸν ἑλληνικὸν λόγον, εἶχον διατηρήσει τὴν παλαιὰν σημασίαν των, ὡς ἦτο ἄλλως φυσικὸν νὰ συμβαίῃ, ἀφοῦ ἡ Βαλκανικὴ ἀπὸ μακροῦ ἐστερεῖτο πολιτικοῦ βίου. Οὕτω θέλων ὁ ποιητὴς νὰ ὀνομάσῃ τοὺς ἐν τῷ ἔργῳ ἐχθροὺς τῶν Ἀθηνῶν παρέλαβε τὸ ὄνομα τῶν Βλάχων, τὸ ὁποῖον δὲν ἐσήμαινε μόνον τοὺς Κουτσοβλάχους ἢ τοὺς Ρουμάνους, ἀλλὰ καὶ τοὺς Βλαχοβουλγάρους, ὡς πρότερον. Ἐγνώριζε γενικῶς ὅτι οἱ Βλαχοβούλγαροι εἶχον διατελέσει πολέμιοι τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐπιδρομεῖς. Ἀνάλογα δὲ ἰσχύουν διὰ τοὺς Σκλαβούνους, λόγῳ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ κράτους τοῦ Στεφάνου Δουσαν κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ἐπὶ ἑλληνικῶν χωρῶν.

Ἡ ἐν τῷ ἔργῳ μεταχειρίσις τῶν ἐχθρῶν εἶναι χαρακτηριστικὴ. Ὁ Καραμανίτης φονεύεται οἰκτρῶς (B 1159 - 1166), ὁ σύμμαχος τούτου Δρακόκαρδος τραυματίζεται σοβαρῶς εἰς τὸν ὀφθαλμόν, (B 1508 ἐξ.) ἢ δὲ πληγὴ:

ὕστερα τοῦ κακούργησε κ' ἤστεκε ν' ἀποθάνη.

Ἀντιθέτως ἀγαπᾷ ὁ ποιητὴς νὰ παρουσιάσῃ ἐπουσιώδη τὰ τραύματα τῶν Ἑλλήνων· οὕτω ὁ Κρητικὸς B 1179:

οὐδὲ γιατρὸ δὲν ἔχει χρεια νὰ πέψη νὰ γυρέψη.

Τοῦ δὲ Ἐρωτοκρίτου B 1493:

*ἡ κοπανιὰ δὲν ἤβλαψε τόσο τὸν ἐρωτάρη,
σᾶν ἤβλαψε τὴν Ἀρειτή, κ. λ.*

Περὶ τῆς συντόμου θεραπείας τῆς θραυσθείσης χειρὸς τοῦ Ναξίου ἐγ-
γυῶνται οἱ ἱατροὶ Β 1758¹. Ὁ Σκλαβοῦνος γελοιοποιεῖται πεσὼν μὲ
τὸν ἵππον καὶ καταπλακωθείς ὑπ' αὐτοῦ (Β 2154), ὁ ἀνεψιὸς τοῦ βα-
σιλέως τῶν Βλάχων φονεύεται (Δ 1874).

Ὡς χορὸς παρακολουθεῖ τὸ πλῆθος («ἀπομονάροι», «λαός», «Χώ-
ρα») τὰς μονομαχίας καὶ τὸ κονταροκτύπημα. Κατὰ τὸν ἀγῶνα Κρη-
τικοῦ - Καραμανίτη τὸ πλῆθος εἶναι ὑπὲρ τοῦ πρώτου: (Β 1143),
(Β 1188), (Β 1195). Ἄλλοτε ἐκδηλοῦται συμπάθεια πρὸς τὸν ὑπερο-
χώτερον ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἀντιπάλων· οὕτω ὁ Πιστόφορος τοῦ Βυζαν-
τίου πίπτων (Β 1824):

πόνο πολὺ ἤδωκεν εἰς τὴ Χώρα.

Ἄλλοτε ἐκφράζεται συμπάθεια καὶ διὰ τοὺς δύο Ἑλληνας (Β 2004):

ἐδείλιασ' ὄλος ὁ λαὸς καὶ γιὰ τοὶ δυὸ φοβήθη.

Ὁ Κρητικὸς διακηρύσσει διὰ τὸν Σκλαβοῦνον (Β 2118):

νὰ ρίξω τὸν Τριπόλεμο καὶ νὰ χαρῆ κ' ἡ Χώρα.

Κατὰ τὴν μονομαχίαν Ἐρωτοκρίτου - Ἀρίστου (Δ 1815):

πονοῦσι τὸ Ρωτόκριτο τς' Ἀθήνας τὰ φουσσαῖα.

Ἄλλὰ καὶ περὶ τῶν αἰσθημάτων τοῦ ποιητοῦ ἔναντι τῆς Δύσεως
ὑπάρχουν, ὡς πιστεύω, ὠρισμένα ἐνδείξεις. Ὄταν αἱ Ἀθηναὶ πολιορ-
κοῦνται ὑπὸ τῶν ἐπιδρομέων Βλάχων, ὁ ἀνεψιὸς τοῦ βασιλέως αὐτῶν
Ἄριστος, ὁ ἐπιφανέστερος τῶν πολεμιστῶν του καὶ ἀντίπαλος τοῦ Ἐ-
ρωτοκρίτου εἰς τὴν φοβερὰν μονομαχίαν, καταφθάνει ἀπὸ τὴν Φραγ-
κιὰν (Δ 1259). Εἶναι λοιπὸν ἡ Φραγκιὰ ἔδαφος φιλικὸν καὶ γνώριμον
διὰ τοὺς ἐχθροὺς τῶν Ἀθηναίων. Τὸν ὑπαινιγμὸν αὐτὸν παρετήρησε καὶ
ὁ Hesseling, (Histoire de la litterature grecque moderne, tradu-
ction N. Pernot, Paris, 1924, σελ. 13), ὁ ὁποῖος ὄχι ἀπιθάνως, θεω-
ρεῖ τὸν Ἄριστον ὡς Φράγκον: Et le combat que livre Erotokritos
au chevalier franc n'est-il pas l'image de l' antagonisme
séculaire de la Grèce et de l' Occident?

Πλὴν τούτου πιστεύω ὅτι δὲν εἶναι τυχαία ἡ ἀπουσία τῆς Δύσεως
ἀπὸ τὸ κονταροκτύπημα. Ἐνῶ εἰς τοῦτο ἀντιπροσωπεύεται ἡ μὴ ἔλ-

¹) Ἐκ τῶν Ἑλλήνων πτύουν αἶμα πλὴν τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ὁ Δημοφάνης
τῆς Μιτυλήνης Β 1585 καὶ ὁ Ἀντρόμαχος τοῦ Ἀναπλιοῦ Β 1648· ὁ Κυπρίδη-
μος, μὲ ἀντίπαλον τὸν Βυζαντινόν, χάνει δύο ὀδόντας Β 1811, καὶ ὁ Δρακό-
μαχος τῆς Κορώνης σχίζεται κατὰ τὸ χεῖλος Β 1929. Ὁ ἀγὼν τούτου πρὸς τὸν
Κρητικὸν εἶναι ἰδιαιτέρως ὀξύς, Β 1938.

ληνική Βαλκανική (Σκλαβοῦνος), ἡ Ἀσία (Καραμανίτης) καὶ ἡ ἐν Ἑλλάδι τουρκική ἀρχὴ (Ἀφέντης τῆς Πάτρας), ἀποφεύγει ὁ Κορνάρου τὴν ἔστω καὶ συγκεκαλυμμένην ἐμφάνισιν δυτικοῦ τινὸς ἱππότη. Πιθανῶς τοῦτο συνέβη, διότι ἐδυσκολεύετο νὰ μεταχειρισθῆ τὸν φράγκον ἱππότην ὡς ἠθέλεν, δηλ. ὡς μετεχειρίσθη τοὺς ἀνωτέρω.

Ὁ Ξανθουδίδης ἀκολουθῶν παρατήρησιν τοῦ Θεοτόκη (μεγ. ἐκδ., σελ. 401 - 402), φρονεῖ ὅτι ἡ ἐν τῷ ἔργῳ ἐκλογὴ τῆς 25 Ἀπριλίου πρὸς τέλεσιν τῆς γιόστρας εἶναι ἐνδείξεις περὶ τῆς συμπαθείας τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὰς ἐνετικὰς παραδόσεις καὶ συνηθείας καὶ μάλιστα «δεικνύει ἐνετίζοντα φρονήματα». Δὲν λέγω ὅτι ἡ ἐκλογὴ τῆς ἡμέρας ἦτο τυχαία, ἀλλ' ἂν δεχθῶμεν ὅτι αὕτη εἶχε τοιοῦτο νόημα, δὲν γνωρίζω πῶς θὰ πρέπη νὰ ἐξηγηθοῦν αἱ πολὺ περισσότεραι ἐνδείξεις περὶ τοῦ ἀντιθέτου, αἱ ὁποῖαι ὠδήγησαν τὸν Ξανθουδίδην εἰς τὴν τελείως ἀντιφάσκουσαν πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἄρρησιν «πάσης περὶ Ἐνετικοῦ φρονήματος θεωρίας καὶ γνώμης» (μεγ. ἐκδ. σελ. 375). Καὶ τὸ πένθος δὲ τοῦ Κρητικοῦ, ἐθεώρησεν, ὡς εἶδομεν, ὁ Ξανθουδίδης ἐνδείξιν τῆς πολιτικῆς ἀτυχίας τῆς νήσου, δηλ. τῆς μακρᾶς ἐνετικῆς κατόχῃς.

Ἄλλως οἱ ἔχοντες ἐνετικὰ φρονήματα ἐκ τῶν Κρητῶν τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἐξέφραζον τοῦτο σαφέστατα, ὡς ὁ Μᾶρκος Ἀντώνιος Φώσκολος καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ Ζήνωνος, οἱ ὁποῖοι πλέκουν εἰς τοὺς προλόγους των τὸ ἐγκώμιον τῶν Ἐνετῶν, καὶ ἐπομένως θὰ ἠδύνατο καὶ ὁ Κορνάρου νὰ πράξῃ τοῦτο⁸. Σημειωτέον ὅτι ἂν δεχθῶμεν τὴν ἄποψιν ὅτι τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Καραμανίτη ἐγράφη κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου, τότε ὁ ποιητὴς μὲ τὸν νικηφόρον ἀγῶνα τοῦ Κρητικοῦ διαφιλονικεῖ πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς διὰ λογαριασμὸν τῶν συμπατριωτῶν του τὴν ἀποκλειστικὴν τιμὴν τῆς νικηφόρου ἀμύνης τῆς πόλεως καὶ οἰκαιοποιεῖται τρόπον τινὰ ἐξ ὀλοκλήρου τὸν ἀγῶνα τῶν ξένων.

Ἄοριστα καὶ μικτὰ ἐνετοελληνικὰ φρονήματα δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχουν οἱ Κρητῆτες τοῦ ΙΖ' αἰῶνος· τοῦλάχιστον οὐδεμίαν ἐνδείξιν περὶ τούτου ἔχομεν. Τοῦναντίον ἡ ἀναγνωρισθεῖσα ἐξελληνιστικὴ τάσις τοῦ

⁸) Ἡ κατάχρησις ἰταλικῶν τύπων ὀνομάτων ὑπὸ τοῦ Φωσκόλου εἰς τὰ Ἰντερμέδια τοῦ Φορτουνάτου δὲν ἐξηγεῖται πάντοτε ἐκ τῆς ἀγνοίας τῶν ἀντιστοιχῶν ἐλληνικῶν, διότι λέγει π. χ. Ἑλενα, ἐνῶ τὸ Ἑλένη ὑπάρχει εἰς τὸ ἔορτολόγιον, γνωρίζει δὲ τοὺς τύπους Γαληνός, Ἀριστοτέλης (Α' 156), οὔτε ἐκ τοῦ μέτρου, ἀφοῦ εἰς τὰς πεζὰς ὁδηγίας λέγει Ἀγαμεμνόνες. Οἱ Ἕλληνες εἰς τὸν Φορτουνάτον καὶ τὸν Στάθην παρουσιάζονται, διὰ τῆς παραδοχῆς τῶν μορφῶν τῆς ἰταλικῆς κωμωδίας, ἄνευ παραδόσεως. Ὁ λόγιος μακαρονίζει ὡς Ἰταλός, ἀναμιγνύων λατινικὰς φράσεις καὶ ὄχι ὡς Ἕλλην. Ὁ χαρακτήρ οὗτος τῶν ἔργων ὀφείλεται καὶ εἰς τὸ ὅτι εἶναι κωμωδία, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἔλλειψιν ζωηρᾶς ἐθνικῆς συνειδήσεως, ὡς ἡ τοῦ Κορνάρου. Οὗτος καὶ ποιῶν κωμωδίαν θὰ ἐρρῦθμιζεν ἀλλέως τὰ πράγματα.

ποιητοῦ προϋποθέτει καὶ ὠρισμένην ἀντιφραγκικὴν διάθεσιν. Αὕτη καταφαίνεται εἰς τὴν συστηματικὴν καὶ πλήρη ἀποφυγὴν ἰταλικῶν ὀνομάτων καὶ ἑλληνικῶν ἢ λατινικῶν ὀνομάτων ἀναφερομένων μὲ ἰταλικὸν τύπον ἢ φωνητικὴν, ὡς Καρτάγω, Οὐλίσσες, Φέντρα, Φοῖμπος, ὅποια ἀπαντοῦν κατὰ διαφόρους ἀναλογίας εἰς ὅλα τὰ ποιητικὰ κρητικὰ ἔργα τοῦ ΙΖ' αἰ., πλὴν τῆς «Θυσίας», τῆς ὁποίας τὸ ὀνοματολόγιον εἶναι θρησκευτικόν, καὶ τῆς ἄνευ ὀνομάτων Βοσκοπούλας.

Ἡ ἄνευ διακρίσεως χρησιμοποίησις φραγκικῶν ὀνομάτων εἶναι συνήθης καὶ εἰς τὴν ὑστέραν βυζαντινὴν λογοτεχνίαν, πρὸς τὴν ὁποίαν συνδέεται ὁ Κορνάρος. Οὕτω προέκυψαν τὰ Bertrand—Βέλθανδρος, Pierre—Ἰμπέριος, Maguelonne—Μαργαρώνα, Floire—Φλώριος καὶ Blanchefleur—Πλατζιαφλώρα. Τὴν τάσιν αὐτὴν τῶν παλαιότερων ἔργων ἠρνήθη νὰ συνεχίσῃ ὁ Κορνάρος. Ἡ μόνη δὲ ἐξαίρεσις, ὅπου φαίνεται ἵχνος ἰταλισμοῦ εἶναι χαρακτηριστικὴ. Διότι πρόκειται περὶ τοῦ ἀπαξ ἀναφερομένου εἰς Δ 777 ὑπηρέτου τοῦ Ἐρωτοκρίτου Πιστέντη. Ἐξελληνίσθη δὲ κατὰ τὸ ἥμισυ καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο διατηρήσαν μόνον τὴν κατάληξιν, παρηλλαγμένην καὶ αὐτὴν, τοῦ προσώπου τοῦ Ἰταλικοῦ δράματος Fidente, ὡς παρετήρησεν ὁ Θεοτόκης (μεγ. ἔκδ., σελ. 668).

Ἀνάλογα παρατηροῦνται καὶ εἰς τὴν στιχουργίαν. Διότι ἀντιθέτως πρὸς τὸν Χορτάτζην ὁ ὁποῖος ἠσπάσθη καὶ τὴν ἰταλικὴν terza rima, ὁ Κορνάρος ἔμεινε πιστὸς εἰς τὸν ἐθνικὸν δεκαπεντασύλλαβον, τὸν στίχον ὀλοκλήρου τῆς μεσαιωνικῆς δημοτικῆς γραμματείας ἡμῶν, καὶ εἰς τὸ ὁμοιοκατάληκτον δίστιχον τὸ ἐπίσης εὐρέως διαδοθὲν κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα εἰς ἑλληνικὰς χώρας καὶ ἠρνήθη νὰ μιμηθῇ τὸ μέτρον τῆς ἰταλικῆς διασκευῆς τοῦ «Paris et Vienne», τὴν ὁποίαν τοῦλάχιστον ἐν μέρει εἶχε λάβει ὡς πρότυπον, δηλαδὴ τὰς ὀκτάβας τοῦ Albani Orvietano. (Δεῖγμα τούτων εἰς Ν. Ἐστίαν 1935, σελ. 685). Ἡ θαυμασία στιχουργικὴ δεξιότης του ἀσφαλῶς τοῦ ἐπέτρεπε τὴν ἐπιτυχῆ μίμησιν.

Συνήθως κρίνεται τὸ «κονταροκτύπημα» ὡς τὸ φραγκοπρεπέστερον στοιχεῖον τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Τοῦτο ἐδέχθη καὶ ὁ Ξανθουδίδης τονίσας ὀρθῶς ὅτι ἡ βυζαντινὴ παράδοσις τοιούτων ἀγώνων εἶχε πρὸ πολλοῦ διακοπῆ (μεγ. ἔκδ., σελ. ΧCVIII). Ἐν τούτοις πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι διεκόπη ἡ παράδοσις τοῦ πράγματος, ἀλλὰ τὸ θέμα ἦτο πάντοτε γνωστὸν ἀφοῦ εὐρίσκετο π. χ. εἰς τὸν διὰ τύπου ἐκδοθέντα Ἰμπέριον.

Ἀναλογία τίς ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ κονταροκτυπήματος τοῦ Ἐρω-

τοκρίτου καὶ μονομαχιῶν τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους, εἰς τὰς ὁποίας χρησιμοποιοεῖται κοντάρι :

*Ἴππον ἔκαβαλλίκευεν ἄσπρον ὡσάν χιόνιν
... ἀπάνω σὺ λωρίκιον λαμπρὸν ἐφόρει ροῦχον
... οἱ δύο προσυπαντήθημεν διὰ τῶν κονταρίων
καὶ ἐκ τῶν δύο οὐδαμῶς τις ἐκρεμνίσθη τότε.*

(Διγενῆς Ἄνδρου, ἔκδ. Μηλιαράκη, 1920, στ. 3735 ἔξ.).

Καὶ κονταρίας δώσαντες ἐκλάσθησαν τῶν δύο

(Διγενῆς Κρυπτοφέρρης, ἔκδ. Π. Καλονάρου, 1941, στ. 176),

Βεβαίως ἡ συστηματικὴ, πολύπλοκος καὶ ἀθλητικοῦ χαρακτήρος γιόστρα τοῦ κρητικοῦ ἔπους εἶναι δυτικὴ, οὐδ' ὑπάρχει ἄμεσος σχέσις μεταξὺ Διγενῆ καὶ Ἐρωτοκρίτου. Τὰ ἀνωτέρω λεχθέντα σημαίνουν μόνον ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ θέματος ὑπὸ τοῦ Κορνάρου δὲν ἦτο τι τελείως καινοφανὲς καὶ ξένον διὰ τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν· ἄλλως ὁ Ἐρωτόκριτος δὲν ἦτο τὸ πρῶτον, ἀλλὰ τὸ τελευταῖον μιᾶς σειρᾶς ἑλληνικῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα εἶχον κοινὰ θέματα μὲ τὴν Δύσιν ἢ ἐλάμβανον θέματα ἔξ αὐτῆς. Τὸ κονταροκτύπημα τοῦ Ἰμπερίου καὶ τῆς Διηγῆσεως τοῦ Ἀχιλλέως ἐμνημόνευσεν ὁ Ξανθουδίδης (μεγ. ἔκδ. σελ. CXVI ἔξ.). Γιόστρα μνημονεύεται καὶ εἰς τὴν Ἐρωφίλην (Α' 304-5).

Ἀνάλογα ἰσχύουν καὶ διὰ τὰς νυκτωδίας μὲ τὸ λαγοῦτον ὑπὸ τὰ παράθυρα τῆς ἠγαπημένης (Α 391), αἱ ὁποῖαι ἐθεωρήθησαν ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδου «τελείως φραγκικὰ πράγματα» (μεγ. ἔκδ. σελ. CII). Αἱ νυκτωδία ὑπάρχουν καὶ εἰς τὸ ἀκριτικὸν ἔπος, εἶναι δὲ ἔνδειξις τοῦ ἀνατολικοῦ χαρακτήρος τούτων ἢ χρῆσις θαμπούρας ἀντὶ τοῦ δυτικοῦ λαγούτου (Διγενῆς Ἄνδρου, στίχ. 1842-3) :

*Ὅποταν δὲ ἐπέφθασε τοῦ στρατηγοῦ τοὺς οἴκους
τὴν θαμπούραν του ἔκρουε καὶ χαμηλῶς ἐλάλει.*

Εἰς τὴν δυτικὴν ἱπποτικὴν ποίησιν ἀνήκει σαφῶς τὸ θέμα τοῦ πλανωμένου καὶ κλαίοντος ἱππότου, τὸ ὁποῖον εἶχον ἤδη παραλάβει οἱ ποιηταὶ τῶν βυζαντινῶν μυθιστορημάτων (Λίβιστρος στίχ. 15) :

*ζωσμένος ἦτον τᾶρματα καὶ πήγενε τὸν δρόμον
καὶ βρέχονταν τοῖς δάκρυσιν ἐσχίζετο τοῖς πόνοις
κι ἀπὸ τᾶνασιενάγματα ἔκαιε τὸ μονοπάτι.*

Ὁ δὲ Ἐρωτόκριτος (Γ 1719 ἔξ.):

*ὄπου κι ἂν ἐπορπάτηξεν ἐκείνη τὴν ἡμέρα
ἦβγανεν ἀνασιεναγμοὺς πὺ καῖγαν τὸν ἀέρα.*

Κοινὸν στοιχεῖον εἶναι ἡ ἀγάπη τῶν ὄπλων, τῶν ἀλόγων, τῶν λαμπρῶν

φορεμάτων. Ὡς παράλληλον πρὸς τὰ ἄφθονα σχετικὰ χωρία τοῦ Β ἀναφέρω τὰ κατωτέρω ἐκ τῆς Ἀχιλληΐδος τοῦ Λονδίνου (στ. 151 καὶ 818) :

*τῶν λουρικιῶν οἱ ἀστραπές, τῶν σκουταριῶν οἱ χτύποι
τῶν φαριῶν χλιμιντρίσματα κ.λ.
ἄσπρον βλατιν ἐφόρεσεν μὲ τὰ χρυσὰ πουλλία¹⁰.*

Ὑπάρχουν βεβαίως καὶ ἀνεγνωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδη εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον στοιχεῖα δυτικὰ τὰ ὅποια δὲν εὐρίσκονται εἰς ἄλλο ἑλληνικὸν ποιητικὸν ἔργον, ὡς αἱ ψευδεῖς γενειάδες, καὶ τὰ ἐμβλήματα τῶν ἵπποτῶν τοῦ κονταροκτυπήματος, δύναται δὲ νὰ προστεθῇ τὸ κιβούρι τοῦ Ἀρίστου, τὸ ὅποιον καλύπτεται μὲ πέπλα «μαῦρα μὲ κεφαλὸς νεκρὸς» (Δ 1954) καὶ εἴ τι ἄλλο, ἀλλὰ ταῦτα εἶναι ἐπουσιώδη καὶ δὲν μεταβάλλουν τὸν χαρακτῆρα τοῦ ὅλου ἔργου.

Ἀντιθέτως ὁ ποιητὴς ἀπέκλεισε ὠρισμένα δυτικὰ κυρίως ἦθη, ἐνίστε ἀπαντῶντα εἰς τὸ βυζαντινὸν μυθιστόρημα, ἀλλὰ τὰ ὅποια οὗτος ἔκρινε ξένα πρὸς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον. Τοιαῦτα εἶναι, ὡς πιστεύω, ἡ ἀγνείας πεῖρα (Φλώριος, στίχ. 1338 ἐξ.), ἡ προσιασία κόρης διὰ προσκλήσεως τοῦ ἐχθροῦ αὐτῆς εἰς μονομαχίαν (αὐτ. στ. 610), ἡ διὰ πυρᾶς θανάτωσις (αὐτ. στ. 460 ἐξ. καὶ 1749). Ἡ μαγεία καὶ τὸ φανταστικόν, στοιχεῖα ἀπαντῶντα εἰς τὴν δυτικὴν ἵπποτικὴν ποίησιν, εἰς τὴν ἐξ αὐτῆς ἐξηρημένην ἑλληνικὴν, εἰς τὸν Ἀριόστον καὶ εἰς τὸ παραμῦθι, σχεδὸν ἀπομακρύνονται ὑπὸ τοῦ Κορνάρου. Ἰχνος τοῦ μαγικοῦ στοιχείου παραμένει εἰς τὴν «μάϊσσαν», ἡ ὅποια μετέβαλε τὸν Ἐρωτόκριτον εἰς ἀράπην. Οἱ κατὰ θηρίων ἀγῶνες, γνωστοὶ ὄχι μόνον εἰς τὰς ὡς ἄνω δημιουργίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Διγενήν, ἀναφέρονται ἐν παρόδῳ, εἰς τὴν ἐξήγησιν τοῦ ὀνόματος τοῦ Δρακομάχου «σπίδες, λιοντάρια σκότωνε» (Β 250), εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἐξοριζομένου Ἐρωτοκρίτου νὰ πολεμήσῃ πρὸς θηρία (Γ 1716), εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ ὄνειρου τοῦ Κρητικοῦ (Β 688), εἰς τὴν ψευδῆ διήγησιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου (Ε 885 ἐξ.), οὐδέποτε δὲ ἐντὸς τοῦ πραγματικοῦ κόσμου τοῦ ποιήματος.

Ἐκ τοῦ δυτικοῦ ἵπποτικοῦ ἔρωτος παραλαμβάνει ὁ Κορνάρος τὴν στροφὴν τοῦ βλέμματος πρὸς τὴν ἐρωμένην κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ ἀγῶ-

¹⁰) Διὰ τὴν ἐν γένει σχέσιν τοῦ Κορνάρου πρὸς τὴν βυζαντινὴν δημοτικὴν παράδοσιν χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ κοινότης ἐκφράσεων, ὡς τὸ σύνηθες «νεώτερος», ἀγένειο παληκάρι», «ἀφέντρα καὶ κυρά». Διὰ τὰ δύο τελευταῖα βλ. Πόλεμος Τρωάδος στίχ. 503: «νέος πολλὰ ἀγένειος». Διγενὴς Ἐσκωριάδ 1172: «αὐθέντρα καὶ κυρά, 1200: ἀγένειο παληκάρι. Τὸ «ἀντιπατῶ τις σκάλες» τοῦ Ἐρωτοκρίτου εὐρηται καὶ εἰς Φλώρ. (Μαυροφρύδη, Ἐκλ. σελ. 280 σιχ. 650 ἐξ.) διότι οὕτω γραπτέον ἀντὶ ἀποπατεῖ.

νος (B 2289 ἐξ.), ἀλλ' ἀγνοεῖ τὸ γονάτισμα πρὸ αὐτῆς, τὸ ὁποῖον δὲν εἶχε διστάσει νὰ χρησιμοποιήσῃ ὁ Χορτάτζης, (Ἐρωφ. Α', στ. 307):

στὴν κάμεραν τῆς διάβηκα καὶ μπρός τῆς γονατίζω.

Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω ὁ ἵπποτισμὸς ἀποτελεῖ οὐσιῶδες στοιχεῖον τοῦ ἰδανικοῦ κόσμου, τὸν ὁποῖον ἐπλασεν ὁ Κορνάρος, καὶ φυσικὸν ἦτο πλεῖστα γνωρίσματα αὐτοῦ νὰ λάβῃ ἐκ τῆς τελείως ἐκφραζούσης τὸ πνεῦμα τοῦτο δυτικῆς ποιήσεως. Καὶ αἱ ἀνταλλασσόμεναι μεταξὺ τῶν ἡρώων τοῦ κονταροκτυπήματος φιλοφρονήσεις ἢ τὰ πειράγματα (B *passim*) ἔχουν ἐνίοτε καθαρῶς φραγκικὴν ἀπόχρωσιν. Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦτο ἦτο γενικώτερα μεσαιωνικόν, διαπνέει δὲ καὶ τὴν ἀκριτικὴν ποίησιν. Ἡ πυρῖτις ἀπεσιωπήθη ὄχι πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἀναχρονισμοῦ, ἀλλὰ διότι ἦτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦτο. Οὐδεμία λυσσαλέα ξιφομαχία θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ νοηθῆ ὑπαρχούσης τῆς πυρῖτιδος¹¹.

Αἱ Ἀθῆναι, ἡ ἐνδοξωτάτη πόλις τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ἦτο ὁμολογουμένως κατάλληλος ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς σκηνὴ τῆς δράσεως ἔργου ἔχοντος χαρακτῆρα συνάμα ἰδεώδη καὶ ἐθνικὸν ἢ δὲ ἐκλογὴ ἦτο σύμφωνος πρὸς τὴν ὅλην πνευματικὴν διάθεσιν τῆς ἐποχῆς. Ὅτι πρόκειται περὶ τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν καὶ μόνων, οὐδεμία ἀμφιβολία δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Ὁ ποιητὴς (B 25 - 6) ἐτόνισεν ὅτι ἡ ὑπόθεσις ἐξελίσσεται:

*εἰς τὴν Ἀθήνα, πού ἔτονε τοὶ μάθησης ἢ βρωσῖς
καὶ τὸ θρονὶ τῆς ἀρετῆς κι ὁ ποταμὸς τοὶ γνώσης.*

Ἐπίσης ἡ ρητὴ τοποθέτησις τοῦ ἔργου εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἑλληνικῆς πολυθείας (A, 1 - 2), καθιστᾷ σαφὲς ὅτι πρόκειται περὶ τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἀποκλεισθῆ ἐντελῶς ἢ προτεινομένη δευτερευόντως ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδου γνώμη (μεγ. ἔκδ., σελ. 372), ὅτι ὁ ποιητὴς ἐννοεῖ καὶ τὴν φραγκικὴν ἢ ἐνετοκρατουμένην πόλιν τῶν Ἀθηνῶν. Οὐδεμία τοιαύτη σύγχυσις φαίνεται πουθενὰ εἰς τὸ ἔργον.

Εἰς τὸ ἐρώτημα «πόθεν ἐγνώριζεν ὁ Κορνάρος τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας» ἀπηντήσαμεν ἤδη, εἰπόντες ὅτι ἀποτελεῖ παρεξήγησιν νὰ φανταζώμεθα τὴν ἐποχὴν τοῦ ποιητοῦ ὡς ἐποχὴν ἀμαθείας καὶ σκότους. Ἡ παλαιὰ φήμη τῆς πόλεως δὲν εἶχε ἰσβησθῆ ἐντελῶς οὔτε κατὰ τὸν Μεσαίωνα. Μαρτυροῦν τοῦτο, ὄχι μόνον ὁ ἔρωσ τοῦ λογίου Ἀκομινάτου κατὰ τὸν IB' αἰῶνα διὰ τὰς Ἀθήνας, ἀλλὰ καὶ οἱ διάφοροι ἐπι-

¹¹) Σαφῆς ταύτης ὑπαινιγμὸς εὐρίσκεται εἰς τὴν βροντὴν, τὴν ἀστραπὴν καὶ τὸ θολὸν νέφος ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξέρχεται εἰς τῶν ἡρώων (B 259 - 260).

σκεφθέντες αὐτὰς περιηγηταί, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Ἑλλην «ἄνω-
 νυμος τῆς Βιέννης» (1458 - 1460), ὁ ὁμιλῶν περὶ τοῦ θεάτρου καὶ
 τῶν σχολείων τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μωάμεθ Β΄, ὁ ὁποῖος συ-
 νεκινήθη ἐκ τῆς ἐπισκέψεως καὶ διετέθη εὐμενῶς πρὸς τὰς Ἀθήνας
 (Χέρτσβεργ, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, Β΄, σελ. 700, 702).

Τὴν δόξαν αὐτὴν ἠῤῥξῆσε μεγάλως ἡ Ἀναγέννησις, καὶ τὴν διέδω-
 σεν εὐρύτατα καὶ μεταξὺ τῶν μὴ λογίων, ὡς ἀποδεικνύεται π. χ. ἀπὸ
 τὸν «Θοῦνον τῶν Ἀθηνῶν», ὅπου (παρὰ Βουτιερίδη, Ἱστ. Νεοελλ.
 Λογοτ., Β΄, σελ. 217) ὁ στιχουργὸς καλεῖ τὰς Ἀθήνας :

*ἔκπαλαι τὴν παμφούμιστον παρὰ τὰς πόλεις ὅλας
 οὐδέποτε τὴν κύψασαν ποσῶς εἰς δουλοσύνην.*

Αἱ κλασικαὶ Ἀθηναὶ δὲν εἶναι γνωσταὶ μόνον εἰς τὸν Κορνάρου, ἀλλὰ
 καὶ εἰς ἄλλους Κρητας δημοτικὸς ποιητὰς :

Στ' ἄρματα κ' εἰς τὰ γράμματα οἱ ξακουσιῆς Ἀθηῆνες

λέγει ὁ Χορτάτζης (Ἔρωφ. Πρόλογος, στ. 25) χρησιμοποιοῦν μάλιστα
 τὸν λόγιον πληθυντικόν. Εἰς ποιητὴν πολὺ λαϊκώτερον καὶ ἀμαθέστε-
 ρον τοῦ Κορνάρου καὶ τοῦ Χορτάτζη, τὸν Μπουνιαλὴν, εἶναι γνωστοὶ
 «τὸ Ἀθήνας οἱ σοφοὶ» (Κρητ. Πόλεμος, ἔκδ. Ξηρουχάκη, σελ. 493).

Ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ἔλαβεν ὁ Κορνάρου καὶ
 τὴν Μακεδονίαν, εἰσάγων «Ἀφέντην τῆς Μακεδονιάς» μεταξὺ τῶν
 ἠρώων τοῦ κονταροκτυπήματος. Ὡς παρατηρεῖ ὁ Ξανθουδίδης (μεγ.
 ἔκδ., σελ. 373) αἱ μεσαιωνικαὶ τύχαι τῆς χώρας δὲν παρεῖχον εἰς τὸν
 Κορνάρου ἀφορμὴν νὰ τὴν μνημονεύσῃ ὡς λαμπρὸν καὶ ἐλεύθερον
 κράτος, καὶ ἐπομένως πρέπει νὰ δεχθῶμεν μετ' αὐτοῦ ὅτι πρόκειται
 περὶ τῆς ἐνδόξου Μακεδονίας τοῦ Ἀλεξάνδρου. Περὶ τούτου δὲν δύ-
 ναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία καὶ εἶναι περίεργον πῶς ὁ Ξανθουδίδης
 ἐθεώρησε πρὸς στιγμὴν ὅχι «εὐεξήγητον» τὴν μνειάν τῆς χώρας αὐτῆς
 εἰς τὸ ἔργον. Εἶναι γνωστὴ ἡ σημασία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου διὰ
 τὴν λαϊκὴν παράδοσιν ¹².

Εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα μᾶς ἄγει καὶ ἡ πολυθεΐα, ἡ ὁποία
 ὑποτίθεται θρησκεία πάντων τῶν Ἑλλήνων ἠρώων τοῦ ἔργου. Ὁ Ε.
 Κριαρᾶς («Κρητικὰ Χρονικά», Α΄, 1947, σελ. 234 καὶ 237), ὑπεστή-
 ριξεν ὅτι «ἴσως τὴν ἔκδηλα ἐρωτικὴν ὑπόθεσιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἀπὸ
 εὐλάβεια καὶ εὐσέβεια νὰ μὴ θέλησε νὰ τὴ φέρῃ (ὁ ποιητὴς) σὲ ἀντί-
 θεσιν μὲ τὸ χριστιανικὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς
 τοποθέτησε τὰ γεγονότα σὲ χρόνους προχριστιανικοῦς, πρωτοτυπῶντας
 σὲ τοῦτο, γιὰ τὸ πρότυπο, τὸ γαλλικὸ μυθιστόρημα «Paris et Vien-

¹²) Ἐνωρὶς ἐτυπώθη ἐν Βενετίᾳ Βίος Ἀλεξάνδρου, μεγ. ἔκδ. σελ. LX.

ne» ἔχει χαρακτῆρα θρησκευτικὸ καὶ ἐρωτικὸ συνάμα». Ἐὰς παρατηρήσωμεν ἐν πρώτοις ὅτι ἂν ὁ Κορνάρου εἶχε τοιαύτην πρόθεσιν, ἡ εὐρεθεῖσα λύσις ἦτο ἀτυχής, διότι ἡ ὑποτιθεμένη ἀντίθεσις τῶν ἐξιστορουμένων πρὸς τὸν χριστιανισμὸν παρέμενεν εἰς τὸ ἀκέραιον, ἐφ' ὅσον τὸ ποίημα ἀπετείνεται οὕτως ἢ ἄλλως εἰς συγχρόνους τοῦ ποιητοῦ χριστιανούς ἀναγνώστας· ἡ ἀντίθεσις μάλιστα ηὔξάνετο, διότι ἐκτὸς τοῦ ἐρωτος προσετίθετο καὶ ἡ λατρεία τῶν ἀψύχων, ἡ ὁποία ἀπὸ γνησίως χριστιανικῆς ἀπόψεως ὑπῆρξε πάντοτε ἀπολύτως ἀπεχθῆς καὶ ἀσυγχώρητος.

Ἄλλὰ πλὴν τούτου εἶναι ἀπίθανον ὅτι Κορῆς ποιητῆς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος τραφεῖς μὲ τὴν ἰταλικὴν λογοτεχνίαν τῆς Ἀναγεννήσεως ἦτο περισσότερο προσεκτικὸς εἰς ζητήματα εὐλαβείας ἀπὸ θρησκευόμενον δυτικὸν ποιητὴν τοῦ 1432, (τοῦ ὁποίου τὸ πρότυπον εἶναι ἀκόμη παλαιότερον, N. Cartojan, *Le modèle français* κ.λ., σελ. 8). Εἰς τὸν Paris et Vienne ἀφ' ἑνὸς μεταξὺ τῶν προσώπων εἶναι εἰς ἐπίσκοπος, γίνεται λόγος περὶ τοῦ Πάπα καὶ περὶ σταυροφορίας καὶ ἐν γένει εἰς πλεῖστα σημεῖα διαπιστοῦται θρησκευτικὴ διάθεσις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ Vienne ἐκθέτει ἀνευλαβῶς καὶ ἐνώπιον ὄλων πᾶν ὅ,τι εἶχε συμβῆ εἰς αὐτὴν καὶ τὸν Paris (Κριαρᾶς, *Μελετήματα*, σελ. 28 - 46).

Ἄλλὰ καὶ εἰς ἑλληνικὰ μεσαιωνικὰ ἔργα γραφέντα πιθανώτατα ὑπὸ ἀνθρώπων πολὺ περισσότερο θρησκῶν τοῦ Κορνάρου καὶ εἰς χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἐκκλησία ἦτο πανίσχυρος συνυπάρχει τὸ ἐρωτικὸν στοιχεῖον καὶ ἡ θρησκευτικὴ διάθεσις. Εἰς τὸν Διγενῆ τῆς Ἄνδρου ὑπάρχουν πλεῖστα θρησκευτικὰ χωρία (Πβ. στίχ. 1087 - 1174, ὅπου ὁ Ἀμιρᾶς πείθει τὴν μητέρα του νὰ βαπτισθῆ, καὶ τὸν περὶ μελλούσης κρίσεως ἐπίλογον στ. 1750 ἐξ.), ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἠμπόδισε τὸν ποιητὴν νὰ περιγράψῃ λεπτομερῶς τὴν μοιχείαν τοῦ Διγενῆ πρὸς τὴν κόρην τοῦ Ἀπλορράβδη (στ. 2750 ἐξ.) καὶ τὴν Μαξιμὼ (στίχ. 3796 ἐξ.). Καὶ εἰς τὸν Διγενῆ τῆς Κρουπτοφέρρης, συχνότατα ἀναφέρεται ὁ Θεός, ἡ Τριάς, τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλ' ἐν τούτοις περιγράφονται αἱ δύο μοιχεῖαι (Καλονάρου, Ε' 231 καὶ ΣΤ' 780 ἐξ.). Εὐθύς κατόπιν ἀκολουθοῦν τὰ ψεύδη τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Διγενῆ πρὸς τὴν σύζυγον.

Ὁ «Καλλίμαχος» περατοῦται «μετὰ θελήσεως Χριστοῦ θεοῦ τοῦ λυτρωτοῦ μας» στίχ. 2607, ἀλλ' εἰς τὸν στίχ. 770 ἐξ. εἶχον περιγραφῆ λεπτομερῶς αἱ ἐν λουτρῷ ἡδοναί. Δὲν ἀπέφυγε δὲ τὰς περιγραφὰς τῆς μοιχείας τοῦ Διγενῆ οὔτε ὁ στιχουργὸς τῆς ὁμοιοκαταλήκτου διασκευῆς Ἱερομόναχος Πετριτζης (στίχ. 2935). Αἱ ἀναμιγνυόμεναι μνεῖαι τοῦ Σατανᾶ κ.λ. εἰς τὰ ὡς ἄνω χωρία δὲν μεταβάλλουν τὸν ἡδυπαθῆ χαρακτῆρα τῶν γραφομένων.

Εἶναι γνωστὴ ἡ ἐν γένει ἐλευθεριότης τοῦ λόγου τῶν κρητι-

κῶν κωμωδιῶν τοῦ ΙΖ' αἰῶνος. Οὐδεὶς βεβαίως ἐθεώρει ἀνευλαβεῖς τὰς ἐπὶ σκηνῆς εἰδυλλιακὰς περιπετείας τῶν προσώπων τοῦ Γύπαρη π. χ., διότι τὸ στοιχεῖον τοῦτο ἦτο συνηθέστατον εἰς τὴν λογοτεχνίαν τῆς ἐποχῆς. Βεβαίως ἡ «Θυσία τοῦ Ἀβραάμ», τὴν ὁποίαν δέχομαι ὡς ἔργον τοῦ Κορνάρου, διαπνέεται ἀπὸ βαθεῖαν θρησκευτικότητα, τοιαύτης ὅμως φύσεως θρησκευτικότης δὲν ἠδύνατο νὰ ἐμπνεύσῃ τὴν ἐπιθυμίαν οἰασδῆποτε συγκαλύψεως τοῦ ἐρωτικοῦ στοιχείου εἰς τὸν Ἐρωτοκρίτον. Οὐδεμία ἔνδειξις ὑπάρχει εἰς τοῦτον ὅτι ὁ ποιητὴς ἐθεώρει τὸν παρθενικὸν ἔρωτα τῶν ἡρώων τοῦ ἁμαρτίαν¹³.

Εἰς τὴν πολυθείαν τοῦ Ἐρωτοκρίτου ὑπάρχει ἄνευ ἀμφιβολίας ἐπίδρασις τῆς πασιγνώστου πνευματικῆς διαθέσεως τῆς Ἀναγεννήσεως πρὸς ἕξαρσιν τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, συμπεριλαμβανομένης καὶ αὐτῆς τῆς θρησκείας τῆς. Ἡ ἰταλικὴ λογοτεχνία ἦτο πλήρης ἀρχαίων θεῶν, τὸ ἔθος δὲ τοῦτο μετεδόθη ἐξ αὐτῆς εἰς ὁλόκληρον τὴν Εὐρώπην· ἀριστον παράδειγμα τούτου ἀποτελεῖ ὁ Shakespeare, ὁ ὁποῖος εἰσήγαγεν ἐπίσης ἀρχαίους θεοὺς εἰς ἔργα του, μάλιστα εἰς ἔργον τῆς ὠριμότητός του ὡς ἡ «Τρικυμία». Τὸ στοιχεῖον τοῦτο χαρακτηρίζει καὶ τὴν στενῶς πρὸς τὴν ἰταλικὴν συνδεομένην κρητικὴν ποίησιν τοῦ ΙΖ' αἰῶνος· τοποθετῶν ἐπομένως ὁ Κορνάρος τὸ ἔργον του εἰς τοὺς πρὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ χρόνους ἐχρησιμοποιοῖ γνωστὸν ἤδη μοτίβον τῆς παραδόσεως.

Ἡ Ἐρωφίλη διαδραματίζεται εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἑλληνικῆς πολυθείας καὶ εἰδωλολατρίας ὡς φαίνεται ἀπὸ τὴν μνειάν τοῦ Διὸς ὄχι μόνον εἰς τὸν πρόλογον στ. 116, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ δράμα Γ' 296, 306, 321, Ε' 6· τῆς Ἀφροδίτης Α' 379· τοῦ Πλούτωνος Γ' 243, Ε' 47, καὶ ταῦτα ἀντιφατικῶς πρὸς τὰ περὶ Παραδείσου καὶ Κολάσεως Ε' 501 - 2.

Ἐπίσης εἰς τὸν στίχον Ε' 175, λέγει τις ὅτι εἶδε :

τὲς εἰκόνας τῶ θεῶ παρέκει νὰ στραφοῦσι.

Τὸ αὐτὸ ἰσχύει διὰ τὸν Γύπαρην, ὅπου γίνεται λόγος περὶ ναῶν τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀφροδίτης, ὡς ἐλέχθη (ἀνωτ. σελ. 360).

Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Ζήνων, ἱστορικὸν δράμα ἐκ τῶν μ.Χ. αἰώνων, παρέχει ἐνίοτε τὴν ἐντύπωσιν προχριστιανικῶν χρόνων· οὕτω κατὰ τὸν πρόλογον στ. 163 ἐξ. ὁ Ἄρης καὶ ὁ Πλούτων εἶναι οἱ κινουῦντες τὴν

¹³) Διὰ ταῦτα πιστεύω παρὰ τὴν γνώμην τοῦ Κριαρᾶ, ὅτι κάλλιστα ἀπέκλεισεν ὁ Ξανθουδίδης ἐκ τῶν πιθανῶν ποιητῶν τοῦ ἔργου τὸν ὑπογραφόμενον οὕτω : Παπᾶ Βυκέτιος Κορνᾶρος (μεγ. ἔκδ., σελ. LXXI). Ἡ ὅλη πνευματικὴ συγκρότησις τοῦ Κορνάρου δὲν φαίνεται διόλου πιθανὴ διὰ κατώτερον ἑλληνα ἱερωμένον, μάλιστα τῶν χρόνων τῆς Ἐνετοκρατίας.

δραῖσιν, ἀλλαχοῦ δὲ δοκίζονται εἰς τὸν Δία (Α' 373) καὶ πλεῖστα στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας θρησκείας μνημονεύονται, ἐνῶ ἀντιθέτως μεταξὺ τῶν προσώπων εἶναι καὶ εἰς Πατριάρχης, ὁ ὁποῖος κατηγορεῖται ἐπὶ εἰδωλολατρείᾳ καὶ διαμαρτυρόμενος λέγει ὅτι γνωρίζει μόνον θεὸν τὸν Χριστὸν (Πρ. Δ' σκ. Δ' καὶ Ε').

Τόσον διαδεδομένη καὶ συνήθης ἦτο ἡ τάσις αὕτη, ὥστε ἀκόμη καὶ ὁ Φορτουναῖος, κωμωδία ἐξελισσομένη σαφῶς ἐντὸς τοῦ ἐνετοκρατουμένου Κάστρου τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, μᾶς μεταφέρει ἐνίοτε εἰς εἰδωλολατρικούς χρόνους. Οὕτω ὁ Φορτουναῖος Α' 336 ἐξ. ἐπικαλεῖται :

*δοκο καὶ μάρτυρα τὸ Ζεῦ πὸν ᾽ς τσ' οὐρανοὺς ἀπάνω
βρίσκει ἢ ἐπαρχία τον καὶ κεῖ ναι ἢ κατοικιά του
κι ὄλοι οἱ γι ἀνθρώποι εἴμεστα σιὰ χέρια τὰ δικά του.*

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο συμπίπτει τελείως ἡ δημοτικὴ ποίησις πρὸς τὴν λογίαν παράδοσιν τῆς Ἐναγεννήσεως. Πασίγνωστον εἶναι τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Μάρκου Μουσούρου, εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Μεγάλου Ἐτυμολογικοῦ, ὅπου ὑπάρχει ἡ εὐχή :

Κρησὶν ὁ Κρηῆς ἦπιος ἀγίοχος.

Χαλκογραφία τῆς Amogosa Fede ἔργου τοῦ κρητὸς ποιητοῦ Πανδήμου, παρίστανε τὸν Δία κατερχόμενον ἐπὶ τῆς Ἰδης, (Σάθρα, Προλεγόμενα τοῦ Κρητικοῦ Θεάτρου σελ. μζ'). Κρητικὸν μετάλλιον τοῦ 1630 εἶχε τὴν ἰδίαν παράστασιν (αὐτ. μη').

Πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ πολυθεΐα τοῦ Ἐρωτοκρίτου εἶναι σημαντικῶς διάφορος τῆς πολυθεΐας τῶν ὡς ἄνω χωρίων, διότι εἶναι ἀνώνυμος. Οὐδὲν πρόσωπον τῆς ἀρχαίας μυθολογίας μνημονεύει ὁ Κορνάρος πλὴν τοῦ Ἐρωτος, τοῦ ὁποῖου ὑπαινίσσεται καὶ τὴν ἐκ Κύπρου καταγωγὴν. Τὸ παραδεδομένον Δωδεκάθεον ἀντικατέστησεν ὁ ποιητὴς μὲ ἀπλὴν καὶ ἀόριστον πίστιν εἰς τὰ φυσικὰ φαινόμενα, τὸν Οὐρανόν, τὸν Ἥλιον, τὴν Σελήνην, τὰ Ἄστρα, τὸ Φῶς, τὴν Γῆν, τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν (Δ 1621).

Ἄλλ' οὔτε εἰς τοῦτο ἐπρωτοτύπησεν ὁ ποιητὴς. Τὸ περίφημον χορικὸν τῆς Δ' πράξεως τῆς Ἐρωφίλης ὑμνεῖ τὸν Ἥλιον καὶ εἰς Γ' 305 λέγεται «καθὼς δορίζου οἱ οὐρανοί». Ὁ «φωτερὸς ἥλιος», ἀναμιγνυόμενος μὲ ἀναμνήσεις τοῦ Ἀπόλλωνος, προλογίζει τὸν Γύπαρην. Εἰς τὸ ἴδιον δράμα (Ε' 380 - 2) εὐρίσκεται ἡ ἐπὶ κλησις :

Τὸν οὐρανὸ παρακαλῶ, τὸν ἥλιο, τὸ φεγγάρι.

Βεβαίως αὐτὰ ἀπαντοῦν καὶ παλαιότερον (Λίβιστρος στίχ. 1540, «παρακαλεῖ τὸν ἥλιον ὁμνύει εἰς τὸ φεγγάρι», Διγενῆς Ἐσκωριάδ 142 ἐξ: Κύρ' Ἥλιε κ.λ.), συνδέονται δὲ κατὰ τινὰ τρόπον καὶ μὲ τὴν

ἑλληνικὴν λαογραφίαν, ἀλλ' ἡ εἰσαγωγή τῶν φυσικῶν στοιχείων ὡς δυνάμεων θεῶν εἰς τὸν Ἑρωτόκριτον καὶ ἄλλα μνημονευθέντα κρητικὰ ἔργα δὲν σημαίνει ἀπλῶς συμμόρφωσιν «πρὸς τὴν λαϊκὴν ἀντίληψιν καὶ συνήθειαν», ὡς λέγει ὁ Ξανθουδίδης (μεγ. ἔκδ. σελ. CXXXI). Εἰς τὰ ἔργα αὐτὰ δὲν πρόκειται ἀπλῶς περὶ ἐπικλήσεων ἢ ὄρκων μεμονωμένων, ἀλλὰ σαφῶς δηλοῦται ὅτι τὰ φυσικὰ στοιχεῖα θεωροῦνται θεοί, εἶναι δὲ τοῦτο ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τοὺς προχριστιανικοὺς χρόνους τῶν ἔργων καὶ τὴν ὀνομαστικὴν μνειάν (εἰς τὴν Ἑρωφίλην καὶ τὸν Γύπαρην) ἀρχαίων θεῶν.

Σαφέστερος ἐξ ὅλων ὁ Κορνάρος, ἐδήλωσεν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ποιήματος ὅτι ἡ θρησκεία τοῦ ἔργου εἶναι ἡ ψευδὴς πίστις τῶν Ἑλλήνων τοῦ παρελθόντος. Τοῦτο βεβαίως δὲν θὰ ἔπραττεν ἂν ἀπλῶς εἶχεν ἀκολουθήσει λαϊκὴν συνήθειαν. Τὸ θέμα τῆς πολυθείας χρησιμοποιεῖται εἰς τὸν Ἑρωτόκριτον συστηματικῶς καὶ ἁρμονικῶς πρὸς ἄλλα στοιχεῖα λαμβανόμενα ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, δηλ. πρὸς τὴν ἔξοχον θέσιν τῶν Ἀθηνῶν, τὴν ἀρχαιοπρεπῆ ὀνομασίαν προσώπων καὶ τόπων καὶ τὴν μνειάν τῆς Μακεδονίας. Δὲν πρόκειται πλέον περὶ μεταφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς πολυθείας μεμονωμένης καὶ κατ' ἀντιφατικὸν τρόπον εἰς τὴν Μέμφιν (Ἑρωφίλη), εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (Ζήνων), ἢ εἰς τὸ Κάστρον (Φορτουνᾶτος), ἀλλὰ τοποθετεῖται αὕτη μὲ λογικὴν συνέπειαν εἰς τὴν κατ' ἔξοχὴν ἔδραν τοῦ προχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ συστηματικὴ ἀπομάκρυνσις τῶν ὀνομάτων τῶν ἀρχαίων θεῶν ἐκ τοῦ ἔργου καὶ ἡ ἐμφάνισις τῆς θρησκείας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὡς ἀπλῆς πίστεως εἰς τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ἔγινεν, ὡς πιστεύω, διὰ νὰ μὴ προσλάβῃ τὸ ἔργον τὴν ἀπόχρωσιν μιᾶς ὠρισμένης ἐποχῆς, τὴν συνήθη ἀπόχρωσιν τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος. Τοῦτο ἀπῆτει ὁ ἰδανικός, ὁ ἐκτὸς χρόνου χαρακτήρ τοῦ περιγραφομένου κόσμου. Ἄν τὰ συνθετικὰ τούτου στοιχεῖα, τὰ παραληφθέντα, ὡς εἶδομεν, ἐκ διαφόρων ἐποχῶν, διετήρουν τὸν συνήθη, γνώριμον χαρακτήρα των, δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ συνυπάρχουν ἁρμονικῶς εἰς τὸ ἔργον¹⁴.

Ὡς ἡ πολυθεία τοῦ Ἑρωτοκρίτου εἶναι μὲν πολυθεία, ἀλλ' ὄχι ἡ γνωστὴ ἐκ τῆς ἱστορίας, οὕτω καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἡρώων εἶναι μὲν ἑλληνικὰ καὶ μάλιστα ἀρχαιοπρεπῆ, ἀλλ' ὄχι τετριμμένα ἐκ τῆς παράδοσεως· θὰ ἦτο περίεργος εἰς Ἀχιλλεὺς κονταροκτυπούμενος (κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς μεσαιωνικῆς Ἀχιλληΐδος), ὥπως μία ἐπικλήσις τῆς Ἀρετούσας πρὸς τὴν Ἀφροδίτην.

¹⁴ Ὁ Ξανθουδίδης (μεγ. ἔκδ. σελ. CXXXI) ἐπίστευσεν ὅτι ἡ παράλειψις τῆς μνειίας ἀρχαίων θεῶν ἔγινε διὰ νὰ προσλάβῃ τὸ ἔργον λαϊκὴν χροιάν, ἀλλ' ὁ Ἑρωτόκριτος δὲν ἔχει λαϊκωτέραν χροιάν ἀπὸ τὸν Γύπαρην π. χ. ὅπου γίνεται τοιαύτη μνειία.

Ἐκτὸς τῶν γνωρίμων ὀνομάτων τῆς λογίας παραδόσεως, ἀπεμάκρυνεν ὁ Κορνάρος καὶ τὰ φραγκικὰ καὶ γενικῶς μὴ ἑλληνικὰ ὀνόματα. Ὅτι ἡ ἀπομάκρυνσις καὶ τῶν δύο κατηγοριῶν ἦτο θεληματική, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀγνοῇ, ὁ ποιητὴς πάντα τὰ γνώριμα ὀνόματα τῶν κειμένων, εἰς ἐποχὴν, ὡς ἐλέχθη, εὐρείας ἀρχαιομαθείας, ἐπίσης δὲ διότι καὶ τὸ φραγκικὸν ὀνοματολόγιον κάλλιστα ἐγνώριζε, ἀφοῦ τὰ πρότυπα, ἐκ τῶν ὁποίων ἔλαβε τὸν μῦθον τοῦ ἡ ἐπηρεάσθη, περιεῖχον σχεδὸν μόνον φραγκικὰ ὀνόματα. Ἡ ἀντικατάστασις τῶν ὀνομάτων τούτων δι' ἑλληνικῶν δὲν εἶχε σκοπὸν τὴν διὰ τὸ εὐνόητον προσαρμογὴν τοῦ ἔργου εἰς τὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς τοῦ ποιητοῦ, διότι ἀπλούστατα καὶ ὁ ἴδιος καὶ πλεῖστοι ἄλλοι ἐν Κρήτῃ ἔφερον ἰταλικά ὀνόματα.

Ἐκ τῶν εἰκοσιτεσσάρων κυρίων ὀνομάτων προσώπων τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἑπτὰ ἀπαντοῦν σχεδὸν ἀναλλοίωτα εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γραμματείαν (Κατὰ Pape Wört. der Gr. Eigenn.): Πολύδωρος, Δημοφάνης, Ἀνδρόμαχος, Νικόστρατος, Τριπόλεμος ἢ Τληπόλεμος, Χαρίδημος καὶ Ἄριστος. Εἰς ταῦτα δύναται νὰ προστεθῇ τὸ Φιλάρετος ἀφοῦ κεῖται τὸ Φιλαρέτη. Πάντα εἶναι δευτερόκλιτα πλὴν τοῦ Δημοφάνης, τὸ ὁποῖον εἶναι τριτόκλιτον, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τοῦ Κορνάρου ὡς πρωτόκλιτον. Ἡ γνῶσις ὑπὸ τοῦ Κορνάρου τοιούτων μᾶλλον σπανίων ὀνομάτων πείθει ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀγνοῇ τὰ κοινὰ καὶ συνήθη ὀνόματα τῶν ἐπιφανῶν ἠρώων καὶ ἱστορικῶν προσώπων τῆς ἀρχαιότητος. Ἀποδεικνύουν ἐπίσης τὰ ὀνόματα αὐτὰ ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν ἐπεδίωκε νὰ προσδώσῃ λαϊκὴν χροιάν εἰς τὸ ἔργον, ὡς πιστεύεται.

Τὰ μόνα ὀνόματα, τὰ ὁποῖα ἐλήφθησαν ἐκ τῆς προχείρου λογίας χρήσεως εἶναι τὰ ὀνόματα τοῦ βασιλικοῦ ζεύγους τῶν Ἀθηνῶν Ἡράκλῆς καὶ Ἀρτέμη. Ἡράκλῆς λέγεται καὶ ὁ ἄρχων τῆς Εὐβοίας. Ταῦτα εἶναι βεβαίως τὰ Ἡρακλῆς καὶ Ἄρτεμις τῆς μυθολογίας, ἀλλ' ἀπεφύχθη καὶ ἐδῶ ἡ τρίτη κλίσις καὶ ἔγιναν πρωτόκλιτα. Πλὴν τούτου ὑπέστησαν παρατονισμόν. Πιστεύω ὅτι μὲ τὴν ἀλλοίωσιν αὐτὴν ἤθελεν ὁ Κορνάρος νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἀπόχρωσιν τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος· τὰ Ἡράκλῆς, Ἀρτέμη ἔχουν νέαν τινὰ ὄψιν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ Ἡρακλῆς, Ἄρτεμη.

Τεχνητὰ φαίνονται τὰ κάτωθι ὀνόματα· Πεζόστρατος (κατὰ τὸ Νικόστρατος· κεῖται τὸ Πεζονίκη), Γλυκαρέτης (ὄχι Γλυκόστρατος), Σπιδόλιοντας, Πιστόφορος (κατὰ τὸ Χριστόφορος), Δρακόκαρδος καὶ Δρακόμαχος, Κυπρίδημος (πλασθὲν κατὰ τὸ Χαρίδημος, πρὸς τονισμόν τοῦ ζεύγους τῶν μεγαλονησιωτῶν) καὶ Φρονίστας.

Τὰ ὀνόματα τῶν ξένων (Τριπόλεμος, Σπιδόλιοντας, Δρακόκαρδος,

Βλαντίστρατος, Ἄριστος) εἶναι ἐπίσης ἑλληνικὰ πλὴν τοῦ *Βλαντίστράτος*· τοῦτο ὡς παρατήρησεν ὁ Γιάνναρης (Περὶ Ἑρωτοκρίτου, σελ. 58) εἶναι τὸ σλαβικὸν *Vladislav*, τοῦ ὁποίου «παρεσχηματίσθη ἢ κατάληξις κατὰ τὰ *Νικόστρατος* καὶ *Πεζόστρατος*». Οὕτω ἐξελληνίσθη ἐν μέρει καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο, κατὰ παλαιὰν ἑλληνικὴν συνήθειαν.

Τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου ἥρωος Ἑρωτόκριτος ἔχει τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀρχαιοπρεπῶν συνθέτων ἐπιθέτων τῶν βυζαντινῶν μυθιστορημάτων. Κατὰ τὸν Ξανθουδίδην «ἐπλάσθη ἢ παρελήφθη» ἐκ τῆς δημοτικῆς ποιήσεως (μεγ. ἔκδ. σελ. 368). Πιστεύω ὅτι πιθανώτατα κεῖται εἰς τὰ βυζαντινὰ κείμενα. Τὸ «ἔρωτοακατάκριτος» τοῦ «Λιβίστρου» ἐμνημονεύθη ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδη, δύναται δὲ νὰ προστεθῶσι καὶ πολλὰ ἀνάλογα, ὡς κυρίως τὸ ἔρωτοπαιδευμένος καὶ τὰ ποθοαιχμάλωτος, μυριοποθοθλιμμένος, ἔρωτοδυναστεία κ. ἄ. τοῦ αὐτοῦ μυθιστορήματος. Εἰς τὴν Ἀχιλλεΐδα τοῦ Λονδίνου στ. 755 ἀπαντᾷ μὲ ἀφαίρεσιν τοῦ ἐ τὸ σύνθετον «ἔρωτοπόλεμος».

Γνησίως δημοτικὰ ἐκ τῶν ὀνομάτων τοῦ Ἑρωτοκρίτου εἶναι μόνον τὸ Ἀρετὴ καὶ Φροσύνη, (μεγ. ἔκδ. σελ. 368 - 9). Τὸν τύπον Ἀρετοῦσα ἐθεώρησεν ὁ Ξανθουδίδης (αὐτ. σελ. 369) ὡς πιθανὴν ἰταλικὴν ἐπίδρασιν κατὰ τὸ Aretusa. Νομίζω ὅτι τοῦτο ἀποκλείεται λόγῳ τῆς διαφορᾶς τοῦ τονισμοῦ καὶ διότι ὁ διπλοῦς τύπος Ἀρετὴ—Ἀρετοῦσα ἀποτελεῖ παράλληλον τοῦ Ἀνθῆ*—Ἀθοῦσα (Γύπαρις), Λαμπρῆ*—Λαμπροῦσα (Στάθης), Ἀρχιστράτια—Ἀρχιστρατοῦσα (Λαογρ. Α' σελ. 76), Ἑρωδάφνη (εἰς τὸ ἔργον τοῦ Πανδήμου, Σάθα, Προλεγ. σελ. με')—Ρωδαφνοῦσα (δημοτ. ποιήσεις). Σημειωτέον ὅτι τὸ Ἀρετοῦσα ἀπαντᾷ αὐτούσιον εἰς τὸν Ροδολῖνον, κρητικὴν τραγωδίαν τυπωθεῖσαν τὸ 1647, ὡς ὄνομα τῆς κόρης τοῦ βασιλέως τῆς Καρχηδόνος Ἀρέτα (Ξανθουδίδη, ἢ Ἑνετοκρατία, σελ. 180). Δημοτικὸν κατέστη λόγῳ τοῦ Ἑρωτοκρίτου τὸ πρὶν ἀσφαλῶς σπάνιον Χαρίδημος¹⁵.

Ὁ εἰδικὸς χαρακτῆρ τοῦ ὀνοματολογίου τοῦ Κορνάρου γίνεται σαφέστερος ἂν ἀντιπαραβληθῆ μετὰ τὸ ὀνοματολόγιον τῶν βυζαντινῶν μυθιστορημάτων. Ἐκ τούτων τὰ παλαιότερα καὶ καθαρώς λογίας προελεύσεως ἔχουν ὀνόματα, ὡς Ὑσμίνη, Ὑσμινίας, Ροδάνθη, Δοσικλῆς, Κράτανδρος κ. λ. Ὅμοια εἶναι τὰ ὀνόματα τοῦ «Καλλιμάχου», ἔργου

¹⁵) Περὶ τοῦ ἐκφραζομένου διὰ τῶν ὀνομάτων ἤθους τῶν προσώπων ἔγιναν ἀρκεταὶ παρατηρήσεις ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδη καὶ ἄλλων. Κυρίως ἐπεδίωξεν ὀνόματα πολεμικὰ ἔχοντα ὡς δεύτερον συνθετικὸν τὰ στρατὸς καὶ μάχη: Πεζόστρατος, Νικόστρατος, Ἀντρόμαχος, Δρακόμαχος. Πβ. καὶ Τριπόλεμος. Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ διὰ τὸ μέτρον διτυπία ὡς Πεζοστράτης—Πεζόστρατος, Ἑρωτόκριτος—Ἑρόκριτος κ.λ.

ἐμφανίζοντος ἰσχυρὰν λογίαν ἐπίδρασιν (*Καλλίμαχος, Χρυσορρόη, Νικοκλῆς, Ξάνθιππος*).

Τὰ ἐκ δυτικῶν προτύπων ἐξηρημένα νεώτερα μυθιστορήματα ἔχουν ὀνόματα γενικῶς βάρβαρα ἀπηχοῦντα πραγματικὰ φραγκικὰ ὀνόματα ἐκ τῶν ὁποίων ἐμνημονεύσαμεν ἤδη τινά. Ἐνίοτε ἀπαντοῦν εἰς αὐτὰ μεμονωμένως ἢ μερικῶς ἐξελληνισμένα ὀνόματα ὡς *Ροδόφιλος, Βέλθανδροσ, Φαιδροκάζα*. Ὡς πρὸς τὸ ὀνοματολόγιον τῶν ἀκριτικῶν ἐπῶν, τοῦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συμπίπτει μὲ τὸ πραγματικὸν βυζαντινὸν ὀνοματολόγιον τῆς ἐποχῆς.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κορνάρου, ἀρχαῖα ὀνόματα ἦσαν συνήθη εἰς τὴν ἰταλικὴν τραγωδίαν, ὡς *Φιλόστρατος, Παμφίλα κ. ἄ.*, (βλ. προχείρως, *Σάθα, Προλεγόμενα Κρητ. Θεάτρου*, σελ. πα'), χαρακτηριστικὸν δὲ εἶναι τὸ πρῶτον διὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ πρὸς τρία ὀνόματα τοῦ «Ἐρωτοκρίτου». Ἐκ τῶν Κρητῶν ποιητῶν ἀναλογίας μὲ τὸν Κορνάρου ὡς πρὸς τὰ ὀνόματα παρουσιάζει κυρίως ὁ Χορτάτζης. Αἱ ἀναλογίαι αὗται εἶναι τὰ *Καρπόφορος* (Ἐρωφ.)—*Πιστόφορος* (Ἐρωτ.), *Φιλόγονος* καὶ *Πανάρετος* (Ἐρωφ.)—*Φιλάρετος* (Ἐρωτ.). Καὶ τὸ *Χρυσόνομη* τῆς Ἐρωφίλης θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχη πλασθῆ ὑπὸ τοῦ Κορνάρου. Ἀλλὰ τὸ *Ἐρωφίλη* μετὰ τοῦ ἀρχικοῦ εἶναι ἀμφίβολον ἂν θὰ ἐδέχετο ὁ Κορνάρου, διότι συστηματικῶς, οὗτος λέγει *Ρωτόκριτος*, τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει διὰ τὸ *Θρασύμαχος* (Ἐρωφ. Δ 676), τὸ ὁποῖον ὡς πρῶτον συνθετικὸν ἔχει τριτόκλιτον ἐπίθετον. Τὸ *Ἐρωφίλη*, ὡς φαίνεται, ἔλαβεν ὁ Χορτάτζης ἐκ τῆς ἰταλικῆς ποιήσεως (*Σάθα Προλ.* σελ. πε').

Τὰ ὀνόματα τοῦ «Γύπαρη», ἴσως διότι πρόκειται περὶ ἀγροτικοῦ εἰδυλλίου, ἐπεξητήθη νὰ εἶναι πραγματικὰ λαϊκὰ τῶν χρόνων τῆς ποιήσεως, *Ἀλέξης, Πανώρια, Ἀθοῦσα, Γιαννούλης, Φροσύνη*¹⁶, ἀναμιγνύεται δὲ ἀνωνύμως καὶ εἰς *προσβύτης*. Ἀρχαῖα ὀνόματα ὄχι ὡς τὰ τοῦ Κορνάρου καὶ Χορτάτζη (*Χρῦσιππος, Φαῖδρα, Πάμφιλος, Ἐρμογένης*) καὶ λαϊκὰ (*Στάθης, Φλουροῦ, Γαβρήλης, Πετροῦτζος, Φόλας*) ἀναμιγνύονται εἰς τὸν Στάθην. Λαϊκὰ δὲ καὶ ἰταλικά εἶναι τοῦ Φορτουνάτου. Τὰ πρόσωπα τοῦ Ζήνωνος φέρουν πραγματικὰ ὀνόματα τῆς ἐποχῆς τοῦ ἔργου, ὡς *Λογγῖνος, Βασιλίσκος, Ἀρμάκιος, Ἀναστάσιος, Σεβαστιανός, Οὐρβίκιος, Πελάγιος, Ἐρασιος, Εὐφημιανός*.

Εἶναι σαφὲς ὅτι τὸ ὀνοματολόγιον τοῦ Ἐρωτοκρίτου δὲν ἐπλάσθη τυχαίως ἢ ἐκ τυφλῆς συμμορφώσεως πρὸς γενικὴν τάσιν τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ διὰ μεθοδικῆς ἐργασίας βασισθείσης ἐπὶ ὠρισμένης ἀρχῆς. Διὰ

¹⁶) Cretan boys and girls with cretan names, J.H.S., 1928, σελ. 91. Τοιαῦτα ὀνόματα δὲν ἦσαν βεβαίως κατάλληλα διὰ τοὺς ἥρωας τοῦ κρητικοῦ ἔπους. Ἀπέφυγε καὶ εἰς τοῦτο ὁ ποιητὴς τὴν καθημερινὴν πραγματικότητα.

τῆς ἐκλογῆς τῶν ὑπαρχόντων ὀνομάτων, διὰ τοῦ νέου τονισμοῦ καὶ ἀλλοιώσεως ὠρισμένων ἐξ αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦ καθ' ὠρισμένους γενικούς κανόνας σχηματισμοῦ νέων ὀνομάτων, ἐπεξητήθη ἡ δημιουργία ὀνοματολογίου, καταλλήλου διὰ τὸν ἰδανικὸν ἑλληνικὸν κόσμον τοῦ ἔπους χωρὶς τὴν ἀπόχρωσιν ὠρισμένης ἐποχῆς.

Γενικῶς ἀπέφυγεν ὁ ποιητὴς τὰ τετριμμένα καὶ κοινῶς γνωστὰ ἀρχαῖα ὀνόματα, καὶ τὰ παραβαίνοντα τοὺς φωνητικούς καὶ τυπικούς κανόνας τῆς νέας ἑλληνικῆς. Οὕτω κατέστη δυνατόν νὰ παρέχη τὸ ὀνοματολόγιον ἐνιαίαν ἐντύπωσιν καὶ νὰ μὴ γεννᾶται δυσαρμονία ἐκ τῆς παραθέσεως ὀνομάτων ὡς τῶν ἀρχαίων *Πολύδωρος*, Ἀντρόμαχος πρὸς τὰ νεοελληνικὰ *Σπιδόλιοντας*, *Δρακόκαρδος*. Τὸ σύστημα τοῦτο παρέλαβεν ὁ Κορνάρος ἀπὸ τὸν Χορτιάτην καὶ τὸ ἐτελειοποίησεν.

Τὰ ὀνόματα τῶν ἑλληνικῶν τόπων τῶν μνημονευομένων εἰς τὸ ποίημα εἶναι πάντα ἑλληνικά. Ἀναλλοίωτα παρέμειναν τὰ *Μιτυλήνη*, *Κορώνη*, *Βυζάντιο*, *Γορτύνη*, Ἰδα, *Κύπρος*, *Κρήτη*. Τὰ λοιπὰ χρησιμοποιοῦνται κατὰ τοὺς δημοτικούς τύπους παραλλάσσοντας πολὺ ἢ ὀλίγον ἐκ τοῦ ἀρχαίου: (Ἀθήνα, Πάτρα ἐνικῶς, Ἐγριπος: Εὔριπος, Ἀνάπλι: Ναύπλιον, Μοθώνη: Μεθώνη, Μακεδονιά: Μακεδονία, Ἀξιά: Ναξία, Νάξος). Σημειωτέον ὅτι δὲν ἐλήφθησαν πάντα ταῦτα ἐκ τοῦ προφορικοῦ λόγου, διότι τὰ *Βυζάντιον*, *Γορτύνη* καὶ Ἰδα, ἀνήκουν εἰς τὴν λογίαν παράδοσιν. Ἐκ τούτων μάλιστα τὸ πρῶτον διὰ τῆς παραδοχῆς τῆς χασμωδίας ἐν τῇ λέξει ἔχει καθαρῶς λόγιον χαρακτηριστήρα. Ἡ γενικὴ ἀπαντᾷ διττῶς: *Βυζάντιου* Β 367 καὶ *Βυζαντιοῦ* Γ 1529. Ὁ δεύτερος τύπος προέρχεται ἐκ τῆς λογίας γενικῆς *Βυζαντίου*.

Ἡ παραδοχὴ ὀνομασίας καὶ τόπου σαφῶς ἀνηκόντων εἰς τὴν λογίαν παράδοσιν ἐξηγήθη ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδου (μεγ. ἔκδ., σελ. 375), μὲ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ποιητοῦ νὰ καλύψῃ τὸν ἀναχρονισμὸν τῆς συνδέσεως τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν πρὸς τὴν Χριστιανικὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλ' εἶναι ἀπίθανον ὅτι ὁ ποιητὴς ἐνδιεφέρετο διὰ τὸν συγχρονισμὸν τῶν ὀνομάτων ἀφοῦ εἶχε δεχθῆ χωρὶς δισταγμὸν τὸν ἀναχρονισμὸν τῶν πραγμάτων. Διὰ πάντας ἦτο σαφὲς ὅτι τὸ ἔνδοξον *Βυζάντιον* τοῦ ποιήματος ἦτο ἡ Πόλις, καὶ ἐπομένως ὁ ἀναχρονισμὸς παρέμενε, ὡς παρέμενε διὰ τόσα ἄλλα, διότι πλὴν τῆς Μακεδονίας, πᾶσαι αἱ ἄλλαι χῶραι ἦσαν ὑπόθεσις τοῦ παρόντος καὶ τοῦ προσφάτου παρελθόντος, καὶ ὅλοι ἐγνώριζαν ὅτι οὔτε ἡ Βλαχιά, οὔτε ἡ Σκλαβονιά, οὔτε ἡ Καραμανία ὑπῆρξαν ὡς πράγματα ἢ ὡς ὀνόματα σύγχρονα πρὸς τὰς σοφὰς καὶ ἐνδόξους Ἀθήνας τῆς ἀρχαιότητος.

Ὁ ποιητὴς βεβαίως ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ἢ *Πόλη*, ὡς πράττει ὁ ποιητὴς τοῦ Ζήνωνος, (Προλ. στ. 118, Α' στ. 357). Δὲν τὸ εἶπεν, διότι κυρίως εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ἔκρινεν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀποφύγῃ τὸ καθη-

μερινόν. Ὁ λόγιος χρωματισμός τῆς λέξεως, ἡ ὁποία εἶχε περιβληθῆ με αἴγλην καὶ διαδοθῆ εὐρύτατα ὑπὸ τῶν ἐνδόξων ἐλλήνων λογίων τῆς Ἀναγεννήσεως, συνεφώνει πρὸς τὸν ἰδανικὸν μυθικὸν χαρακτήρα τοῦ ὅλου ἔργου. Ἀντιθέτως ἡ χρῆσις τοῦ ὄρου *Πόλη*, ἢ *Κωνσταντινόπολη* θὰ ἔφερεν εὐθὺς εἰς τὴν σκέψιν τὴν θλιβερὰν πραγματικότητα τοῦ παρόντος, ἀπὸ τὴν ὁποίαν εἰς ὅλον τὸ ποίημα ὁ Κορνάρος προσεπάθησε νὰ μείνῃ μακράν.

Παράλληλος εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ λογίου ἐπίσης τοπωνυμίου *Γορτύνη*. Ἡ μνεῖα τῆς πόλεως, ἡ ὁποία πολὺ πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κορνάρου (ἀπὸ τῆς ἀραβοκρατίας) εἶχε παύσει νὰ ὑπάρχῃ, δὲν ἀποτελεῖ ὑπαινιγμὸν τῆς σημασίας τῆς πόλεως *Γόρτυνος* κατὰ τὴν πρώτην βυζαντινὴν περίοδον. Ἡ χρῆσις τοῦ ὄρου *Γορτύνη*, ὅχι μόνον δὲν ἔγινε διὰ πρώτην φορὰν ὑπὸ τοῦ Κορνάρου, ἀλλὰ, ὡς φαίνεται, ἀπετέλει κοινὸν τόπον τῶν λογίων τῆς Ἀναγεννήσεως πρὸς δήλωσιν τῆς ἐπιφανεστέρας πόλεως τῆς Κρήτης, τοῦ Χάνδακος. Ἐν *Γορτύνη* διατρίβει μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς *Σπάρτης* (δηλ. τοῦ Μιστρᾶ) καὶ ἐκεῖ ἀσχολεῖται μετὰ τὴν κωδικογραφίαν ὁ Δημήτριος Τριβώλης (Κρ. Χρον. Δ', σελ. 240, σημ. 2). Ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Ἀποστόλη γίνεται μνεῖα «*Κυδωνιατῶν* μυρίων ἐς *Γορτύνην* ἔσαει ἐρχομένων» (αὐτ., σελ. 241). Ἡ παράθεσις τῆς *Γορτύνης* πρὸς τὴν *Κυδωνίαν* (δηλ. ἑτέραν σημαντικὴν πόλιν τῆς Κρήτης, τὰ Χανιά), τὰ ἐγκώμια αὐτῆς ὡς πόλεως εὐδαίμονος καὶ πλήρους σοφῶν (αὐτ., σελ. 255) καὶ ἡ παράθεσις *Γορτυνίου* παρὰ Βυζάντιον (Κρ. Χρον. ΣΤ', σελ. 52), πάντα ταῦτα καθιστοῦν σαφές ὅτι πρόκειται περὶ ἀξιολόγου κέντρου, καὶ ὅχι τοῦ ἀσημάντου χωρίου, τὸ ὁποῖον ἔκειτο ἐπὶ τῶν λειψάνων τῆς ἀρχαίας πόλεως. Εἶναι πιθανὸν ὅτι μετὸν ὄρον *Γορτύνη* ἀπεκάλεσαν οἱ ἀρχαῖζοντες οὗτοι λόγιοι τὸν Χάνδακα, ὡς παλαιότερον εἶχεν οὗτος ἀποκληθῆ ἐπίσης κακῶς *Κύταιον* (Παναθήναια, 13 (1906 - 7), σελ. 200). Διεξοδικὴν ἀπόδειξιν τοῦ πράγματος ἐτοιμάζει ὁ κ. Νικόλαος Πλάτων, ὁ ὁποῖος ἔκαμε καὶ ὅλας τὰς ὡς ἄνω παρατηρήσεις καὶ εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοῦ τὰς ἀνακοινώσῃ. Οὕτω ἐξαίρεται εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον καὶ ὁ ἐνδοξος Χάνδαξ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος.

Ὁ Κορνάρος υἰοθέτησε τὸν ὄρον τοῦτον, ὅχι διότι κατείχετο ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ γλωσσικοῦ ἐξευγενισμοῦ, ὅπως ὁ Ἀποστόλης καὶ ὁ Τριβώλης, ἀλλὰ διότι εἰδικῶς προκειμένου περὶ τῆς Κρήτης ἠθέλησε νὰ ἀποφύγῃ τὰ πραγματικὰ τοπωνύμια ὡς περισσότερον ἐξ ὅλων γνωστὰ εἰς τοὺς ἀκροατάς. Ἀντιθέτως πρὸς ταῦτα τὸ *Γορτύνη* συνεβιβάζετο ἄριστα πρὸς τὸν ἰδεώδη χαρακτήρα τοῦ κρητικοῦ ρηγοπούλου. Ὡς παρετηρήθη, πραγματικὰ κρητικὰ τοπωνύμια τῆς ἐποχῆς (Στεία, Κάστρο) ἀναφαίνονται μόνον εἰς τὸν ἐπίλογον, ὅταν ὁ ποιητὴς εἶχε πε-

ρατώσει καὶ κλείσει τὴν μεγάλην μυθοπλαστικὴν του προσπάθειαν.

Ὡς πρὸς τὴν Ἰδαν, αὐτὴν τὴν εὔρεν ὁ Κορνάρος εἰς τὴν εἰδυλλιακὴν ἰταλικὴν καὶ ἑλληνικὴν ποιήσιν τῆς ἐποχῆς του. Ὁ Γύπαρης παίζεται εἰς τὴν κρητικὴν Ἰδαν, ὅπως ἐπιμόνως τονίζεται εἰς τὸν Πρόλογον, στ. 48, 65, 175: «ἐδῶ στὴν Ἰδα», καὶ Α' 13. Ἀπετέλει λοιπὸν ἡ Ἰδη στοιχεῖον εἰδυλλίου, τὸ ὁποῖον ἐνηρμονίζετο πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ γεγονότος, τὸ ὁποῖον, ἐν εἴδει ἰντερμεδίου, ἀφηγεῖται ὁ ποιητὴς περὶ τοῦ Κρητικοῦ.

Διὰ τὰ καταστῆ σαφὲς πόσον διάφορος εἶναι ὁ κόσμος τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν ἀναλόγων ἔργων τῆς ἐποχῆς του καὶ τῶν παλαιότερων, ἐπιβάλλεται νὰ γίνῃ σύντομος σύγκρισις. Διαφωτιστικὴ εἶναι κυρίως ἡ σύγκρισις πρὸς τὸ γαλλικὸν πρότυπον τοῦ ἔργου, τὸ μυθιστόρημα *Paris et Vienne*. Τὸ ἔργον τοῦτο κινεῖται ἐξ ὀλοκλήρου ἐντὸς τοῦ φραγκικοῦ κόσμου, περίπου ὡς οὗτος εἶχεν εἰς τὴν πραγματικότητα κατὰ τοὺς τελευταίους μεσαιωνικοὺς χρόνους. Οὕτω μεταφερόμεθα εἰς τὸ δελφινᾶτον τῆς Βιέννης ἐν Γαλλίᾳ, καὶ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας. Ὁ ἐπίδοξος μνηστὴρ τῆς ἡρώιδος εἶναι πρίγκηψ τῆς Βουργουνδίας. Ὁργανοῦται σταυροφορία ὑπὸ τοῦ Πάπα, εἰς τὴν ὁποίαν συμμετέχουν οἱ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας, τῆς Ἀγγλίας, τῶν Ἰσπανιῶν, τῆς Ἀραγωνίας, τῆς Ναβάρρας, τῆς Σικελίας. Ἐν συνεχείᾳ μεταφερόμεθα εἰς Βαβυλῶνα καὶ Ἀλεξάνδρειαν. Ἡ μόνη περίπτωσις ὅπου μνημονεύεται ἑλληνικὴ χώρα εἶναι ἡ προσέγγισις εἰς Κύπρον τοῦ πλοίου τοῦ μεταφέροντος τὸν ἥρωα τοῦ ἔργου κατὰ τὸ ταξείδιον τῆς ἐπιστροφῆς. (*Cartojan, Le modèle français de l'Érotokritos*, σελ. 8 ἔξ.). Εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ Κορνάρος ἐκίνησε τὸ ἔργον του ἐντὸς τελείως διαφόρου κόσμου¹⁷.

Τελείως φραγκικὸς εἶναι καὶ ὁ κόσμος τοῦ ἑτέρου ἐπηρεάσαντος τὸν Κορνάρον ἔργου, δηλ. τοῦ *Orlando Furioso*. Εἶναι γνωστὸν ὅτι τὰ θέματα τῆς ἱπποτικῆς ποιήσεως τῶν Ἰταλῶν πηγάζουν κυρίως ἐκ τοῦ παλαιοῦ γαλλικοῦ κύκλου τοῦ Καρολομάγνου καὶ τῶν ἱπποτῶν του καὶ τῶν ἐν Ἰσπανίᾳ ἀγώνων αὐτῶν κατὰ τῶν Σαρακηνῶν. Εἰς τοὺς μύθους τούτους ἀνεμίχθησαν καὶ ἀναμνήσεις τῶν Νορμανδῶν ἱπποτῶν τῆς Ἰταλίας (*Ruggiero κ. ἄ.*). Τὸν κόσμον τοῦτον ἔψαλλαν ὁ *Pulci*,

¹⁷) Ἡ παράλειψις τῆς μνείας σταυροφορίας ὑπὸ τοῦ Κορνάρου ἀπεδόθη ὑπὸ τοῦ *Cartojan*, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 25, εἰς τὸν ἀνταγωνισμὸν παπικῶν καὶ ὀρθοδόξων. Ἄλλ' οὗτος δὲν ἦτο διόλου ὀξύς ἐν Κρήτῃ (Ξανθοῦδίδη, ἢ Ἐνετοκρατία, σελ. 157). Οἱ Ἕλληνες (μάλιστα οἱ ἀρχαῖοι) δὲν ἦτο λογικῶς δυνατόν νὰ εἶναι συνάμα καὶ σταυροφόροι!

ὁ Bojardo, ὁ Ariosto. Εἶναι σαφές ὅτι, παρ' ὅλα ὅσα ὀφείλει εἰς τὴν ποίησιν αὐτὴν ὁ Κορνάρος, ὡς πρὸς τὸ ὕφος καὶ ὠρισμένα μοτίβα σχετικὰ μὲ τὴν πάλιν κατὰ τῶν ἀπίστων κυρίως, ἐν τούτοις οὔτε ἴχνος τῶν μύθων αὐτῶν εὐρίσκεται εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον. Ἀντιθέτως εἶναι πιθανώτατον ὅτι ὁ Κορνάρος, γνώστης ὢν τῶν φραγκικῶν μυθικῶν κύκλων, προσεπάθησε νὰ δημιουργήσῃ ἕνα τελείως νέον καὶ διάφορον ἐκείνων μυθικὸν ἑλληνικὸν κύκλον.

Πρὸ τοῦ Κορνάρου τίποτε παρόμοιον πρὸς τὸν Ἐρωτόκριτον δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν. Περὶ τούτου πείθουν, νομίζω, αἱ ἀκόλουθοι παρατηρήσεις. Εἶναι ἀληθές ὅτι τὰ ἀκριτικὰ ἔπη ἀποτελοῦν ἑλληνικὸν μυθικὸν κύκλον, ἀλλ' ἐκεῖνα συνδέονται πολὺ περισσότερον πρὸς τὴν πραγματικότητα ὠρισμένης ἐποχῆς, καὶ δὲν εἶναι πνευματικὴ δημιουργία ὅπως τὸ ἔργον τοῦ Κορνάρου. Βεβαίως δὲν γνωρίζομεν ποῖος ἦτο ὁ χαρακτήρ τοῦ ἀρχικοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους, ἀλλὰ πιστεύω ὅτι εἰς τὰς γενικὰς του γραμμὰς δὲν ἦτο διάφορος τῶν διασκευῶν. Ὡς παρατήρησεν ὁ Δημαρᾶς (Ἰστ. Νεοελλ. Λογοτ., σελ. 26), τὰ ὀνόματα καὶ οἱ τόποι τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους εἶναι καθαρῶς βυζαντινά: «Ἐνα σύνολο τοποθετημένο μὲ ἀκρίβεια στὰ βυζαντινὰ χρόνια καὶ στὶς ἀνατολικὰς ἀσιατικὰς ἀκροὺς τῆς βυζαντινῆς αυτοκρατορίας».

Τὰ ἀκριτικὰ ἔπη διαπνέονται ἀπὸ ζωηρὰν ἐθνικὴν διάθεσιν. Συχνότατα ἀναφέρεται ἡ Ρωμανία, (δηλ. τὸ βυζαντινὸν κράτος), ὅπως ἡ douce France εἰς τὴν γαλλικὴν Chanson de Roland· ἐπίσης διακηρύσσεται (Παραλλαγή Ἄνδρου, στίχ. 1086) ὅτι:

καὶ ὁ παράδεισος αὐτὸς ἔς τὴν Ρωμανίαν μένει.

Ἐνίοτε ὑπάρχει καὶ ἔξαρσις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ: «τοὺς ἀστέρας ἐκείνους τοὺς Ἑλληνας» (Ἐσκωριάλ, στίχ. 712). Ἄλλ' εἰς τὸν Κορνάρου ὑπάρχει κάτι πολὺ διάφορον τούτων, ἡ συνείδησις τῆς ἐνότητος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.

Τὰ βυζαντινὰ «μυθιστορήματα» κινοῦνται ἐντὸς ἀσυναρτήτου παραμυθικοῦ κόσμου πλαττομένου τυχαίως καὶ ἄνευ ἄλλου σκοποῦ πλὴν τῆς τέρψεως τῆς φαντασίας· ἢ ἐντὸς κόσμου ἐπαναλαμβάνοντος ἀπλῶς τὸν κόσμον τῶν δυτικῶν προτύπων. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις ἀναμιγνύονται στοιχεῖα ἐκ τῆς συγχρόνου τῶν ἔργων βυζαντινῆς πραγματικότητος. Οὕτω συμφύρονται ὁ αὐτοκράτωρ, οἱ εὐνοῦχοι, αἱ πολιορκητικαὶ μηχαναὶ πρὸς δρακοντόκαστρα καὶ μαγικὰς περιπετείας (Καλίμαχος)· ὁ πατριάρχης, τὸ τρίκλινον, οἱ πορφυρογέννητοι, πρὸς φανταστικὰ Ἐρωτόκαστρα (Βέλθανδρος).

Ὅπου τῶν βυζαντινῶν μυθιστορημάτων ἐκδηλοῦται ἐθνικὴ διάθε-

σις, τοῦτο γίνεται μεμονωμένως, ἀσθενῶς καὶ ἀντιφατικῶς πρὸς τὸν ὅλον χαρακτήρα τῶν ἔργων. Εἰς τὸν Φλώριον ἀναφέρεται ἡ Ρώμη, ὁ σαρακηνὸς βασιλεὺς τῆς Ἰσπανίας (στίχ. 28) καὶ ἄλλα δυτικὰ πράγματα, ἀλλ' ἀπροσδοκῆτως εἰς τὸ τέλος οἱ σαρακηνοὶ βαπτίζονται «ρωμαῖοι ὀρθόδοξοι». Ὁ «Βέλθανδρος» διαπνέεται ἀπὸ ἐθνικὴν διάθεσιν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν υἱὸν «βαρβάρου βασιλέως» Καλλίμαχον, ὁ Βέλθανδρος εἶναι υἱὸς τοῦ βασιλέως τῶν Ρωμαίων, καὶ τὰ ὀνόματα Ροδόφιλος, Βέλθανδρος ἐπιμόνως χαρακτηρίζονται ρωμαϊκὰ (στ. 26, 31). Ἡ ἐθνικότης τοῦ Βελθάνδρου ἀναγνωρίζεται εὐκόλως «ἐκ τοῦ σχήματος» (στ. 1234). Καὶ αὐτὰ μὲν λέγει ὁ ποιητὴς τοῦ ἔργου, ἀλλ' ἡμεῖς δὲν ἀναγνωρίζομεν οὔτε τὰ ὀνόματα, οὔτε τὰ πρόσωπα, οὔτε τὸν χῶρον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου κινουῦνται ταῦτα, ὡς ἑλληνικά. Μόνη ἔνδειξις περὶ τῶν φρονημάτων τοῦ διασκευαστοῦ, εἶναι οἱ ὡς ἄνω χαρακτηρισμοὶ τῶν ἡρώων του.

Φραγκικὰ φρονήματα ἐκφράζονται ἀπροκαλύπτως εἰς τὸν Λίβιστρον. Ὁ ἥρωας εἶναι «λατῖνος εὐγενῆς» (στ. 9), «γῆς λατινικῆς ἄρχων τοπάρχης μέγας» (στ. 299). Ἡ ἡρωὶς «ποθεῖ τὸ λατινικὸν τὸ γένος τῶν ἀνδρείων» (στ. 896) καὶ «λατινικὰ τὰ ροῦχα τῆς ἦσαν τῆς ὠραιωμένης» (στ. 1769). Οἱ κατηγορήσαντες τὸν Κορνάρου διὰ φραγκισμόν δὲν ὑπωψιάζοντο πόσον σαφῶς εἶχον ἐκφρασθῆ τὰ φραγκικὰ φρονήματα. Δυτικοὶ ἄρχοντες, ὁ ρήγας τῆς Προβέντζας καὶ τῆς Ἀνάπολης, ἡ Ἀλαμάνια καὶ ὁ Ἀλαμάνος ἐμφανίζονται εἰς τὸν Ἰμπέριον. Παρεμβάλλονται καὶ ἐδῶ περιπέτεια εἰς τὸ Κάϊρος καὶ τὴν Σαρακηνίαν.

*Ὅταν εἰς τὰ ἔργα τοῦ εἴδους αὐτοῦ γίνεται χρῆσις τοῦ στοιχείου τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, τοῦτο γίνεται κατὰ τὸ ὑπόδειγμα δυτικῶν ἔργων καὶ χωρὶς νὰ προσδίδεται οὐδεὶς ἐθνικὸς χαρακτήρ εἰς τὰ περιγραφόμενα. Εἰς τὸν «Πόλεμον τῆς Τρωάδος» (Μαυροφρύδη, Ἐκλογή μνημείων τῆς νεωτέρας ἑλλ. γλώσσης, Α', Ἀθῆναι, 1866) ἀναφέρονται πολλοὶ ἀρχαῖοι ἥρωες, συχνὰ κατὰ τὸν ἰταλικὸν τύπον (Ἐρκουλες, Ἰασοῦς)· ἀπαξ ὁ στιχουργὸς μνημονεύει τοὺς «βασιλεῖς τῆς Σπάνιας καὶ τῆς Ἀλαμανίας» (στ. 751).

Ἡ Ἀχιλλεὶς τοῦ Λονδίνου (Die Londoner version der byzantinischen Achilleis, München, 1919) παρὰ τὴν μνείαν τοῦ Παντρούκλου ἢ Παντούρκλου, κινεῖται εἰς τὸν συνήθη κόσμον τῶν ἄλλων ὁμοίων ἔργων. Ὁ Ἀχιλλεὺς ἐμφανίζεται ὁμοίως πρὸς τὸν Διγενῆ, καὶ καλεῖται «πορφυρογέννητος». Οὗτος ρίπτει ὁμοῦ μὲ τὴν σέλλαν διὰ κονταροκτυπήματος τὸν Φράγκον ἀντίπαλον (1192 ἑξ.), ἀλλὰ τοῦτο φαίνεται μᾶλλον τυχαῖον. Καὶ δι' αὐτὸν τονίζεται ἀφελῶς ὅτι εἶναι ὀπαδὸς τῆς φραγκικῆς κομμώσεως (στ. 54):

ἦσαν καὶ τὰ μαλάκια του φράγκικα κουρεμένα,

φραγκική δὲ ἦτο «πάντοτε» καὶ ἡ ἐνδυμασία τῆς κόρης (στ. 561).

Εἶναι πράγματι περίεργον πῶς ὑπεστηρίχθη ὅτι «τὰ δημοτικὰ κείμενα ἀπὸ τὴν Ἑλωση καὶ γιὰ ἓνα διάστημα δύο τοῦλάχιστον αἰώνων δὲν προβάλλουν στὴν οὐσία νέα στοιχεῖα, ἀλλὰ ἀναπνέουν, τὸν ἴδιον ἀέρα, τὴν ἴδιαν ἀτμόσφαιρα μὲ τὰ δημώδη κείμενα τῶν τελευταίων βυζαντινῶν αἰώνων» (Ε. Κριαρᾶ, Ἡ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ γραμματεία, ἔκδ. Ἄλφα, 1951, σελ. 9). Ἀντιθέτως μόνον ὁ ἀναστρεφόμενος ἐντὸς τοῦ περιέργου τούτου κόσμου τῶν βυζαντινῶν μυθιστορημάτων ἀντιλαμβάνεται πόσον διάφορος, πόσον ἀντιμεσαιωνικός, πόσον σοφῶς ὠργανωμένος καὶ πρὸ παντὸς πόσον συνειδητὰ ἑλληνικὸς εἶναι ὁ κόσμος τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Ἐκτὸς τῆς ποιητικῆς μεγαλοφυΐας, ὑπάρχει εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον μία νέα ἀντίληψις τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.

Συστηματικῶς καὶ κατὰ σύνθετον τρόπον ἐξέφρασε τὴν συνείδησιν τῆς ἐνότητος τοῦ νέου καὶ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, ἐκ τῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν δημοτικῶν ποιητῶν, μόνον ὁ Κορνάρος. Εἶναι σαφὲς ὅτι οὗτος θεωρεῖ τοὺς μὴ χριστιανοὺς Ἑλληνας τῶν Ἀθηνῶν ἰδικούς του, ἀφοῦ ἐχθροὶ των εἰς τὸ ἔργον εἶναι αὐτοὶ οἱ ἐχθροὶ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ.

Ἀλλὰ σποραδικῶς εὐρίσκονται καὶ εἰς ἄλλους κρητὰς ποιητὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἐνδείξεις τῆς πίστεως αὐτῆς εἰς τὴν ἱστορικὴν συνέχειαν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Οὕτω ὅταν ὁ Χορτάτζης λέγει εἰς τὸν Πρόλογον τῆς Ἐρωφίλης στ. 23 :

*Ποῦ τῶν Ἑλλήνων οἱ βασιλιές, ποῦ τῶ Ρωμιῶν οἱ τόσες
Πλούσες καὶ μπορεζάμενες χῶρες κ.λ.*

εἶναι σαφὲς ὅτι ἀντιλαμβάνεται τὴν συνέχειαν τῶν δύο περιόδων τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.

Εἰς τὸ Γ' καὶ Δ' ἰντερμέδιον τοῦ Φορτουνάτου δηλοῦται σαφῶς ἡ συνείδησις τῆς ἐνότητος τοῦ ἑλληνισμοῦ διὰ τῆς ἀφελοῦς ὀνομασίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ὡς Ρωμιῶν. Οὕτω ὁ Ἀγαμέμνων χαρακτηρίζεται «ρήγας τῆ Μυκῆνης καὶ γενεραλίσσιμος στὰ φουσσᾶτα τὰ ρωμαίικα», ὁ Ἀχιλλεὺς εἶναι «στρατηγὸς τῶ Ρωμαίω», ἐνίστε δὲ διαπνέει τοὺς στίχους καὶ ἐθνικός τις παλμὸς ὡς (ἰντερμ. Γ' 148) :

ὄγια νὰ δῆς τσι δύνამες ποῦχει τὸ ρωμαικᾶτο.

Ὅτι ὁ κόσμος τοῦ Ἐρωτοκρίτου ὡς σύνολον δὲν ἀπαντᾷ εἰς ἄλλο ἑλληνικὸν ἢ ξένον ἔργον κατέστη σαφές· τὰ σύγχρονα τοῦ Ἐρωτοκρίτου ποιητικὰ κρητικὰ ἔργα ἐμνημονεύθησαν ἐπανελημμένως ἀνωτέρω, καὶ ὁ ἀναγνώστης θὰ ἀντελήφθη ἤδη ὅτι ὁ χαρακτήρ αὐτῶν εἶ-

ναι διάφορος. Ἐπιθυμῶ νὰ τονίσω εἰδικῶς διὰ τὴν Ἐρωφίλην ὅτι εἰς αὐτὴν οὔτε τὰ ἥθη—παρανομία τῆς ἡρωίδος, ἄγριαι ἐκδικήσεις—οὔτε ὁ ἐξωτικὸς χῶρος τῆς δράσεως εἶναι ἑλληνικά. Τονίζεται εἰς τὸν Πρόλογον στ. 111 ἐξ.

. . . δὲν εἶστε σὰ θαρρεῖτε
στὴν Κρήτη μπλιὸ μὰ τὸ Ἀἴγυπτιος τώρα τὴ γῆς πατεῖτε.

Ἀντιθέως οἱ ἄκροαταὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου πατοῦν πάντοτε τὴν Κρήτην, καὶ ὄχι μόνον ὁ Χαρίδημος, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἀρετοῦσα καὶ ὁ Ἐρωτόκριτος καὶ τὰ πλεῖστα τῶν προσώπων εἶναι κατ' οὐσίαν κρητικοί.

Διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν ὀνομάτων προσώπων καὶ τόπων ἔχομεν ἤδη προχωρήσει εἰς τὴν ἔρευναν τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Ἐλέχθη ὅτι καὶ αὕτη εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα τοῦ ποιήματος, διότι χαρακτηρίζεται ἀπὸ τάσιν γνησίου καὶ συστηματικοῦ καθαρισμοῦ. Ὡς εἶπεν ὁ Α. Ν. Γιάνναρης, «οὐδὲν παρεμφερὲς μνημεῖον τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας γινώσκομεν γλωσσικῶς καθαρώτερον καὶ ἑλληνικώτερον» (Περὶ Ἐρωτοκρίτου, σελ. 59). Ὁ Ἐρωτόκριτος καὶ ὠρισμένα ἄλλα κρητικὰ ἔργα ἀποτελοῦν τὰ μόνα δημοτικὰ ἑλληνικά κείμενα, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐμφανίζεται σταθερὰ καὶ παγία, εἰς ὅσον βαθμὸν καὶ αἱ ἄλλαι σύγχρονοι εὐρωπαϊκαὶ γλῶσσαι. Ἡ γλῶσσα αὕτη εἶναι τὸ κρητικὸν ἰδίωμα.

Ἡ σταθερότης τοῦ ιδιώματος μὲ ὠρισμένας διαβαθμίσεις χαρακτηρίζει καὶ τὰ πλεῖστα τῶν κρητικῶν ἔργων τοῦ ΙΖ' αἰῶνος. Πιστεύω ὅτι τοῦτο εἶναι ἔργον τῶν κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ αἰῶνος γραψάντων ἐν Κρήτῃ, καὶ κυρίως τοῦ Χορτάτζη (περὶ τὸ 1600), τοῦ ποιητοῦ τῆς Βοσκοπούλας (πρὸ τοῦ 1627), τῆς Θυσίας (μέχρι τοῦ 1635) καὶ εὐθὺς κατόπιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Τὸ παράδειγμα τούτων ἠκολούθησαν οἱ ποιηταὶ τῶν κρητικῶν δραμάτων καὶ κωμωδιῶν.

Γενικῶς νομίζεται ὅτι καὶ οἱ παλαιότεροι τούτων κρητῆτες στιχουργοί, ὡς ὁ Σαχλίκης, ὁ Πικατόρος, ὁ Σκλάβος, ὁ Ἀχέλης, ἔγραψαν ἐπίσης τὸ δημῶδες κρητικὸν ἰδίωμα (Ξανθουδίδης, ἡ Ἐνετοκρατία, σελ. 175), ἂν καὶ εἶναι γνωστὸν πόσον διάφορα εἶναι ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως τὰ ἔργα αὐτὰ ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ ΙΖ' αἰῶνος. Ὁ Ξανθουδίδης ἐπανειλημμένως μνημονεύει τὴν διαφορὰν (μεγ. ἐκδ., σελ. LIV - LV), ἀλλὰ τὴν ἀνάγει εἰς διαφορὰν τῆς λαλουμένης γλώσσης, εἰς διαφορὰν δηλαδὴ τῶν ἐξελικτικῶν σταθμῶν διαμορφώσεως τοῦ κρητικοῦ ιδιώματος. Τὸ πάγιον τοῦ ιδιώματος τοῦ Ἐρωτοκρίτου θεωρεῖ «ἀποτέλεσμα ὀριστικῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ» (αὐτ. σελ. CLXXVI). Εἰς ταῦ-

τα ἐπεκαλέσθη καὶ τὴν γνώμην τοῦ Χατζιδάκη εἰς Βυζαντις Β', 1912, σελ. 511 καὶ Ἐπετ. Παν. Ἀθηνῶν Γ', σελ. 23.

Ἐν τούτοις ὁ Χατζιδάκης καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις ὁμιλεῖ περὶ τῶν συγγραφέων, χαρακτηρίζων τοὺς πρὸ τοῦ 1600 ὡς ἀνακολούθους, καὶ ὄχι περὶ τῆς γλώσσης¹⁸. Σαφέστατα εἶπεν ὁ Χατζιδάκης εἰς τὴν «Συμβολὴν εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Νεωτέρας Ἑλληνικῆς» (Γλωσσολογ. Ἐρευναι, Α' 1934, σελ. 364) διὰ πάντα τὰ ποιητικὰ ἔργα τῶν Κρητῶν πλὴν τοῦ Ἐρωτοκρίτου ὅτι «δὲν παριστῶσιν ἡμῖν πιστὴν εἰκόνα τῆς τότε ἐν Κρήτῃ λαλουμένης γλώσσης» οὔτε ὡς πρὸς τοὺς φθόγγους, οὔτε ὡς πρὸς τοὺς τύπους ἢ τὰς λέξεις.

Εἶναι γνωστὴ ἡ ὀρθὴ προσπάθεια τοῦ μεγάλου γλωσσολόγου νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων συγγραφέων δὲν παρέχει πιστὴν εἰκόνα τοῦ λαλουμένου ιδιώματος (Μεσαιων. καὶ νέα ἑλλ., Α', 1905, σελ. 482 ἑξ.), ἐπομένως δὲν ἠδύνατο νὰ ἰσχυρισθῇ οὗτος ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν κρητῶν στιχουργῶν τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος εἶναι οἷα εἶναι ἐπειδὴ τὸ λαλούμενον ἰδίωμα ἦτο ἀκόμη ἀδιαμόρφωτον.

Ἡ γνώμη αὐτοῦ, ὅτι καὶ ἐκ τῶν ἔργων τοῦ ΙΖ' αἰῶνος μόνον ὁ Ἐρωτόκριτος εἶναι γλωσσικῶς γνήσιος, δὲν ὑπῆρξεν ὀρθή. Οὕτω οἱ πλεῖστοι διαπιστούμενοι ὑπ' αὐτοῦ βιασμοὶ τῆς γλώσσης εἰς τὴν Ἐρωφίλῃν (αὐτ. σελ. 520) εἶναι ὀρθογραφικῆς φύσεως ὡς: *μὲ τὸ σπαθί μ' ἐτέλειωνα, νὰ πάρ' ἐκεῖνο* (ἀντὶ *μὲ τὸ σπαθί μου ἐτέλειωνα, νὰ πάρω ἐκεῖνο*, ὡς πρέπει νὰ γράφεται καὶ νὰ προφέρεται κατὰ συνήθειαν), *σύγχυσεσ, τακτικὰ* (ἀντὶ τῶν *σύχυσεσ, ταχτικὰ*) κ.λ. Εἰς δὲ τὴν Βοσκοπούλαν ἐθεώρησεν ὡς βιασμοὺς τῆς γλώσσης τὰ ἐπίσης διορθωτέα *ἔρωτας* (αἰτ. πληθ.), *συγγενεῖς, σαρκός, δύναμις* κ.λ. (αὐτ. σελ. 530).

Ἀνάλογα ἰσχύουν καὶ διὰ τὴν «Θυσίαν τοῦ Ἀβραάμ», τῆς ὁποίας ἡ γλῶσσα διὰ τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ Γ. Μέγα ἀπεδείχθη γνησία ἰδιωματικὴ, διότι διωρθώθησαν τὰ κακῶς παραδεδομένα, καὶ σχεδὸν ἐξηφανίσθησαν τὰ λόγια στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων ἔγεμον αἱ κοιναὶ ἐκδόσεις¹⁹. Ἐκτὸς τούτου ἡ γνώμη τοῦ Χατζιδάκη ἔξαιρουντος μόνον τὸν Ἐρωτόκριτον ὡς γλωσσικῶς γνήσιον προῆλθεν καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ἐρωτόκριτος εἶναι πράγματι μεταξὺ γλωσσικῶς γνησίων ἔργων τὸ γνησιώτατον. Ἀλλὰ γενικῶς δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι πάντα τὰ ποιητικὰ ἔργα τὰ γραφέντα κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ ΙΖ' αἰῶνος

¹⁸) Πβ. καὶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Γ. Ζώρα, εἰς «Κρητ. Χρον.» Β', σελ. 34 καὶ 37, περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Μαρίνου Φαλιέρου.

¹⁹) Διὰ τὸν ἴδιον λόγον καὶ ὁ Manrogordato, JHS, 1928, σελ. 85 εἶχε νομίσαι ὅτι εἰς τὴν Ἐρωφίλῃν: the cretan flavour of the language is more pronounced than in the Thyssia.

εἶναι ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν οὐσιαστικῶς διάφορα πάντων τῶν προγενεστέρων.

Δι' ἡμᾶς εἶναι σαφές ὅτι οἱ κρηῖτες στιχουργοὶ οἱ πρὸ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος οὔτε ἐπιθυμοῦν νὰ γράψουν οὔτε γράφουν τὸ κρητικὸν ἰδίωμα, ἀλλὰ συνήθως τείνουν πρὸς μίαν ἀσταθῆ κοινὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, τῆς ὁποίας τὸ πρότυπον εὗρισκον εἰς τὰ λαϊκὰ ἀναγνώσματα τῶν τελευταίων βυζαντινῶν χρόνων ὡς ὁ Ἰμπέριος. Βεβαίως καὶ ἂν ἤθελον, δὲν θὰ ἦσαν εἰς θέσιν λόγῳ τῆς μετριότητός των νὰ γράψουν πιστῶς τὸ ἰδίωμα τῶν ἀδόλως ὁμιλούντων συγχρόνων Κρητῶν, ἀλλ' οὔτε καὶ ὑπάρχει ἔνδειξις τοιαύτης προσπαθείας. Κρητικὰ στοιχεῖα εὗρισκονται χωρὶς ἀμφιβολίαν καὶ εἰς τὰ ἔργα αὐτά, ἀλλὰ ταῦτα εἶναι μᾶλλον ἀραιὰ καὶ παρέχουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι διέφυγαν, διότι οἱ στιχουργοὶ δὲν ἐφρόντιζαν ἐπαρκῶς νὰ τὰ ἀποφύγουν. Συνηθέστεροι τῶν κρητικῶν εἶναι οἱ κοινοὶ τύποι.

Ἀκριβῶς ὁ χαρακτὴρ αὐτὸς τῶν παλαιότερων ἔργων καθιστᾷ τὸσον δύσκολον νὰ ἐξακριβωθῇ ἂν εἶναι πράγματι κρητικὰ ὠρισμένα ἔργα, περὶ τῶν ὁποίων ὑπάρχει τοιαύτη ὑπόνοια. Τὴν δὲ μελέτην τῆς γλώσσης τῶν ἔργων τούτων ἐν γένει καθιστᾷ δυσκολωτέραν ἢ ἔλλειψις κριτικῶν ἐκδόσεων, αἱ ὁποῖαι εἶναι καὶ αὐταὶ ἀδύνατοι, διότι λείπει ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς αὐτοὺς ὠρισμένον γλωσσικὸν σύστημα καὶ μέθοδος, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὁδηγηθῶμεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν πραγματικῶν κειμένων, ὡς ταῦτα ἐγράφησαν ὑπὸ τῶν ποιητῶν (Πβ. Βυζαντις Β', σελ. 511). Τὸ ἀντίθετον ἰσχύει διὰ τὰ κρητικὰ ἔργα τοῦ ΙΖ' αἰῶνος. Τούτων ὁ γλωσσικὸς προσανατολισμὸς εἶναι τελείως σαφής.

Ἐς ληφθῆ ὡς παράδειγμα τυχαίως ἐκλεγόμενον ἀπόσπασμα τοῦ Σαχλίκη (ἐκδ. Παπαδημητρίου, ἐν Ὀδησσῷ 1896, στ. 267 ἐξ.):

*Λοιπὸν ἐξαναγκάστηκα καὶ ἦλθα εἰς τὸ Κάστρον, πάλιν
ἠῦρα τὸν δοῦκα φίλον μου, τοῦ Κάστρου τὸ κεφάλιν,
καὶ ἐκεῖνος μὲ ἐσυμβούλευσεν καὶ βάνει με ἀβουκᾶτο
καὶ ὡσὰν καλὸν μοῦ ἐφάνηκεν καὶ ἐγὼ ὑποδέκτηκά το.
Τ' ὀφίτζιον, μοῦ εἶπεν, ἔπαρε, ὡς διὰ νὰ σὲ τιμήσῃ
κ' ἐξάδραμε καὶ κράτει το καὶ θέλει σὲ πλουτίσει κ.λ.*

Ἡ γλῶσσα αὐτὴ δὲν εἶναι τὸ ἰδίωμα τῆς Κρήτης οὔτε κανὲν ἄλλο ἰδίωμα, ἀλλὰ κοινὸς μεσαιωνικὸς δημοτικὸς λόγος. Τὸ μόνον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον σήμερον ἔχει κρητικὴν ἀπόχρωσιν, εἰς τὸ ὡς ἄνω ἀπόσπασμα, εἶναι ἡ ἐπίταξις τῆς ἀντωνυμίας: *βάνει με, ὑποδέκτηκά το*, ἀλλὰ ταῦτα εἶναι κοινὰ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν δημοτικὴν.

Οὕτω ὁ Πτωχοπρόδρομος (Hesseling - Pernot, *Poèmes prodromiques*, 1910, I, στ. 93, 96) λέγει: *φορῶ το, ἔχεις με κ.λ.*

Καὶ ἄλλα στοιχεῖα χαρακτηρίζοντα σήμερον τὸ κρητικὸν ἰδίωμα εὐρίσκονται εἰς βυζαντινὰ κείμενα, περὶ τῶν ὁποίων γνωρίζομεν ὅτι δὲν εἶναι κρητικά. Οὕτω ὁ αὐτὸς Πρόδρομος λέγει : *σφαλισμένον* (I 250), *ἤφινες* (I 105), *ἠύρηκα* (IV 100), *ἠρχουμον* (IV 227), *ὄντιαν* (IV 259), *διῶμα* (IV 265). Εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μωρέως (ἔκδ. J. Schmitt 1904, γλωσσάριον) εὐρίσκονται τὰ : *ἄγωμε*, *ἀλλήλως*, *ἐδά*, *εὔκαιρος*, *κανίσκιον* κ. ἄ. Ὁ Ἐρμονιακὸς (Μαυροφρύδη, Ἐκλογή, σελ. 86, στ. 263) λέγει : *ἐπαινέσασι*. Κρητικὴν ἐντύπωσιν παρέχει σήμερον καὶ ἡ γενικὴ διὰ τοὺς πρὸ τοῦ 1500 χρόνους διατήρησις τοῦ τελικοῦ ν εἰς περιπτώσεις ὡς π. χ. : *λαλεῖ τὴν συμφορὰν της* (Ἰμπέρ. στ. 543), τὸ ὁποῖον κρητικῶς θὰ ἐλέγετο μέχρι σήμερον : *συφορὰ τζη*²⁰.

Διὰ τοιούτους λόγους ἐθεώρησεν ὁ Ξανθουδίδης κρητικὰ ἢ διασκευασθέντα ἐν Κρήτῃ πολλὰ τῶν βυζαντινῶν δημοδῶν μυθιστορημάτων καὶ ἄλλων κειμένων (Ἡ Ἐνετοκρατία, σελ. 174 - 175, Χριστιαν. Κρήτη, Α', 531 ἐξ.). Εἶναι δυνατόν βεβαίως, ὠρισμένα ἐξ αὐτῶν νὰ εἶναι πράγματι κρητικά, ἀλλὰ πρὸς ἀπόδειξιν τούτου πρέπει νὰ προσκομισθοῦν ἄλλα στοιχεῖα· διότι βάσει τῶν προσαχθέντων πάντα σχεδὸν τὰ δημῶδη βυζαντινὰ ἔργα θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθοῦν κρητικά. Συγκέντρωσις τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς παρατηρεῖται ὡς εἶναι φυσικὸν εἰς τὴν Κρήτην μετὰ τὴν δούλωσιν τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὄχι πρὸ αὐτῆς. Δὲν ἦσαν οἱ Κρηῖτες οἱ μόνοι Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι ἐγνώριζαν γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν.

Τὰ γλωσσικὰ αὐτὰ στοιχεῖα φαίνονται κρητικά, ἀπλῶς διότι διατηρήθησαν εἰς τὴν Κρήτην. Πολλὰ ἐκ τῶν λεγομένων κρητικῶν στοιχείων τῶν παλαιότερων κρητῶν στιχουργῶν εἶναι ὡς τὰ ἀνωτέρω. Ἀλλὰ τὸν Σαχλίκη χωρίζει σημαντικὴ χρονικὴ ἀπόστασις ἀπὸ τὰς πρώτας δοκίμους δημιουργίας τῆς κρητικῆς ποιήσεως, καὶ δυνατόν νὰ λεχθῆ ὅτι δὲν γνωρίζομεν ποῖον ἦτο τὸ κρητικὸν ἰδίωμα εἰς τὰς ἡμέρας του. Διότι χωρὶς ἀμφιβολίαν ὠρισμένη ἐξέλιξις ἔγινεν εἰς τὸ λαλούμενον ἐν Κρήτῃ ἰδίωμα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σαχλίκη μέχρι τῆς Ἐρωφίλης. Ἀλλὰ ὅτι ἐλέχθη περὶ τοῦ Σαχλίκη ἰσχύει καὶ διὰ τὸν Ἀχέλην, ὁ ὁποῖος περιέγραψε τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκίαν τῆς Μάλτας τοῦ 1565 καὶ ἐτύπωσε τὸ ἔργον του τὸ 1571.

Ἐπὶ τῶν τεσσαράκοντα στίχων τοῦ Προλόγου τοῦ Ἀχέλη μόνον εἰς δύο περιπτώσεις (στ. 2 : *θωροῦμεν*, στ. 7 : *ἀποῦχει*) τὸ κείμενον

²⁰) Πβ. καὶ Βέλθ. στ. 1057 : *οὐκ ἤξευρέ το Διγ*. Ἐσκωρ. στ. 1582 : *εἶδα σε*. Ἰμπέρ. στ. 527 : *ξορίζει τον*. Τὸ ὡς διὰ τοῦ χωρίου τοῦ Σαχλίκη εἶναι τὸ διατηρηθὲν ἐν Κρήτῃ ὡγιά, ὡς παρατήρησεν ὁ Κοραῆς (Γλωσσ. Ἐρωτοκρ λέξ. ὡγιά). Εἰς τὰ μεσαιωνικὰ δημῶδη κείμενα εἶναι κοινότατον.

ἔχει κρητικὴν χροιάν. Εἶναι δυνατὸν βάσει τούτων νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ὁ Ἀχέλης γράφει τὸ κρητικὸν ἰδιώμα; Ἡ διαφορὰ τοῦ ἰδιώματος τοῦ Ἀχέλη, ἀπὸ τοῦ Κορνάρου γίνεται σαφῆς εἰς τὰ παράλληλα χωρία τῶν δύο ἔργων, τὰ ὅποια συνέκρινεν ὁ Ξανθοῦδίδης (μεγ. ἔκδ., σελ. CXXIII). Ὁ Ἀχέλης λέγει:

*ἐκεῖ ῥικτεν κι' ἔσκότωνεν μὲ δύναμιν κι ἀνδρεία
σὴν πρώτην του δὲν ἔκανεν ἢ δεύτερῃ του χρεία,
χέρια, ποδάρια κι ἄρματα ἔρρικτε κάτω μάδι
ὦ πόσους Τούρκους ἔστελνεν τότε σὶν μαῦρον Ἀδη.
Τόση ζημίαν καὶ κακὸν γεῖς λύκος ξαγριωμένος
δὲν εἶχε φέρει τῶν αἰγῶν περίσσα πεινασμένος.*

Ὁ δὲ Κορνάρος:

*ἔδέτσι κι ὁ Ρωτόκριτος κάνει τὴν ὦρα κείνη,
πολλὰ μεγάλη σύχτσι εἰς τὸ φουσσατο γίνη·
τίνος τὸν πόδαν ἤκοβγε, τίνος τὴ χέρα ρίχτει,
τίνος ἐκόπ' ἢ κεφαλή, τίνος τὰσιθ' ἐνοίχτη...
Σὰν κὰν' ὁ λύκος εἰς τὰρνιὰ ὄντε πεινᾷ κι ἀράσσει κ.λ.*

Ἐνῶ ὁ Ἀχέλης ἔχει μόνον μίαν κρητικὴν λέξιν (γεῖς) εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον ὑπάρχει μία συνειδητὴ ἐπιδίωξις τοῦ διαλεκτικοῦ. Εἴτε ὑπάρχει ἐξάρτησις, εἴτε κοινὴ πηγὴ, τὸ δεύτερον χωρίον εἶναι ὡς κρητικὴ μετάφρασις τοῦ πρώτου. Τὸ χωρίον τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ὡς ὅλον τὸ ποίημα, εἶναι κατάστικτον μὲ στοιχεῖα κρητικά. Οὕτω π.χ. ἀντὶ τῶν κοινῶν χέρια, ποδάρια τοῦ Ἀχέλη, χρησιμοποιεῖται ὁ ἰδιωματικὸς ἐνικὸς χέρα, πόδας. Σχεδὸν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ληφθῇ εἰς τὴν τύχην οὔτε εἰς στίχος τοῦ Ἐρωτοκρίτου χωρὶς ἔντονον ἰδιωματικὸν χρωματισμόν.

Συστηματικῶς κρητικὴν χροιάν ἔχει καὶ ὁ λόγος τοῦ Χορτάτζη, δηλαδὴ τοῦ παλαιότερου ἐκ τῶν δοκίμων κρητῶν ποιητῶν, γράφοντος περὶ τὸ 1600. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Ἀχέλη μέχρι τοῦ Χορτάτζη δηλαδὴ εἰς διάστημα τριάκοντα περίπου ἐτῶν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαμορφωθῇ τὸ κρητικὸν ἰδιώμα. Τοῦτο ἀσφαλῶς ἦτο διαμορφωμένον καὶ πρότερον καὶ ὠμίλειτο ὑπὸ τῶν ἀδόλως καὶ αὐθορμήτως ἐκφραζομένων, ἀλλὰ δὲν ἐγράφετο συστηματικῶς, ὅπως δὲν γράφεται οὔτε σήμερον, ἂν καὶ ἔξακολουθεῖ νὰ λαλῆται.

Ὅτι ὠρισμένα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ ἰδιώματος ὑπῆρχον καὶ πρότερον φαίνεται π.χ. ἐκ τοῦ ὅτι οἱ τύποι χέρα, πόδας, κεφαλή εἶναι ἀρχαιώτεροι τῶν ἀντιστοιχῶν κοινῶν πόδι, χέρι, κεφάλι καὶ ἐπομένως δὲν ἠδύναντο νὰ ἐμφανισθοῦν ἢ νὰ γίνουν συνήθεις εἰς χρόνους νεωτέρους ἢ ἐκεῖνοι.

Ὁ ἴδιος ὁ Ἀχέλης (γλωσσάριον H. Pernot) λέγει μερὰ, εξουσά, εξυπούντανε, ζηλεύγω, κρουσεύγω, τσι, ἐθέκα (= ἔθεσαν, ἄνευ ν, στ. 200) καὶ ἐπομένως ὑπῆρχον καὶ ἴσχυον ἱ σχετικοὶ κανόνες τοῦ ιδιώματος, καὶ παρὰ τοὺς κανόνας ἔγραφεν ὁ στιχουργὸς ἄλλοῦ μερέα, σιάζω, ἐπικραίνονταν, ζηλεύω, μακελλεύω, πορεύομαι, παιδεύω, τές (1002 : ἄνευ μετρικῆς ἀνάγκης), ἀφῆκαν, διότι αὐτὸς γράφων ἦτο ἄσυνεπής καὶ ὄχι ἡ λαλουμένη γλῶσσα. Εἶναι δὲ χρήσιμον τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀχέλη, διότι τὸ ἔργον ἐξετυπώθη ἄμέσως καὶ δὲν ἐφθάρη ὑπὸ ἀντιγραφῶν, καὶ οὕτω ἔχομεν πιστὴν εἰκόνα τῆς γλωσσικῆς συνειδήσεως τοῦ συγγραφέως.

Περὶ τοῦ τύπου τοῦ ἄρθρου τσι (=τῆς, τούς, τές) εἶναι γνωστὸν ὅτι εἶχεν «ἐπικρατήσει τελείως» κατὰ τὸ τελευταῖον ἡμισυ τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος καὶ ἐγένετο αἰτία νὰ ἐμπαίζωνται διὰ τοῦτο οἱ Κρητες, διότι τοῦτο καὶ εἶναι καὶ κοινῶς θεωρεῖται ὡς ἓν τῶν περισσότερον χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τοῦ ιδιώματος. Παρὰ τὴν ἔκτοτε ἐπικρατήσιν του εἰς τὸν προφορικὸν λόγον, ἡ χρῆσις τοῦ τύπου εὐρίσκεται συχνὰ ἐκ τῶν κειμένων «μόνον εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον, τὰ κρητικὰ δράματα καὶ τινὰ ἄλλα σύγχρονα ἔργα» (Ξανθοῦδίδη, μεγ. ἔκδ., σελ. LVI).

Καὶ ὡς πρὸς τὸ λεξικὸν τὸ ἴδιωμα εἶχεν ἔνωρίς διαφοροποιηθῆ, ὑπάρχει δὲ ἔνδειξις τούτου εἰς τὴν εἰρωνικὴν μνειάν κρητικῶν λέξεων ἀκουομένων καὶ σήμερον (χαράκια, δρυάδες) ἤδη εἰς ἐπιστολὴν τοῦ Ἰωσήφ τοῦ Βρυννίου (N. B. Τωμαδάκη, Ὁ Ἰωσήφ Βρυννίος κ.λ. 1947, σελ. 131).

Ἰδιωματικὰ στοιχεῖα ὑπάρχουν βεβαίως εἰς τοὺς πρὸ τοῦ 1600 Κρητας ποιητάς, εἰς ἄλλους περισσότερα εἰς ἄλλους ὀλιγώτερα, ἀλλὰ περὶ οὐδενὸς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν κυριολεκτοῦντες ὅτι γράφει τὸ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του λαλούμενον ἐν Κρήτῃ ἴδιωμα. Τοῦτο δύναται νὰ ἐξακριβώσῃ τις ἂν διεξέλθῃ τὰ σχετικὰ κείμενα. Γενικῶς εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ ὅτι οἱ μὲν πρὸ τοῦ 1600 κρητες ποιηταὶ ἀπέφυγαν τὰ κρητικὰ στοιχεῖα, οἱ δὲ μετ' αὐτὸ—οἱ δόκιμοι—τὰ ἐπέδιωκαν.

Οὕτω ὁ Κορνάρος χρησιμοποιεῖ σπανίας ἢ χαρακτηριστικὰς τοῦ ιδιώματος λέξεις: ἀνεμουρδώνω, ἐνεχάσκισε, κωλοσυρτός, κουλουμουντρίζω, κρούβγομαι, λιξεύγω, λουχτούκισμα, λουχτουκιῶ, μουγκαλισματιά, μύσμα, ξαργητοῦ, ξειτρομισμένος, ξεχουρδισμένος, παραπειρά, πασπατεύγω, περλαμπαστός, προμαζώνω, παραστολιάζω, τσάτσαλα, τζαγκουρνίζω, ταχνιέρου, τσινιά, τσουρλω, τσαμαρδαρός, φλειζακίδα, χολικεύγομαι κ.ἄ.

Εἰς τὸν Κορνάρον ὑπάρχουν ἐξ ἄλλου νεοελληνικὰ δημοτικὰ στοιχεῖα μὴ κρητικά, ἀλλὰ ταῦτα εἶναι ὀλίγα καὶ πάντοτε δικαιολογοῦνται ἐκ μετρικῶν λόγων. Οὕτω λέγει: νὰ τῶξερεις τί μέρα ξημερώνει (Δ 1539),

ἀντὶ τοῦ γνησίου κρητικοῦ εἶντα μέρα καταχνιὰ μεγάλη τὸν πλακώνει (Γ 1651), ἀντὶ τότε πλακώνει, ὡς λέγεται ἐν Κρήτη κ. ἄ. Ὅμοια παρετήρησεν ὁ Χατζιδάκης (Γλωσσολ. Ἐρευναι, σελ. 371). Τὰ κοινὰ δημοτικὰ στοιχεῖα ταῦτα ἐξαφανίζονται ἐντὸς τῆς ἐντόνου κρητικῆς ἀποχρώσεως τοῦ συνόλου.

Ἐπάρχει εἰς τὴν στάσιν τῶν πρώτων ἀξιολόγων ποιητῶν τῆς Κρήτης ἔναντι τῆς γλώσσης κάτι τελείως νέον, ἢ διὰ πρώτην φοράν σκόπιμος, συστηματικὴ καὶ ἀπόλυτος χρῆσις τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος. Ἀποδεικνύει καὶ τοῦτο τὴν ἐκ τῶν ἄνω, ὄχι ἐκ τῶν κάτω, προέλευσιν τῆς δοκίμου κρητικῆς ποιήσεως τοῦ ΙΖ' αἰ. Διότι πρὸ αὐτῆς (ὡς καὶ μετ' αὐτὴν²¹⁾) ποιηταὶ πράγματι λαϊκοὶ καὶ ἔχοντες μόρφωσιν πολὺ κατωτέραν τοῦ Χορτάτζη καὶ τοῦ Κορνάρου ἐξεφράσθησαν διὰ γλώσσης πλησιεστέρας εἰς τὴν κοινὴν δημοτικὴν παρὰ εἰς τὸ κρητικὸν ἰδίωμα. Ἐπομένως ἡ πρώτη πραγματικὴ χρῆσις τοῦ ἰδιώματος δὲν σημαίνει ὅτι λαϊκοὶ τινες ποιηταὶ ἐξεφράσθησαν μὲ τὸν φυσικὸν εἰς αὐτοὺς τρόπον, ἀλλ' ἀντιθέτως ὅτι ὑπὸ ποιητῶν λογίων καὶ δοκίμων, καὶ οἱ ὅποιοι κάλλιστα ἠδύναντο νὰ ἐκφραστοῦν καὶ διὰ τῆς κοινῆς δημοτικῆς γλώσσης τῶν χρόνων των²²⁾, ἔγινε μεθοδικὴ χρῆσις τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ σκοποῦ, διὰ τὸν ὅποιον οἱ ποιηταὶ οὗτοι ἐστράφησαν πρὸς τὸν ἰδιωματικὸν λόγον παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς: Ὁ Χατζιδάκης προέτεινε πρὸς ἐξήγησιν τῆς καθαρότητος τῆς γλώσσης τοῦ Κορνάρου (Γλωσσολ. Ἐρευναι, σελ. 367) τρεῖς ἀπόψεις: ὅτι ἦτο «ἄγευστος ἑλληνικῆς παιδείας»· ἀλλ' ὡς εἶδομεν, οὐδεὶς ἐκ τῶν γραφόντων ἦτο ἢ ἠδύνατο νὰ εἶναι τόσο ἰδεωδῶς ἄγευστος· ὅτι ζῶν εἰς τὴν Σητεῖαν ἐγνώριζεν ἄριστα τὴν ἐκεῖ λαλουμένην διάλεκτον· ἀλλὰ πάντες οἱ Κρητῆτες ἐγνώριζον καὶ γνωρίζουν τὴν διάλεκτον, ἢ δὲ γνώσις αὐτῆς καὶ μόνη δὲν ἀποτελεῖ καὶ λόγον χρήσεως αὐτῆς· τέλος ὅτι εἰς τὸ περὶ καλοῦ αἴσθημά του προσέκρουεν ἡ ἀνάμιξις ἀρχαίων καὶ νέων στοιχείων. Νομίζω ὅτι ἡ τελευταία ἀποψις εἶναι ἡ ὀρθή. Ἐγραψαν δηλ. ὁ Χορτάτζης καὶ μετ' αὐτὸν οἱ ἄλλοι τὸ ἰδίωμα, ἵνα ἐπιτύχουν παγίους ἐκφραστικούς τρόπους καὶ ἀποφύγουν τὴν ἀστάθειαν τῆς κοι-

²¹⁾ Οὕτω περὶ τοῦ Μπουνιαλῆ παρατηρεῖ ὁ Χατζιδάκης ὅτι δὲν ἔχει οὔτε μίαν σελίδα εἰς τὴν καθαρὰν λαλουμένην καὶ ὅτι χρησιμοποιεῖ στοιχεῖα τῆς νέας ἑλληνικῆς τελείως ξένα τοῦ κρητικοῦ ἰδιώματος ὡς: μαλώνουμε, κινάει, γρικάει, πολεμάει κ.λ. (Γλωσσολ. Ἐρευναι, σελ. 365, 366). Τοῦτο δὲν ἐσήμαινε βεβαίως ὅτι τὸ ἰδίωμα ἦτο ἐκ νέου ἀδιαμόρφωτον κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μπουνιαλῆ!

²²⁾ Εἰς τοιαύτην κοινὴν δημοτικὴν εἶχον παλαιότερα γραφῆ τὰ ἀξιόλογα λυρικὰ ποιήματα τὰ γνωστὰ ὡς «Ἀλφάβητος τῆς Ἀγάπης» καὶ «Ἐρωτοπαίγνια».

νῆς ἀπλῆς γραφομένης, ἡ ὁποία περιεῖχε καὶ πολλὰ λόγια στοιχεῖα.

Ἀντελήφθησαν δηλαδή οἱ ἄνδρες αὐτοὶ ὅτι ἡ γλῶσσα ὡς ἐλαλεῖτο ὑπὸ τῶν ἀγραμμάτων Κρητῶν τῆς ἐποχῆς, δηλ. ὑπὸ τῶν ἀδόλως ὀμιλούντων, ἦτο πολὺ περισσότερον συνεπῆς καὶ παγία ἀπὸ τὴν γλῶσσαν τῶν ἡμιμαθῶν δημοτικῶν συγγραφέων. Πιθανώτατα εἶχον πρὸ αὐτῶν καὶ γνησίαν δημοτικὴν κρητικὴν ποίησιν ἀγραφον, καὶ κυρίως «μαντινάδες», (ἡ ἰταλικὴ λέξις δεικνύει ὅτι ὑπῆρχον τοιαῦται ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Ἐνετοκρατίας. Πβ. μεγ. ἔκδ., σελ. 774 ἔξ. καὶ CXXVI ἔξ.). Οὕτω κατέληξαν εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ γράψουν συστηματικῶς καὶ ἀκριβῶς πᾶν ὅ,τι γνησίως ἐλέγετο. Πιθανῶς εἰς τὴν ἀπόφασιν αὐτὴν συνέβαλε τὸ παράδειγμα τῶν Ἰταλῶν καὶ διὰ τοῦτο κάλλιστα ὠνομάσθη ἡ Κρήτη ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Ζώρα «Τοσκάνα τῆς Ἑλλάδος».

Ὑπὸ τῶν ποιητῶν τούτων ἐπεδιώχθη ἐπίσης ἡ ἀποβολὴ τῶν ξένων λέξεων. Διαφωτιστικὴ ὡς πρὸς τοῦτο εἶναι ἡ σύγκρισις μὲ τὴν γλῶσσαν τῶν κωμωδιῶν, καὶ μάλιστα τῶν κωμικῶν μερῶν αὐτῶν. Ὁ Ξανθουδίδης ὀμιλῶν διὰ τὰς ξένας λέξεις τοῦ Φορτουνάτου (Εἰσαγ. Φορτουνάτου, σελ. 20) παρατηρεῖ ὅτι «αἱ πλεῖσται τούτων δὲν ἐκυκλοφόρουν πράγματι εἰς τὴν κοινὴν λαλιάν». Ἄλλ' ὅτι τοῦτο δὲν ἔχει ὀρθῶς φαίνεται ἀπὸ χωρία ὡς Φορτ. Α', στ. 75, ὅπου ὁ ἰατρὸς Λούρας λέγει :

τοὶ βίζιτες ἐργίστηκα κι ὅλες τοὶ κοῦρες τς' ἄλλες.

Εἰς Β' 432 λέγεται : *μιὰ φέστα πλήσα φίνα.* Αἱ λέξεις αὗται δὲν ἦσαν ἀνύπαρκτοι, ἀφοῦ λέγονται ἀκόμη σήμερον εἰς τὴν καθημερινὴν ὀμιλίαν. Ἐν τούτοις αὗται δὲν ἀπαντοῦν ποτὲ εἰς τὸν Κορνάρον, ἂν καὶ συχνὰ γίνεται λόγος περὶ ἀσθενειῶν καὶ ἐσορῶν.

Ὅτι ὁ καθημερινὸς λόγος περιεῖχε πολλὰς ἰταλικὰς λέξεις φαίνεται καὶ ἐκ τῶν συμβολαίων (πβ. Χριστιαν. Κρήτη, Α, σελ. 23), τὰ ὁποῖα βρίθουν τοιούτων, ὅχι μόνον νομικῶν ὄρων, ἀλλὰ καὶ ἄλλων, διὰ τὰς ὁποίας αἱ ἑλληνικαὶ λέξεις ἦσαν πρόχειροι. Καὶ ἡ σύγκρισις μὲ τὴν ὀμιλουμένην γλῶσσαν τῆς Ἐπτανήσου κατὰ τὴν Ἐνετοκρατίαν καὶ μετ' αὐτήν, καὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, ἀποδεικνύει ὅτι φυσικῶς ἦτο ἀδύνατον νὰ εἶναι καθαρὸς ὁ προφορικὸς λόγος τῶν κατοίκων τῶν πόλεων κατὰ τὴν μακρὰν διάρκειαν τῆς Ἐνετοκρατίας ἐν Κρήτη. Κωμικὸν χαρακτῆρα βεβαίως ἔχει ἡ χρῆσις τῶν λέξεων τούτων εἰς τὰς κωμωδίας, ἀλλὰ καὶ τοῦτο προϋποθέτει ὅτι ἦσαν συνήθεις καὶ γνωσταὶ εἰς τοὺς ἀκροατάς. Δὲν ἀποτελεῖ δὲ ἡ χρῆσις αὐτῆ σάτιραν εἰδικῶς τοῦ ἰταλομαθοῦς διδασκάλου, ὡς λέγει ὁ Ξανθουδίδης, (Φορτουν. σελ. 20 - 21), διότι ὁ διδάσκαλος σατιρίζεται διὰ τῆς ἀναμίξεως τῶν λατινικῶν, ἡ ὁποία ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ἰταλισμοὺς ἰδιάζει μόνον εἰς αὐτόν.

Λέξεις οἰκειᾶι, αἱ ὁποῖαι ἀνήκον μᾶλλον εἰς τὴν *jargon* καὶ δὲν εἶχον ἀποτελέσει, ἐκτὸς ὀλίγων, ὀργανικὸν τμῆμα τῆς γλώσσης, μὴ ἀξιούμεναι οὔτε τῆς γνησίας δημοτικῆς ποιήσεως, δὲν ἦσαν βεβαίως ἀνεκταὶ εἰς ἔργα μὴ ἔχοντα οὐδεμίαν σατιρικὴν τάσιν, ἀλλ' ἀναπνέοντα εἰς ἰδανικόν, ποιητικὸν κόσμον. Ἡ ἰδία ἀνάγκη ἢ ἐξορίσασα τὰς λέξεις αὐτὰς ἀπὸ τὴν γλώσσαν τῶν σκῆτρῶν ποιητῶν — πιθανῶς δὲ καὶ τὸ παράδειγμα αὐτῶν—ὑπαγορεύει καὶ εἰς τοὺς κωμικοὺς τὴν καθαρότητα τῶν λυρικῶν μερῶν, (Φορτ. πρ. Β', σκ. Β'). Διότι αὐταὶ ἐκρίνοντο ὡς ἀνήκουσαι εἰς τὸν τετριμμένον κόσμον τοῦ καθημερινοῦ καὶ διὰ τοῦτο κατάλληλοι διὰ τὴν κωμωδίαν, ἀλλ' ἀκατάλληλοι διὰ τὴν ἔκφρασιν ὑψηλοτέρων ποιητικῶν ἰδεῶν. Διαφωτιστικῆ, ὡς πρὸς τοῦτο, εἶναι ἢ τελείως ἀνάλογος χρησιμοποίησις ἰταλικῶν λέξεων εἰς τὰ σατιρικά—καὶ μόνον τὰ σατιρικά—ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἦσαν λέξεις τῆς καθημερινῆς πραγματικότητος, εἶναι ἄφθονοι καὶ εἰς συγγραφεῖς, ὡς ὁ Μπουνιαλῆς, οἱ ὁποῖοι ἐπεθύμουν νὰ μείνουν τελείως ἐντὸς τῆς σφαίρας τοῦ πραγματικοῦ, καὶ δὲν εἶχον διάθεσιν οὔτε διὰ λυρισμὸν, οὔτε δι' ἄστεϊα. Οὕτω ὁ Μπουνιαλῆς χρησιμοποιεῖ λέξιν κοινὴν καὶ σήμερον εἰς τὴν Ἑλλάδα: *μουράγια* (σελ. 273, στ. 6), ἀντὶ τῆς ὁποίας ὁ Κορνάρος λέγει μόνον *τειχιά*. Δὲν μεταχειρίζεται δὲ ὁ δεύτερος ἂν καὶ συχνὰ ὁμιλεῖ περὶ μαχῶν τοὺς ὄρους *φορτί*, *φρόσσα*, *καστελλώνομαι* κ.λ., οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται εἰς τὸν Μπουνιαλῆν.

Ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν ξένων λέξεων ὑπάρχει καὶ ὠρισμένη διαφορὰ ἀπομακρύνουσα τὸν Κορνάρον καὶ ἀπὸ τὸν Χορτάτσην καὶ ἀπὸ πάντας τοὺς ἄλλους Κρητᾶς ποιητὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, εἰς τοῦτο δὲ καταφαίνεται ὅτι αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ συνεπέστερος ἐξ ὄλων. Ἐλέχθη καὶ εἰς τὰ περὶ τῆς ἐθνικῆς τάσεως τοῦ Κορνάρου ὅτι εἰς μόνον τὸν Ἐρωτόκριτον δὲν εὐρίσκονται ἰταλικά ὀνόματα προσώπων ἢ τόπων, οὔτε ὀνόματα ἑλληνικά κατὰ τὸν ἰταλικὸν τύπον.

Ἀντιθέτως εἰς τὴν Ἐρωφίλην λέγεται: *πυράμιδες* (Πρόλογος στ. 114), *Καρτάγω* (αὐτ. στ. 27), *τοῦ Πέρσιος* (Β' 397), *μονάρχας* (Γ' 286). Τὰ δὲ ὀνόματα τῶν προσώπων τῶν ἰντερμεδίων εἶναι ὅλα ἰταλικά: *Ἀρμίντα*, *Ρινάλδος*, *Φορτούνα*, *Γοφρέδος*. Καὶ ἄλλαι δὲ λέξεις ἰταλικαὶ ἀπαντοῦν εἰς τὴν Ἐρωφίλην, αἱ ὁποῖαι δὲν εὐρίσκονται εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον, ὡς *δότομος* (ἴσως; *età d'huomo*), *σταλλάρω*.

Ἰταλικοὶ τύποι ὀνομάτων εὐρίσκονται εἰς ὅλα τὰ κρητικὰ ἔργα ἐκτὸς ὅσων τὰ πρόσωπα καὶ οἱ τόποι εἶναι ἀνώνυμοι, ὡς τῆς Βοσκοπούλας, ἢ ἔχουν ληφθῆ ἀπὸ τὴν Ἱερὰν Ἱστορίαν, ὡς ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραάμ. Οὕτω πρόσωπον τοῦ προλόγου τοῦ Ζήνωνος εἶναι ἡ Ἀλέτω, τοῦ δὲ δράματος ὁ Ἐουφημιανός. Εἰς τὸ ἴδιον δράμα ἀναγινώσκομεν (Ε' 115 - 6):

. . . ἡ βάρκα τοῦ Ἄκερόντε

εἶν' ἔτοιμη γιὰ λόγου σου κάτω τοῦ Φλεγειόντε

καὶ : ποῦ πᾶς, ποῦ φεύγεις σιάλλαρε, Φειόντε κουρασμένε (E '249), σίμωσε, Φοῖμπο μου ἀκριβέ (A' 237), τὸ ποτάμι τῆς Στύγε (E' 280) κ.λ. Πρόσωπον τοῦ Γύπαρη εἶναι μία Μάγα, τοῦ Στάθη ἢ Φαῖντρα (διότι ὁμοιοκαταληκτεῖ μὲ τὸ ἀφέντρα, πρ. A' στ. 34), εἰς δὲ ἰντερμεδίων τοῦ δευτέρου εὐρίσκεται ὁ Παλαμέτες καὶ ὁ Οὐλίσσεσ, πρόσωπα τοῦ «Φορτουνάτου» εἶναι πλὴν τοῦ ἰδίου, ὁ Μπερναμποῦτσος (=Bernabuccio, ὑποκοριστικὸν τοῦ Bernabò =Βαρνάβας) καὶ τῶν ἰντερμεδίων του ὁ Ἄγαμεμόνες κ.λ. Εἰς τὸν πρόλογον ἀναφέρεται ἡ Σίθια (=Σκυθία) καὶ ἡ Ἄφρिका.

Εἰς τὸν Κορνάρον ἀντιθέτως οὐδὲν ὄνομα ἰταλίζει, καὶ αὐτὸς ὁ Fidente, ὡς εἶδομεν, ἐξελληνίσθη εἰς Πιστέντην, τὰ δὲ παραδεδομένα ὀνόματα προσώπων καὶ τόπων εἶναι ἢ μὲ μικρὰς μεταβολὰς ἢ αὐτούσια τὰ ἑλληνικὰ (Ἡράκλης, Δημοφάνης²³, Χαρίδημος, Βυζάντιο, Γορτύνη, Ἰδα²⁴).

Μὲ τοιαύτην ἑλληνικὴν γλωσσικὴν συνείδησιν, ἡ ὁποία τὸν ἀποχωρίζει καὶ ἀπὸ τοὺς δοκίμους συγχρόνους του Κρητῆ ποιητῆς, δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐρωτοκρίτου ὑπῆρξεν ὁ Κορνάρος ὁ ὑπογράφων ὡς «νοτάριος τῆς ἀουτοριτὰς Βένετας», ὁ μετριωτῆς μορφώσεως ἄνθρωπος, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἰδιοχείρων του (μεγ. ἐκδ., σελ. LXXI καὶ σημ. 1. Πβ. ἀποψιν τοῦ E. Κριαρᾶ, Κρ. Χρ. Α, 237)²⁵.

²³) Τὸ ὄνομα Δημοφάνης τοῦ B 159 δὲν πρέπει νὰ διορθωθῆ εἰς Δημόφανες διὰ νὰ προσαρμοσθῆ μετρικῶς, κατὰ τὸ Διοσκόριδες π. χ., οὔτε καὶ πρέπει νὰ γραφῆ Δημοφανής, ὁπότε μεταβάλλεται εἰς ἀρχαῖον ἐπίθετον, ἀλλ' ἀσφαλῶς μόνον Δημόφανος κατὰ τὰ Πεζοστράτης—Πεζόστρατος κ.λ. Ἀρχαιοπρεπὲς εἶναι καὶ τὸ ψευδώνυμον τοῦ Ἐρωτοκρίτου Κ ρ ι τ ῖ δ η ς.

²⁴) Τὸ τελευταῖον εἶναι ὁ δωρικὸς τύπος τοῦ Ἰδη, γνωστὸς ἐκ τῆς λογίας παραδόσεως ἢ ἐκ τῶν ἰταλικῶν, καὶ σημαίνει τὸν Ψηλορείτην καὶ ὄχι τὸ ἐπὶ τοῦ ὄρους τούτου ὄροπέδιον τῆς Νίδας, ὡς λέγει ὁ Ξανθουδίδης (μεγ. ἐκδ., σελ. 416). Τὸ ὄρος ἐλέγετο καὶ τότε καὶ τῶρα μόνον Ψηλορείτης, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ Γύπαρη ὅπου κεῖται τὸ τοπωνύμιον, ἐπομένως οὔτε ἐδῶ ὑπάρχει σύγχρονον τοῦ ποιητοῦ κρητικὸν τοπωνύμιον. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ Ξανθουδίδη ἐβασίσθη εἰς τὸ ὅτι μόνον εἰς τὴν Νίδαν ὑπάρχουν τὰ ἀναφερόμενα ὑπὸ τοῦ Κορνάρου λιβάδια κ.λ., ἀλλ' ὁ Κορνάρος δὲν ὄφειλε νὰ εἶναι ἀκριβέστερος εἰς τὰ τῆς Ἰδῆς παρ' ὅτι ὑπῆρξεν εἰς τὰ ἄλλα. Ἡ κατάφυτος Ἰδα τοῦ ποιήματος ἀποτελεῖ εἰδυλλιακὸν στοιχεῖον τοῦ ποιητικοῦ κόσμου τοῦ Ἐρωτοκρίτου, καὶ δὲν ἔχει ἄμεσον σχέσιν μὲ τὸν γυμνὸν Ψηλορείτην. Ὁ εἰδυλλιακὸς χαρακτήρ τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ Κρητικοῦ τονίζεται ἀπὸ τὴν μνεῖαν τῆς Βοσκοπούλας καὶ τὴν χρῆσιν τῆς λέξεως Νεράϊδα B. 649.

²⁵) Πόσον ὀλίγαι εἶναι ἐν γένει αἱ ξέναι λέξεις τοῦ Ἐρωτοκρίτου εἶπεν ὁ Ξανθουδίδης (μεγ. ἐκδ., σελ. CLXXVII ἐξ.). Ἐνταῦθα ἴσως δύνανται νὰ προ-

Ὡς πρὸς τὰ λόγια στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐπίσης, ὡς ἐλέχθη, ἀποφεύγονται εἰς τὸ ποίημα, παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς: Ὁ Ξανθουδίδης (μεγ. ἔκδ., σελ. LV) λέγει ὅτι ἡ φιλολογικὴ γλῶσσα διὰ προσπαθειῶν ἀπὸ τοῦ IB' μέχρι τέλους τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος ἔφθασεν «ἐπὶ τέλους» εἰς ὠρισμένον καὶ πάγιον γλωσσικὸν τύπον. Καὶ ὁ Χατζιδάκης (αὐτόθι) εἶπεν ὅτι ἡ γλῶσσα «ἐκαθαρίζετο κατὰ μικρὸν ἐκ τῶν ἀρχαϊσμῶν μέχρις οὗ ἀφίκετο ἔνθα εὐρισκομεν αὐτὴν ἐν τῷ Ἑρωτοκρίτῳ καὶ τοῖς κρητικοῖς δράμασι». Εἶναι βέβαιον ὅτι σημαντικὴ πρόοδος ἔγινεν εἰς τὸ διάστημα τοῦτο, καὶ ὅτι δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν τοὺς ἐξελικτικοὺς σταθμοὺς ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ «Καλλιμάχου» μέχρι τοῦ Ἀχέλη. Ἄλλ' εἶναι ἐπίσης βέβαιον ὅτι ἡ σταθερότης τῆς γλώσσης τῶν πρώτων γνησίων κρητικῶν ἔργων εἶναι προϊόν, ὄχι τόσον τῆς βαθμιαίας αὐτῆς προόδου, ὅσον τῆς τελείως νέας καὶ αἰφνιδίας, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἀποφάσεως, περὶ τῆς ὁποίας ὠμιλήσαμεν προηγουμένως, δηλ. τῆς ἀποφάσεως ἀποφυγῆς καὶ τῶν λογίων καὶ τῶν κοινῶν νεοελληνικῶν στοιχείων καὶ χρησιμοποίησεως τοῦ ιδιώματος ἀκριβῶς ὡς ἐλαλεῖτο.

Ἐν τούτοις εἶναι μεγάλη πλάνη νὰ πιστεύωμεν, μεταβαίνοντες εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον, ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν κρητικῶν ἔργων εἶναι ἡ γλῶσσα τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων. Τοῦτο ἐπίστευεν ὁ Ξανθουδίδης, κυρίως περὶ τοῦ Ἑρωτοκρίτου, λέγων ὅτι ὁ ἀναγνώστης αὐτοῦ ἔχει τὴν ἐντύπωσιν «ὅτι ἀκούει δημοτικὸν ποίημα καὶ οὐχὶ λογοτεχνικὸν προϊὸν λογίου ποιητοῦ», (μεγ. ἔκδ., σελ. CLXXV, μικρά, σελ. 22), ὁ δὲ Λίνος Πολίτης εἶπεν «ὅτι ἡ λογοτεχνία αὐτὴ διακρίνεται διὰ τὸν καθαρῶς δημοτικὸν χαρακτῆρα της», (Μεγ. Ἑλλ. Ἑγκυκλ. 1929, ἀρθ. «Ἑρωτόκριτος»). Ὁ Γ. Σεφέρης (Ἑρωτόκριτος, σελ. 32) λέγει ὅτι «ἡ γλῶσσα τοῦ Ἑρωτοκρίτου μοιάζει νᾶχη ξεχάσει ὁλότελα πῶς ὑπάρχει ὁ λογιώτατος». Ὁ Β. Δεδούσης (ὁ Ἑρωτ. καὶ ἡ ἑλληνικὴ ποίηση, 1937, σελ. 8) λέγει ὅτι: «ἀπὸ τῆς λογίας παράδοσης δὲν ἔχει οὔτε μιὰ λέξιν οὔτ' ἓναν τύπον». Χωρὶς ἀμφιβολίαν ἡ γλῶσσα τοῦ Ἑρωτοκρίτου ἔχει ἐνίοτε λαϊκὴν χροιάν καὶ ἀφέλειαν, ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται μὲ τὸ ἀσύνδετον τῶν φράσεων, π. χ. Β 235 · 6:

Σ' ἓνα φαρὶ μαυρόψαρο ὄμορφο καὶ μεγάλο
πηδῶντας καὶ χλιμίζοντας ἤκανε κάθε ζάλο,

σπάνια δὲ εἶναι τὰ περίτεχνα φραστικὰ σχήματα εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ Κορνάρου.

στεθοῦν ὠρισμένοι ξενότροποι ἐκφραστικοὶ τρόποι, ὡς ἡ γνωστὴ ἰδιάζουσα χρῆσις τῆς ἀπό (= ἰταλ. *da*), ἀπαντιῶσα καὶ εἰς παλαιότερα κείμενα (Γλωσσ. Ἑρωτ. λέξ. ἀπό): ὁ ρήγας ἀπ' τὰμάξι, (ἐλληνικώτερον θὰ ἦτο μὲ τὰμάξι), καὶ τὰ: ὠργίστηκε τὲ τοῖο ἄφενιὸς μὲ δίχως νὰ τοῦ φταίση Β 2200, (= ἰταλ. *tale* καὶ *tanto*), μιὰ ντου κερὰ Ε 58, κάμσ νὰ τὸ κατέχης = κάτεχέ το, Β 1863.

Ἡ γλῶσσα τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἀπέχει πολύ, ὡς πρὸς τὸ λεξικόν, καὶ τοὺς συντακτικοὺς τρόπους τῶν γνησίων δημοτικῶν ἀσμάτων, περιέχει δὲ πλεῖστα στοιχεῖα λογίας προελεύσεως, συνήθως μὲν ἀφωμοιωμένα καὶ παρηλλαγμένα κατὰ τοὺς νόμους τῆς νέας ἑλληνικῆς, ἐνίοτε ὁμως αὐτούσια. Βεβαίως ἢ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ γινομένη διαλογὴ καὶ ἐπεξεργασία τῶν στοιχείων τούτων εἶναι ἐπιμελής, χρησιμοποιοῦνται δὲ σχεδὸν πάντοτε λέξεις καὶ τύποι μὴ προσβάλλοντες τὸ γλωσσικὸν αἴσθημα τῆς νέας ἑλληνικῆς. Μόνον εἰς τὴν τελείαν ἀφωμοίωσιν τῶν λογίων στοιχείων ἐντὸς τοῦ δημοτικοῦ λόγου τοῦ ἔργου δύναται νὰ ἀποδοθῇ τὸ ὅτι ὁ λόγος οὗτος κάμνει ἐντύπωσιν γνησίου δημοτικοῦ καὶ «τελείως ἀπηλλαγμένου ἀρχαϊσμῶν».

Ὁ Ξανθοῦδίδης (μεγ. ἔκδ., σελ. CLXXVI-LXXVII) ἵνα ἀποδείξῃ τὸν «γνήσιον δημοτικὸν καὶ λαϊκὸν τύπον» τῆς γλώσσης τοῦ Ἐρωτοκρίτου, λέγει ὅτι «ἐλάχιστα λείψανα τῆς λογίας χρήσεως» εὑρεν εἰς τὸ ποίημα, δηλ. τὰ: ἀμέριμνος, χμαλωτίζω, ἀρετή, βρῶμα (οὐδ.), γυνή, δοξάζω, ἦθη, θρηνοῦμαι, μελωδικός, μήπως, ὄραμα, ποσῶς, προβλέπω, Σελήνη, σιωπή, ψέγω, ἐκ τῶν ὁποίων τινὰ θεωρεῖ πιθανῶς καὶ δημοτικά, ἐπίσης δὲ τοὺς ὑπερθετικούς τύπους: ἀγριώτατος κ.λ. Προσθέτει δὲ—μὲ ἐπιφύλαξιν—καὶ τὰ: κλίνη, γέμω, ὁδός, (μεγ. ἔκδ., σελ. 402).

Ἡμεῖς ὄχι μὲ συστηματικὴν καὶ εἰδικὴν ἔρευναν, ἀλλὰ τυχαίως ἀναγινώσκοντες τμήματα τοῦ ἔργου ἐσημειώσαμεν καὶ τὰ ἑξῆς, τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὀλιγώτερον λόγια ἀπὸ τὰ μνημονευθέντα. Δι' ὅσα δὲν σημειοῦται παραπομπή, εὑρίσκονται εἰς τὸ γλωσσάριον τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Ἀθηνᾶϊος Στῶν Ἀθηναίων τὰ μέρη Β 1705, τῶν Ἀθηναίων ὁ Βασιλιὸς Δ 1268 (Γλωσσ.). Εἶναι ὁ ἀρχαῖος τύπος ὁ διαδοθεὶς ἐκ τῆς λογίας παραδόσεως· ὁ γνήσιος μεσαιωνικὸς καὶ νεοελληνικὸς τύπος εἶναι Ἀθηνωίτης, ἐκ τοῦ ἐνικοῦ Ἀθήνα. Οὕτω ἢ ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος λατρευομένη Παναγία ἐλέγετο Ἀθηνωίτισσα. Εἶναι παράλληλον τῶν ἐπίσης λογίων Βυζάντιο, Γορτύνη. Ἀποφασίζω· δημοτικωτέρα εἶναι ἢ ἔκφρασις «παίρνω τὴν ἀπόφασιν», ἢ ὁποία εὑρίσκεται εἰς κρητικὴν μαντινάδα. Ἀὐλή· ὄχι αὐλὴ οἰκίας, ὡς εἶναι ἢ ἔννοια τῆς δημοτικῆς λέξεως, ἀλλὰ Hof, αὐλὴ βασιλική.

Βέβαιος, ὡς τρισύλλαβον, π. χ. καὶ βέβαιο τὸ θάρρει Γ 1487, καὶ ῥῆμα βεβαιώνω: ἡ ζγουραφιὰ βεβαίωσε πῶς . . . Α 1903, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται καὶ ὡς ἀμετάβατον: τὰ λόγια βεβαιῶσα Ε 1469, καὶ τὸ παθητικόν: τὸ πρᾶμα βεβαιώθηκε Α 1555. Πιθανῶς ἵνα ἀποφευχθῇ τὸ ἰταλικὸν σίγουρος, τὸ ὁποῖον, καίτοι κοινὸν καὶ σήμερον, δὲν χρησιμοποιεῖ ὁ Κορνάρου. Βοή· Ε 1535· δημοτικὸν εἶναι τὸ

βουητό. Βρέφος, βυθός· δημοτικὸν εἶναι τὸ πάτος. Στὸν πάτο τοῦ γιालοῦ.

Δηλῶ· αὐτούσιος ὁ συνηρημένος ἀρχαῖος τύπος, ὄχι δηλώνω. Ἡ γραφή εἶναι βεβαία, διότι οὐδὲν ἄλλο ρῆμα δύναται νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ δηλῶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς σημασίας ὄνειρου. Ἐβγάνω· Ε 1535· γνήσιον τὸ βγάνω μόνον. Ἐμπόρση· ἀντὶ τοῦ γνησίου μπόρση. Ἐνάντιο· ἡ χασμωδία καθιστᾷ σαφῆ τὸν λόγιον χαρακτῆρα τῆς λέξεως ὡς εἰς τὸ Βυζάντιον. Ἐπαινος· χρησιμοποιεῖται ὁ ἀρχαῖος τύπος, ἐνῶ ὑπάρχουν τὰ δημοτικά: παίνια, παινάδια καὶ παίνεμα, ὅπερ ἀπαντᾷ εἰς Δ 961. Εὐλάβεια, κάλλος, λίθος· Ὁ Ξανθουδίδης (γλωσσ.) παρατηρεῖ ὅτι ἡ λέξις σήμερον δὲν εἶναι συνήθης. Λοιπὸν (=λοιπόν). Δημοτικώτεροι εἶναι οἱ μνημονευόμενοι καὶ ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδη τύποι τὸ λοιπὸς καὶ τὸ λοιπονίς, ἀπαντῶντες εἰς ἄλλα κρητικὰ ἔργα. Ἀμφιβάλλω ἂν καὶ αὐτοὶ εὐρίσκονται εἰς γνήσια δημοτικά κείμενα. Μακαρίζω· ἀμφιβάλλω ἂν εἶναι γνησίως δημοτικὴ ἡ φράσις: ἔμακαρίζαν τὸ νεκρό. Μοιότη· τὸ λόγιον ὁμοιότης. Μανθάνω (=μανθάνω). Μεταλλάσσομαι (γλωσσ.)· οἱ φέροντες τὸν νεκρὸν Ἄριστον «ἐμεταλλάσσονται συχνιά», Δ 1965. Δημοτικώτερος θὰ ἦτο ὁ τύπος ἐμεταλλάσσανε, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται εἰς Γ 906 (μεταλλάσσου). Τὸ μέσον ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τὸ ἐνηλλάσσοντο. Νοήση· δηλ. ἡ ὑποτακτικὴ ἀορίστου τοῦ νογῶ, π. χ. ἂν τὸ νοήση. Τὸ νογῶ ἀπαντᾷ εἰς τὸν ἐνεστώτα ὡς δημοτικόν, ἀλλ' ὁ ἀόριστος ἐνόησα, εἶναι μόνον λόγιος. Ὁδύνη· ὁ Ξανθουδίδης τὸ θεωρεῖ ἀπιθάνως δημοτικόν. Ὁ ὁποῖος κ.λ. Εἰς οὐδὲν δημοτικὸν κείμενον ἀπαντᾷ τοῦτο.

Παιδεμένος· «Ἐγὼ σὲ κράτου γνωστικὸ ἄθροπο παιδεμένο» Α 169. Τὰ προσαγόμενα ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδη παραδείγματα τοῦ ρήματος παιδεύω εἰς τὸ γλωσσάριον, ἀναφέρονται ὅλα εἰς τὸ κοινὸν παιδεύω τὸ ἔχον τὴν ἐννοίαν τοῦ βασανίζω. Ἀντιθέτως εἰς τὴν ἀνωτέρω περίπτωσιν πρόκειται περὶ τοῦ λογίου «πεπαιδευμένος». Παίρομαι· εὐρίσκεται εἰς τὸ γλωσσάριον. Τὸ παίρνω εἶναι πάγκοινον, τὸ δὲ παίρνομαι δημοτικῶς εἶναι μόνον ἀλληλοπαθεῖς σημαῖνον νυμφεύομαι, π.χ. παίρνονται, ἐπαρθήκανε. Προφανῶς ἐκ τῆς λογίας παρελήφθη τὸ ἐπαίρομαι, καὶ ἐξεδημοτικίσθη: «ἐτοῦτοι οἱ τρεῖς ἐπαίρονται» Β 1275. Πβ. Χατζιδάκη, Γλωσσ. Ἐρ. σελ. 381. Τὸ προσαγόμενον ὑπ' αὐτοῦ: τὸ παίρνει ἐπάνω του, τελείως ἄσχετον. Πάραυτα· Ὁ Ξανθουδίδης λέγει ὅτι ἴσως ἐλέγετο τότε, ἢ τὸ παρέλαβον ἐκ τῆς λογίας γλώσσης. Περικεφαλαία· Ὁ Ξανθουδίδης σημειώνει «ὡς σήμερον». Ἀλλὰ βεβαίως καὶ τότε καὶ σήμερον εἶναι λέξις λογία. Ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ Κορνάρου ἵνα ἀποφευχθῇ τὸ ξενικὸν (κατὰ τὸν Ξανθουδίδην βυζαντινὸν) κασσίδι· παράλληλον εἶναι τὸ σάλπιγγα

ἀντὶ τρουμπέτια· τὸ δεύτερον λέγει ὁ Μπουνιαλῆς, ἔκδ. Ξηρουχάκη, σελ. 450, στ. 15. Πνέμα, πλανῆτες, πόθεισι· εἶναι τὸ λόγιον ὑπόθεσις. Ἡ λέξις δὲν ἔχει σαφῶς δημοτικὸν χαρακτήρα, ὡς π. χ. τὸ πομένω, (ἀόρ. ἐπόμεινα), τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται ἐπίσης εἰς τὸν Κορνάρου, ἀλλ' ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ πόθεισι εἶναι πάγκοινον καὶ σήμερον. Προθωρῶ· Δημοτικὴ μετάφρασις τοῦ λογίου προβλέπω, τὸ ὁποῖον, ὡς ἐλέχθη, ὑπάρχει ἐπίσης εἰς τὸν Κορνάρου.

Σωπώντας Γ 1495· βεβαίως λογίας προελεύσεως ὁ τύπος, ἐκ τῆς μετοχῆς σιωπῶν, διότι τὸ δημοτικὸν ρῆμα εἶναι σωπένω, μόνον δὲ εἰς τὴν προστακτ. σῶπα, σωπᾶτε καὶ εἰς τὴν φράσιν: δὲ σωπᾶς; σώζεται ὁ ἀρχαῖος τύπος. Λόγιον φαίνεται καὶ τὸ σωπᾶ (γλωσσ.) Συγκαταβαίνω· ὁ Ξανθουδίδης εἰς τὸ γλωσσάριον σημειώνει ὅτι «ἀκούεται σήμερον» τὸ ὡς ἄνω ρῆμα, ὡς καὶ τὰ «συγκατάβασι καὶ συγκαταβατικός». Καὶ ἀκούονται βεβαίως καὶ αὐτὰ καὶ ἄλλα, δὲν εἶναι ὅμως δημοτικά. Τὸ αὐτὸ λέγει ὁ Ξανθουδίδης διὰ τὰ τέκνο καὶ ὕψος· ἀλλὰ καὶ αὐτὰ εἶναι μᾶλλον λόγια. Εἰδικῶς διὰ τὸ δεύτερον ὑπάρχει τὸ δημοτικὸν ψῆλος. Φταξούσιο· ὁ Ξανθουδίδης λέγει ὅτι προῆλθεν ἐκ παρετυμολογίας ἐκ τοῦ ἐπτά. Ἄλλ' ἀφοῦ αἱ ἔντυποι ἐκδόσεις (AB) ἔχουν φτεξούσιο δὲν βλέπω διατὶ νὰ μὴ υἱοθετηθῇ ὁ τύπος οὗτος, ὁ ὁποῖος εἶναι πλησιέστερος πρὸς τὸ αὐτεξούσιον. Παραφθοραὶ τοῦ εἴδους τούτου δὲν ὑπάρχουν εἰς τὰς λογίας λέξεις, τὰς ὁποίας παρελάμβανεν ὁ Κορνάρου. Ἡ κακὴ γραφὴ προῆλθεν ἐκ τοῦ ἀγγραμμάτου ἀντιγραφέως. Ὡς· τότες ἢ νένα ὡς πονηρὴ θωρώντας κ.λ. Β 1325. Τοιούτη χρῆσις τοῦ ὡς μετὰ κατηγορηματικοῦ προσδιορισμοῦ εἶναι μόνον λόγια.

Φυτό· χορτάρια, λούλουδα, φυτά, καὶ βρύσες καὶ πηγάδια Β 636. Ἡ ἔννοια τῆς δημοτικῆς λέξεως φυτὸ εἶναι νεοφύτευτον ἀμπέλι. Ἡ ἔννοια plante, τὴν ὁποίαν ἔχει ἐδῶ ἡ λέξις εἶναι βεβαίως λόγια.

Ψεύγομαι· Πιθανῶς εἶναι ἐκδημοτικισμὸς τοῦ λογίου ψεύδομαι. Δὲν λέγεται σήμερον.

Ὅχι μόνον τὸ λεξικόν, ἀλλὰ καὶ τὸ τυπικόν τοῦ Ἐρωτοκρίτου περιέχει στοιχεῖα ἀμιγῶς λόγια, ὡς τὰ τριτόκλιτα, φύσις (γλωσσάριον) καὶ βρωσις Α 25. Λογίαν ἐπίδρασιν θεωρῶ καὶ τοὺς τύπους εἰς —ότητα, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ποιητὴς πλάττει νέα οὐσιαστικά, ὡς σπλαχνότητα, κλιτότητα, εὐκολότητα, διότι αἱ γνησίως δημοτικαὶ καταλήξεις εἶναι —ότη (νιότη, ἀθροπότη) —σύννη (καλωσύννη, καὶ κατὰ τοῦτο σπλαχνοσύννη παρὰ Κορνάρου), —ιά, (ἀντρειά, ἐχτριά, ἀνεγνωριά), —άγρα (σκοτεινάγρα). Περὶ τούτων πβ. Χατζιδάκη, Γλωσσ. Ἐρ. σελ. 378.

Ὡς πρὸς τὴν σύνταξιν, λογίας προελεύσεως καὶ γενικώτερον τῆς

γραπτῆς χρήσεως, ἑλληνικῆς καὶ ξένης, καὶ ἄγνωστοι εἰς τὴν γνησίαν δημοτικὴν ποίησιν εἶναι παρενθετικάι φράσεις μετὰ τοῦ ἄν καί, ὡς : *τούτ' ἢ ἀρχή, ἄν καὶ μικρή, ἐμένα δὲ μ' ἀρέσει* A 753. Δημοτικώτερος εἶναι ὁ ἐναντιωματικὸς σύνδεσμος *καλὰ καί*. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει διὰ χρῆσιν τῆς γενικῆς ὡς ἡ ἐξῆς : *πληγὲς θανάτου (ἀντὶ ἐπιθέτου θανατεροῦς)* Δ 421, *ταραχὲς χειμῶνα* Δ 156, *ἄφροὶ κυμάτων* B 2149, *νέφαλο σκόνης (ἀντὶ νέφαλο σκόνῃ)* B 583. Ὡς λείψανον παλαιᾶς χρήσεως ἐθεώρησεν ὁ Γ. Χατζιδάκης (Γλωσσολ. Ἔρ. σελ. 382) τὴν σύνταξιν *δὲν ἔχω εἶντα ὀλπίζει* (E 1021), Πβ. τὸ *οὐκ ἔχω τί φορεῖν* τοῦ Πτωχοπροδρομοῦ IV 155. Πιστεύω ὅτι καὶ αὐτὴν ἔλαβεν ὁ Κορνάρος ἐκ τῆς γραπτῆς παραδόσεως, καὶ ὅτι δὲν ἐλέγετο, διότι μόνον ἄπαξ, νομίζω, τὴν χρησιμοποιεῖ. Σήμερον δὲν λέγεται : *δὲν ἔχω εἶντα κάμει*, ὡς λέγει ὁ Χατζιδάκης, ἀλλὰ *εἶντα κάμω*.

Ἡ παράλειψις τοῦ ἄρθρου εἰς περιπτώσεις ὅπως : *τῶν ἀρμάτων οἱ ταραχὲς, ὄχθριτες* κ.λ. A 5, εἶναι ἐπίσης ἄγνωστος εἰς τὸν γνήσιον δημοτικὸν λόγον. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει διὰ τὴν κατωτέρω χρῆσιν τῆς εἰς : *δυὸ λόγια μίλησεν εἰς ὄρκον*, E 953, *ἔς βοήθεια*, E 1351, καὶ δι' ἐκφραστικούς τρόπους ὅπως *δίδω τέλος*, B 1156, καὶ Δ 959 - 960 : *κι οὐδ' ὁ Πολύδωρος ποτὲ ἐτοῦτο δὲ λογιάζει, καὶ τόσο πλὴν πού τοῦπασι, Σαρακηνὸς πὼς μοιάζει*. Ἐπίσης ἡ ἐλευθερία εἰς τὴν μετακίνησιν τοῦ συνδέσμου *καί*, π. χ. *ὁ ἀέρας καὶ μουγκρίζει* E 1535, ἡ ἐνθυμίζουσα Παλαμᾶν, δὲν εἶναι τῆς λαλουμένης.

Ἐκ τοῦ γραπτοῦ λόγου, κυρίως ἐκ τῆς ρητορείας τῆς ἐποχῆς, προέρχονται καὶ αἱ ἐξῆς ἐκφράσεις, ξέναι πρὸς τὴν δημοτικὴν ποίησιν : *τς' ἀρετῆς πηγὴ* (A 82), *ποταμὸς γνώσης* (A 26), *θησαυρὸς τοῖ δύναμις καὶ τῆς ἀντρείας τὸ πλοῦτος* (B 1636), *τοῦ πόνου τὸ βύθος* E 966 καὶ πολλὰ ἄλλα.

Οὔτε ἡ στιχουργία τοῦ «Ἐρωτοκρίτου» ἔχει «συμπέσει μὲ τὸ στίχο τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ» ὡς λέγει ὁ Λ. Πολίτης (Ἐρωτόκριτ. Παπαδημητρίου, σελ. 25). Δὲν εἶναι ἀκριβὲς τὸ λεγόμενον ὑπ' αὐτοῦ ὅτι «ἡ τομὴ μετὰ τὴν 8η συλλαβὴ τηρεῖται πάντα χωρὶς καμιά ἐξαίρεση» (αὐτ. σελ. 45). Οὔτω ἀναγινώσκομεν εἰς A 112, 1482, κ. ἄ. :

...Μά ὄσφαλε, δὲν τὸν ἤφιν' ὁ καημὸς πού τὸν ἐκράτει
...Λέει τση πὼς οὐδὲ κακὸ οὐδὲ πόνος τὴν πειράζει.

Ἐπιπλέον καὶ ὁ «διασκελισμὸς» ἀπαντᾷ εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον εἶναι γνωστὸν (μεγ. ἔκδ. CLXXX).

Περὶ τοῦ τυπικοῦ καὶ τῶν συντακτικῶν καὶ ἐκφραστικῶν τρόπων ἡ διάκρισις μετὰ τὴν δημοτικῶν καὶ μὴ εἶναι εὐκολωτέρα, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὰς λέξεις δύναται νὰ γεννηθῇ ἀμφιβολία μήπως τότε ἐλέγοντο ἀκόμη.

Γενικῶς πρέπει νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψει ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἐλαχίστας διαφορὰς ἔχει ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ γνησίου κρητικοῦ ιδιώματος· εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῆ ὅτι ἡ γλῶσσα οὐσιωδῶς ἔμεινεν ἡ αὐτή, ἐτόνισε δὲ τοῦτο ὁ Γεώργιος Χατζιδάκης (μεγ. ἔκδ. σελ. CLXXV). Φρονῶ ὅτι ἡ σταθεροποίησις αὐτῆ τοῦ ιδιώματος καὶ ἡ καθυστέρησις τῆς γλωσσικῆς ἐξελίξεως ὀφείλεται ἀκριβῶς εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον, δηλ. εἰς τὴν τεραστίαν διάδοσιν καὶ καθημερινὴν ἐπανάληψιν δι' ἀναγνώσεως καὶ ἀπαγγελίας τοῦ ἔργου. Διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ γλῶσσα μεταβάλλεται ταχύτερον εἰς περιόδους στερουμένας εὐρέως γνωστῆς γραπτῆς λογοτεχνίας. Ἐπομένως εἰς τὰς περισσοτέρας περιπτώσεις τὸ γλωσσικὸν αἴσθημα Κρητὸς ὡς πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῶν λέξεων τοῦ Ἐρωτοκρίτου δύναται νὰ θεωρηθῆ ἀσφαλές.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ μεταβολὴ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος ἀπὸ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος μέχρι σήμερον δὲν ὑπῆρξε βεβαίως μεταβολὴ ἐκ τοῦ ἀρχαίου καὶ λογίου πρὸς τὸ δημοτικόν. Διότι κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα— καὶ πολὺ παλαιότερον— οἱ βασικοὶ κανόνες τῆς νέας ἑλληνικῆς ἦσαν ἤδη διαμορφωμένοι καὶ ἐπομένως εἰς τὰς πλείστας περιπτώσεις ὅ,τι εἶναι ἀρχαϊσμός διὰ τὴν ἐποχὴν μας ἦτο καὶ διὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Κορνάρου, παρ' ὅλον ὅτι ιδιότυποι τινὲς σχηματισμοὶ ἐξ ἀρχαίων λέξεων ὡς ἀλλήλων, μάλλιος κ.λ. ἔλειψαν σήμερον. Οὕτω π.χ. εἶναι σαφὲς ὅτι ἀφοῦ κατὰ κανόνα λέγει ὁ ποιητὴς *θεμελιώνω, θανατώνω, ζυγώνω, κουκλώνω, μαλώνω, ματώνω* καὶ πλεῖστα ἄλλα, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ λέγῃ συνάμα *δηλῶ*, διότι τὰ εἰς—*όω* συνηρημένα εἶχον ἀχρηστευθῆ. Ἐπίσης ἀφοῦ κατὰ κανόνα λέγει *δύναμη, παρόταξη, χάρη*, εἶναι σαφὲς ὅτι αἱ ἐξαιρέσεις *φύσις, βρωσις* ἐγράφησαν κατὰ παραχώρησιν εἰς τὴν λογίαν γλῶσσαν καὶ ὄχι διότι ἐλέγοντο²⁶. Εἰδικῶς οἱ τύποι *ἐκράταις, ἐθώρει, ὠρέγετο* κ.λ. φαίνεται ὅτι ἦσαν ἀκόμη ἐν χρήσει εἰς τὸν προφορικὸν λόγον, παραλλήλως πρὸς τοὺς νεωτέρους καὶ ἐπικρατήσαντας ὕστερον σχηματισμούς. Ἀλλὰ τοῦτο προκύπτει ἐκ τῆς συχνοῦτος τῶν ἀρχαϊκῶν τύπων· ἀπαντοῦν δηλαδὴ οὗτοι κανονικῶς καὶ ὄχι κατ' ἐξαίρεσιν.

Βεβαιότατος δύναται νὰ εἶναι κανεὶς μάλιστα διὰ τὰς λέξεις, αἱ ὁποῖαι παραβαίνουν τοὺς φωνητικούς νόμους τῆς γλώσσης τοῦ Ἐρωτοκρίτου, ὡς τὸ *σι - ω - πή*, διότι «τὸ *σι, ξι, ψι, ζι* ἀκολουθούμενα ὑπὸ φωνήεντος *α, ο, ου, ε*, ἔπαθον συνίζησιν καὶ ἅμα ἀπώλειαν τῆς ἰδια-

²⁶) Ἀδικοιολόγητος εἶναι ἡ ἀκολουθηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ξανθουδίδου γραφὴ: *ταὶ μάθησις* (γεν.), διότι δὲν πρόκειται περὶ συγχύσεως τῶν πτώσεων, ἀλλὰ κλίσεως τῶν τριτοκλίτων κατὰ τὰ πρωτόκλιτα· οὕτω γραπτέον *μάθησης* κατὰ τὸ ἀρετῆς. Τὸ *ταὶ* καλῶς ἔχει, διότι τὸ *ι* τοῦτο ἀνεπτύχθη πρὸ συμφώνου μετὰ τὴν σίγησιν τοῦ φωνήεντος τοῦ ἀρθρου (*ταὶ* = *τῆς, τῆς, τούς*).

ζούσης αὐτοῖς προφορᾶς, ὥστε καὶ φαίνονται ὡσεὶ ἀπέβαλον τὸ *ι* αὐτῶν, πρβλ. *πλούσος*, *ἄξος*, *ξάζει*, *σοῦνται*, *βυζά*, *βυζῶ*, *ἀνιπὸς κ.λ.*» (Γ. Χατζιδάκης, εἰς μεγ. ἔκδ., σελ. 459).

Ἡ λέξις *ὁδός* δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἐλέγετο, ὅχι ὅμως εἰς ὅλας τὰς πτώσεις, διότι ἡ β' κλίσις «ἀπηρχαιώθη πρὸ πολλοῦ» ὡς λέγει ὁ Γεώργιος Χατζιδάκης (μεγ. ἔκδ., σελ. 462), ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν αἰτιατικήν. Πράγματι εἰς τὰ τρία χωρία καὶ τὸ λαϊκὸν λόγιον τὰ μνημονεύμενα εἰς τὸ Γλωσσάριον τοῦ Ἐρωτ. λεξ. *ὁδός*, ἡ λέξις ἀπαντᾷ κατ' αἰτιατικήν²⁷.

Τὰ ὡς ἄνω παραδείγματα πιστεύω ὅτι δύνανται νὰ πολλαπλασιασθοῦν. Ταῦτα εὐρίσκονται εἰς τὸ ἀποκατεστημένον κείμενον τοῦ ἔργου καὶ ἐπομένως δὲν εὐσταθεῖ ἡ γνώμη τοῦ Γιάνναρη ὅτι «αἱ ὀλίγιστα ἐλληνίζουσαι λέξεις αἱ ἀπαντῶσαι ἐν τῷ κειμένῳ ἐλέγχονται διορθώματα» κ.λ. (Περὶ Ἐρωτοκρίτου, σελ. 31). Σημειωτέον ὅτι ἡ χρῆσις τῶν λέξεων αὐτῶν δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξενίζη, διότι αὐταὶ παρελαμβάνοντο ὅχι ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς λογίας παραδόσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς δημώδους καὶ μὴ καθαρᾶς παραδόσεως τοῦ παρελθόντος, ἡ ὁποία δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαγραφῆ τελείως καὶ νὰ μὴ ἀφήσῃ κανὲν ἔχνος εἰς τὴν γνησίως κρητικὴν λογοτεχνίαν τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ἀφοῦ μάλιστα ἡ παράδοσις αὕτη εἰς πολλὰ ἦτο χρήσιμος. Καὶ τοῦτο διότι οἱ τρόποι τῆς γνησίας δημοτικῆς προφορικῆς παραδόσεως καὶ τῆς λαλουμένης δὲν ἦσαν ἀρκετοὶ διὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν δοκίμων ποιητῶν τοῦ ΙΖ' αἰῶνος. Οὕτω τὰ *λίθος*, *σιωπή*, *σάλπιγγες* εὐρίσκονται εἰς τὸν Ἀχέλην (στ. 1359, 1394 καὶ γλωσσάριον), τὸ *ἐβγάνω* εἰς τὸν Σαχλίην (γλωσσάριον), τὸ *εὐλάβεια* εἰς τὴν Διήγησιν τοῦ Γαδάρου κ.λ. (ἔκδ. Wagner, σελ. 133, στ. 304), τὸ *παιδεμένος* εἰς τὸν Ἰμπέριον 416. Ἐκ τῶν λογίων στοιχείων ἄλλα παρελήφθησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Κορνάρου καὶ ἄλλα ὑπὸ παλαιότερων, ὡς τὸ *πάραυτα*, (Ἐρωφίλη, Βοσκοπούλα)²⁸.

Διαφωτιστικὴ διὰ τὸν χαρακτῆρα τῆς λογίας ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ Κορνάρου εἶναι ἡ σύγκρισις τῶν λογίων στοιχείων αὐτοῦ πρὸς τὰ ἀπαντῶντα εἰς ἄλλους κρητικὰς ποιητάς, ὡς τὸν Φώσκολον. Εἰς τὸν Φορτουναῖον ἐκτὸς τῶν λογίων, τὰ ὁποία ἔχει σημειώσει ὁ Ξανθουδίδης (Φορτ. σελ. 9), ἀπαντᾷ καὶ ὁ ἀντιθετικὸς σύνδεσμος *ἀλλὰ* (B 381), ἄ-

²⁷) Λογίας ἐκφράσεις περιέχει τὸ γνήσιον δημοτικὸν τραγοῦδι μόνον ὅταν σχετίζεται πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, ὡς τὸ: *ἐξ οὐρανοῦ* τοῦ ἄσματος τῆς Ἀγίας Σοφίας στ. 8 (Ἐκλογαί, Ν. Πολίτου, 1914, σελ. 4).

²⁸) Καὶ τὸ *Μούρμουρ' ὑψηλοτάτε* τῆς Ἐρωφ. Ἀφιέρ. στ. 27, ἔγραψεν ὁ Χορτάτζης συμφώνως πρὸς τὸ *Παναξιωτάτοι* τοῦ Ἀχέλη Προλ. στ. 31. Κατὰ τὸ *συβουλάτε* (ὅχι *συμβουλάτε*) τοῦ Κορνάρου εὐρίσκεται εἰς τὸν Φορτουναῖον τὸ *προσευκοῦμε*. (Ἰντερμ. Γ' στ. 61)

γνωστος ὢν εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον. Ὁ Φώσκολος χρησιμοποιεῖ ἐπίσης τὰ ἀντίληψη (Ε' 98), *πρᾶμαν ἐκλεκτὸ* (Δ' 296), *να μετέχης* (Δ' 586), ἀκρόαση (Πρόλ. στ 136). Τελείως δὲ πρόχειρος καὶ καζόζηλος εἶναι ἡ ὑπ' αὐτοῦ χρῆσις τύπων ὡς: *ἐλπὶ* (κλητ. Γ' 464), *ὦ Ἀγάμεμνον* (Ἰντερμ. Δ' 33). Ταῦτα εἶναι ἄγνωστα εἰς τὴν σοφὴν καὶ ἐπιμεμελημένην γλῶσσαν τοῦ Κορνάρου, ὡς καὶ τὰ τοῦ Ζήνωνος: *ἡγεμῶν* (Πρόλ. 66), *ἀστέρες* (Α' 51), *τοῦ Καίσαρος* (Α' 53), *ἀβύσσου* (Α' 69) κ.λ.

Ἡ ὑπὸ τοῦ ποιητικοῦ κόσμου τοῦ Κορνάρου ἐκφραζομένη ἀντίληψις τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ὡς συνεχοῦς καὶ ἐνιαίας ἀποτελεῖ γνώρισμα τῆς ἑλληνικῆς Ἀναγεννήσεως. Ἡ πίστις αὐτὴ ἐξεφράσθη σαφῶς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων λογίων τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ ἐξεδηλώθη διὰ τῆς ἐκ νέου διαδόσεως τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος ἡμῶν. Γνωρίζω ὅτι καὶ πολλὸ παλαιότερον βυζαντινοὶ λόγιοι, ὡς ὁ Νικήτας Χωνιάτης, μετεχειρίσθησαν τὸν ὄρον *Ἕλληνα* πρὸς δήλωσιν τῶν συγχρόνων αὐτῶν Ἑλλήνων. Ἐν τούτοις εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι περίπου δύο αἰῶνας πρὸ τῆς ἀκμῆς τῆς κρητικῆς ποιήσεως, ἀνὴρ διακριθεὶς διὰ τοὺς ὑπὲρ τῶν πατριῶν καὶ τοῦ Γένους ἀγῶνάς του, ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος ἐτόνιζε τὴν σχέσιν τοῦ Βυζαντίου πρὸς τὴν Ρώμην καὶ ὠνόμαζε τοὺς Βυζαντινοὺς «*τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης ἀπογόνους*», «*τῶν Ρωμαίων τὸ ἄνθος, καὶ φωνῆς τῆς πατρίου, τῷ τὴν Ἕλληνα προελέσθαι, ὡσπερ ἄρα καὶ τῆς σφῶν γῆς ἀπέστησαν*» (Ν. Β. Τωμαδάκη, Ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος κ.λ., σελ. 72).

Ταῦτα δὲν ἦσαν βεβαίως πλέον νοητὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Κορνάρου. Ἀποτελεῖ καὶ τοῦτο σοβαρὰν ἔνδειξιν ὅτι ὁ Ἐρωτόκριτος κατ' οὐσίαν δὲν ἀνήκει εἰς τὸν Μεσαίωνα, ἕνα Μεσαίωνα παρατεινόμενον, ὡς ὑπεστηρίχθη ἀπιθάνως, μέχρι τοῦ 1700 (Ε. Κριαρᾶ, Ἡ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ γραμματεία, τὰ ὅρια κ.λ. ἔκδ. Ἄλφα, 1951, σελ. 14). Κατὰ τὴν γενομένην σύντομον σύγκρισιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου πρὸς μεσαιωνικὰ μυθιστορήματα δὲν διεπιστώσαμεν διόλου ὅτι ὁ κόσμος τῶν «ἡρώων καὶ ἐθίμων» τοῦ κρητικοῦ ἔργου καὶ ἐκείνων εἶναι περίπου ὁ αὐτός, ὡς λέγει ὁ Κριαρᾶς (αὐτ. σελ. 17, 12-13). Τὰ ἰταλικά ἔπη τῆς Ἀναγεννήσεως εἶναι πολὺ περισσότερον συνδεδεμένα πρὸς τὸν μεσαιωνικὸν κόσμον τῆς δυτικῆς Εὐρώπης παρ' ὅ,τι ὁ Ἐρωτόκριτος πρὸς τὸν βυζαντινόν. Ὡστε ἂν ἡ περιγραφὴ μεσαιωνικῶν ἐθίμων εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον ἀποτελῇ αἰτίαν νὰ χαρακτηρισθῇ τὸ ἔργον ὡς μεσαιωνικόν, τότε πολὺ περισσότερον δικαιολογημένος θὰ ἦτο ὁ χαρακτηρισμὸς διὰ τὸν Ἀριόστον, τὸν ἀναλαμβάνοντα τοὺς θρύλους τῶν ἡρώων τοῦ Καρολομάγνου. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει σημασίαν καὶ εἰς τὸν Ἀριόστον καὶ εἰς τὸν Κορνάρου εἶναι ὁ τελείως νέος τρόπος διαπλάσεως τῶν παλαιῶν στοιχείων,

ἡ νέα ἀντίληψις τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, ἡ ἀνεσις τοῦ στοχασμοῦ καὶ τοῦ λόγου ὡς λέγει ὁ Λ. Πολίτης (Ἐρωτόκριτος, Παπαδημητρίου, σελ. 16). Ἐκτὸς τούτου σύλληψις καὶ καταξίωσις τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου εἰς τὸ σύνολόν του, ὡς ὁ Ἐρωτόκριτος, δὲν ἦτο δυνατὴ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους.

Μεσαιωνικαὶ ἐπιβιώσεις ὑπῆρξαν βεβαίως καὶ εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἀσφαλῶς πολὺ περισσότεραι εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἀλλ' εἰς τὸ σύνολον αἱ ἐξελίξεις ὑπῆρξαν παράλληλοι. Τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Ἀναγέννησις, εἶναι εἰς εὐρύτητα καὶ ἀποτελέσματα ἴση πρὸς τὴν Δυτικὴν. Ἡ Ἀναγέννησις μας ἐκαλλιεργήθη εἰς ὀλίγα καὶ χωρὶς ἴδιον πολιτικὸν βίον κέντρα, καὶ ὀρθῶς παρατηρήθη ὅτι δὲν ἐδημιούργησεν ὀξυλόγον πεζογραφίαν. Ἀλλὰ πτωχὴ Ἀναγέννησις, ἐν συγκρίσει μὲ τὴν ἰταλικὴν, δὲν σημαίνει Μεσαίων. Οὐδὲν τὸ μεσαιωνικὸν ἔχει τὸ Κρητικὸν Δράμα (J.H.S. 1928, σ. 76 - 77). Ἡ Ἐρωφίλη ἐκλήθη «ἑλισαβετιανὴ τραγωδία» (αὐτ. σ. 85) τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῆ διὰ τὸν Ζήνωννα.

Ὡς πρὸς τὴν παρατηρηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Κριαρᾶ ἔλλειψιν λυρικῆς ποιήσεως, λέγω ὅτι ἀρκεῖ νὰ σκεφθῆ κανεὶς διὰ ποίου τρόπου ἔφθασαν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας τὰ σωθέντα κρητικὰ ἔργα διὰ νὰ ἀρχίσῃ νὰ ἀμφιβάλλῃ ἂν ἔχομεν πράγματι πρὸς ἡμῶν πᾶν ὅ,τι ἐγράφη.

Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη δεχθῶμεν ὅτι τὰ ἱστορικὰ φαινόμενα δύναται νὰ εἶναι τόσον ἀσύγχρονα διὰ γείτονας τόπους, καὶ ὅτι ἡ Ἀναγέννησις τόσον καθυστέρησεν εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὥστε συνέπεσε πρὸς ἄλλο πνευματικὸν φαινόμενον σαφῶς διαστελλόμενον αὐτῆς, ὡς ὁ Διαφωτισμὸς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀκόμη δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν ὅτι ἡ Κρήτη εὐρίσκετο εἰς πολὺ μεγαλυτέραν ἐπαφὴν μὲ τὴν Δύσιν καὶ τὸν «ἑλληνισμὸν τῆς διασποράς», διὰ τὸν ὅποιον ἡ Ἀναγέννησις εἶχε συντελεσθῆ, παρὰ μὲ τὴν τουρκοκρατουμένην Ἑλλάδα.

Ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν ὄρων Μεσαίων καὶ Ἀναγέννησις, παρατηρῶ ὅτι ἐν τῇ Ἱστορίᾳ δηλοῦνται δι' αὐτῶν δύο σαφῶς καθωρισμέναι περίοδοι τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐπομένως δὲν εἶναι δύτὸν νὰ χαρακτηρισθῆ διὰ τὴν Ἑλλάδα ὡς Μεσαίων ἢ περίοδος 1453—1700, ἐπειδὴ αὕτη ἦτο «ἐποχὴ περιορισμένου φωτισμοῦ», καὶ ὁ ΙΗ' αἰὼν ὡς Ἀναγέννησις, ἐπειδὴ οὗτος ὑπῆρξε «κατ' ἐξοχὴν ἀναγεννητικὸς» (Κριαρᾶς, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 9 καὶ 15). Ἄρα καὶ διὰ τὴν τουρκοκρατουμένην Ἑλλάδα εἶναι ἀμφίβολον ἂν πρέπη νὰ δεχθῶμεν τοιαύτην παράτασιν τοῦ Μεσαίωτος μὲ τὴν ἀκριβῆ σημασίαν τῆς λέξεως ἄνευ ἰσχυρῶν ἀποδείξεων. Ἡ ἑλληνικὴ πνευματικὴ κίνησις τοῦ ΙΗ' αἰῶνος δὲν εἶναι ἢ καθυστερημένη Ἀναγέννησις τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλ'

αὐτούσιος ὁ σύγχρονος πανευρωπαϊκὸς «διαφωτισμός».

Συγκεφαλαιοῦντες τὰ κυριώτερα συμπεράσματα τῆς παρούσης μελέτης λέγομεν ὅτι ὁ ποιητὴς Βιτζέντζος Κορνάρου κατεῖχε τὴν μόρφωσιν τῆς ἐποχῆς του καὶ δι' αὐτῆς πλείστας γνώσεις περὶ τῆς ἀρχαιότητος²⁹ ὅτι αἱ ἀποσιωπήσεις, οἱ ἀναχρονιστικοὶ συνδυασμοὶ καὶ ἀλλοιώσεις διαφόρων ἱστορικῶν στοιχείων ἐν τῷ ἔργῳ δὲν ὀφείλονται εἰς ἀμάθειαν ἢ ἀμέλειαν, οὔτε ὑπηγορεύθησαν ὑπὸ ὠρισμένης ἐκάστοτε σκοπιμότητος, ἀλλ' ὅτι πάντα ταῦτα ἀπέβλεπον εἰς τὴν σύνθεσιν ἰδεώδους ποιητικοῦ κόσμου μὲ ἐλληνικὸν χαρακτῆρα· ὅτι ἡ γλωσσικὴ μορφή τοῦ ἔργου εἶναι ἀποτέλεσμα ἐπιμελοῦς ἐργασίας ἐπὶ τῇ βάσει ὠρισμένης ἀρχῆς (χρῆσις τοῦ ἰδιώματος³⁰, καθαρισμός, πλουτισμός διὰ λογίων στοιχείων ἀφωμοιωμένων)· ὅτι ὁ Ἐρωτόκριτος, καίτοι συνδέεται πρὸς τὴν βυζαντινὴν παράδοσιν, εἶναι δημιουργία τῆς ἐλληνικῆς Ἀναγεννήσεως.

Κατέστη, νομίζω, φανερὰ ἡ νομοτέλεια τοῦ κόσμου τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ ὅτι αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ προέλθῃ ἐκ τύχης οὔτε ἐκ τοῦ ποιητικοῦ ἀπλῶς ἐνστίκτου τοῦ ποιητοῦ, διότι ἡ δημιουργία ἔργου δέκα χιλιάδων στίχων παρουσίαζε πλείστα προβλήματα, τὰ ὁποῖα μόνον ἐπιμελῆς ὑπολογισμὸς καὶ ὠρισμένον πρόγραμμα ἠδύνατο νὰ ὑπερνήκῃ. Κατέστη ἀκόμα φανερόν ὅτι ἡ εὐρυτάτη διάδοσις τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἐπὶ διάστημα μεγαλύτερον τῶν δύο αἰώνων εἰς ὅλας τὰς ἐλληνικὰς χώρας δὲν ἀποτελεῖ γεγονὸς τυχαῖον, παράλληλον πρὸς τὴν διάδοσιν τοῦ πρώτου τυχόντος λαϊκοῦ ἀναγνώσματος, ἀλλ' ὅτι τοῦτο ὀφείλεται καὶ εἰς τὴν ἀνωτάτην ποιητικὴν ἀξίαν καὶ εἰς τὸν ἐλληνικὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα τοῦ ἔργου. Εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ προσπάθεια τοῦ Κορνάρου νὰ δημιουργήσῃ μίαν νέαν ἐλληνικὴν μυθολογίαν ἐπέτυχεν· οὕτω ὁ λαὸς εἶδεν εἰς διαφόρους τόπους τὴν φυλακὴν τῆς Ἀρετούσας, τὸ παλάτι τῆς Ἀρετούσας, ὅπως αἰῶνας παλαιότερα εἶχεν ἴδει τὸ πάτημα καὶ τὴν σέλλαν τοῦ Διγενῆ³¹.

²⁹) Στοιχεῖα φυσικῶν γνώσεων τῆς ἐποχῆς ὑπάρχουν ἐπίσης εἰς τὸ ἔργον, ὡς ἡ γνωστὴ παλαιὰ θεωρία τῶν τεσσάρων ὑγρῶν καὶ τῶν ἀντιστοιχῶν πρὸς αὐτὰ χαρακτήρων. Ὁ Κορνάρου ἀναφέρει τὰ δύο πρῶτα εἰς Γ 825. Γνωρίζει ἐπίσης τὴν θεωρίαν ὅτι οἱ σεισμοὶ προκαλοῦνται ἐκ τῆς προσπαθείας ὑποχθονίων ἀνέμων νὰ ἐξέλθουν ἐκ τῆς γῆς, Δ 1719 ἔξ.

³⁰) Ὅτι τὸ ἰδιώμα, ἂν καὶ δὲν ἐγράφετο, ὑπῆρχε καὶ πρὸ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, φαίνεται ἐκ τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ Γ. Χατζιδάκη ὅτι τὰ ἰδιώματα τῆς νέας ἐλληνικῆς διεμορφώθησαν πρὸ τῆς Ἀλώσεως (Σύντομος Ἱστ. τῆς ἑλλ. γλώσσης, 1915, σελ. 86). Ἡ κυπριακὴ διάλεκτος ἀπαντᾷ ἰνεπτυγμένη τὸν ΙΔ' αἰ. (αὐτ. σ. 114).

³¹) Πβ. Γ. Σεφέρη, ὁ Ἐρωτόκριτος, σελ. 8, διὰ τὴν τριάδα: Μεγαλέξαντρος, Διγενῆς, Ἐρωτόκριτος. Διὰ τὴν ἐθνικὴν διάθεσιν τοῦ ποιητοῦ πβ. τὴν ἀποστροφὴν του πρὸς τοὺς Βλάχους ὅταν ἐπεμβαίῃ εἰς τὸν ἀγῶνα ὁ Ἐρωτόκριτος: Βλάχοι, κακὸν τὸ πάθει, Δ 1037· καὶ κατωτέρω: τρέμουν οἱ Βλάχοι σὰν τ' ἀρνιά, Δ 1054. Ἐπίσης τονίζεται ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀθηνῶν ἔχει τὸ δί-

Διεπιστώθη ἀκόμη, νομίζω, ὅτι ὁ Ἐρωτόκριτος ἐγκατελείφθη καὶ ἐλησμονήθη μόνον διότι περιεφρονήσαμεν πᾶν στοιχεῖον πολιτισμοῦ καταγόμενον ἐκ τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ νεωτέρου παρελθόντος τοῦ Ἑθνους. Ἐν τούτοις δὲν φαίνεται ὅτι τὰ πράγματα εἶχον οὕτω κατὰ τὰς λαμπρὰς ἡμέρας τῆς Κρητικῆς Ἀναγεννήσεως. Ἀντιθέτως φαίνεται ὅτι οἱ Ἕλληνες τοῦ ΙΖ' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, λόγιοι καὶ μὴ, εἶχον βαθεῖαν συνείδησιν τῆς σοβαρότητος τῶν κρητικῶν δημιουργιῶν⁸². Φαίνεται ὅτι ἡ μακρὰ ἀντιδικία τῆς λογίας καὶ δημοτικῆς παραδόσεως εἶχεν ὑπερνικηθῆ, καὶ ὅτι καὶ οἱ λόγιοι εἶχον ἀρχίσει νὰ ἀναγνωρίζουν τὰς δημοτικὰς δημιουργίας. Διὰ τοῦτο δὲν συμφωνῶ μὲ τὸν Λ. Πολίτην (Ἑλληνικά, 12, 1951, σελ. 212) ὅτι ὁ «λογιωτατισμός», δηλ. φαινόμενον τῶν τελευταίων πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως δεκαετιῶν, «δὲν ἔλειψε οὔτε τὴν ἐποχὴ τῆς Ἐρωφίλης».

Ὁ Λέων Ἀλλάτιος ἐπήνεσε τὴν Ἐρωφίλην (Στ. Ξανθουδίδου, Ἐρωφίλη, Εἰσαγ. σελ. δ') καὶ ὁ Κομνηνὸς Παπαδόπουλος ὁ συγγραφεὺς λατινιστὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐν Παταβίῳ Γυμνασίου, τοῦ ὁποίου ἦτο καθηγητής, ὀνομάζει τὸν Χορτάτζην «ποιητὴν ἐνδοξότατον ἐν τῇ ἡμετέρῃ πατρίῳ γλώσσει» (αὐτ. σελ. γ'). Μεγίστη δὲ ἀπόδειξις τῆς θέσεως τὴν ὁποίαν εἶχον ἀποκτήσει τὰ κρητικὰ ἔργα εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν εἶναι ὅτι ἔγιναν εὐσυνείδητοι καὶ κριτικαὶ ἐκδόσεις ὀρισμένων ἐξ αὐτῶν, δηλ. τῆς Ἐρωφίλης τὸ 1676 καὶ τοῦ Ἐρωτοκρίτου τὸ 1713. Τοῦτο ἦτο τελείως ἀδύνατον νὰ γίνῃ ἑκατὸν ἔτη ἀργότερα. Ὁ Χορτάτζης καλεῖται ὑπὸ τοῦ ἐκδότου: «εἰς τοῦτο τὸ γένος ὁ Κορυφαῖος τῶν Ποιητῶν» (αὐτ. σελ. λη'). Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ ἐκδότης τοῦ Ἐρωτοκρίτου κάμνει διάκρισιν μεταξὺ σπουδαίων καὶ ἀπλῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα ἀναγινώσκονται διὰ «ψυχαγωγίαν καὶ περιδιάβασιν», ἀλλὰ τοῦτο δὲν μεταβάλλει τὸ σημαντικώτατον γεγονός ὅτι πρόκειται περὶ κριτικῆς ἐκδόσεως, διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς ὁποίας μάλιστα ζητεῖ ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστας νὰ στείλουν χειρόγραφα (μεγ. ἔκδ. σελ. XXIII-IV).

Ὁ Βουτιερίδης (Ἡ νεοελλ. λογοτεχνία ἡ ἀρχὴ τῆς κ.λ. 1927, σελ. 104 - 105) λέγει ὅτι «ἡ νεοελληνικὴ ποίησις δὲ γνώρισε τὴν ἐπίδρασιν τοῦ καθόλου· τὸ θάρσενε σὰν ξένο γι' αὐτή... ὅπως γεννήθηκε ἀπὸ

καιον καὶ ἄδικα τὸν πολέμου, Δ 953-4. Ὡς πρὸς τὸν Ἄριστον, ὅτι εἶναι Φράγκος πειθεὶ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ Δ 1257 ὅτι ἦτο ἀνεψιὸς τοῦ Βλαντιστράτου ἀπὸ γυναίκειον αἵμα. Ἡ μήτηρ του δηλαδὴ νοεῖται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ὡς ἀδελφὴ τοῦ Βλαντιστράτου νυμφευθεῖσα μὲ Φράγκον καὶ διὰ τοῦτο ζῶσα εἰς τὴν Φραγκιάν. Δὲν νομίζω ὅτι ὁ καθορισμὸς οὗτος ἔγινε τυχαίως.

⁸²) Περὶ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἀκμῆς τῆς ποιήσεως πρὸς τὴν ἀκμὴν τῶν τεχνῶν ἐν Κρήτῃ κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ὡς καὶ περὶ τῆς μορφώσεως τοῦ Κορνάρου βλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἀθηνᾶ, 1940, σελ. 262.

ξένη επίδραση καὶ γράφτηκε ἀπὸ ἓνα ξένο κ.λ.». Τὴν μικρὰν ἐπίδρασιν τοῦ ἔργου ἐπὶ τῆς λογοτεχνικῆς γλώσσης ἀποδίδει εἰς τὸ ὅτι ὅταν ἐτυπώθη (δηλ. τὸ 1713) «ἡ λαϊκὴ γλῶσσα εἶχε πάρει σταθερώτερη (;) μορφὴ καὶ γραφόταν ἀπὸ πλῆθος πεζογράφων καὶ ποιητῶν (;) πιὸ προσεχτικά, πιὸ καλλιεργημένα». Ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἀπίστευτον αὐτὴν προχειρολογίαν, γίνεται ἀνὰ πᾶσαν ἡμέραν περισσότερον κατανοητὸν ὅτι ὁ δεσμός, ὁ ὁποῖος συνδέει τὸν Κορνάρου πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ ὀνόματος νεωτέραν ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν, εἶναι τοῦλάχιστον τόσον στενὸς ὅσον ἐπέτρεψαν αἱ ἔκτοτε πνευματικαὶ τύχαι τοῦ Ἔθνους, αἱ ὁποῖαι ἀνέστειλαν τὴν κρητικὴν παράδοσιν.

Ἰδιαιτέρως ἐτονίσθη ἡ σχέσις πρὸς τὸν Σολωμόν. Σημειωτέον ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀνασυνδέσεως, ἀλλὰ περὶ πραγματικῆς συνεχείας τῆς παραδόσεως, διότι ἡ κρητικὴ ποίησις μετεφέρθη ὑπὸ τῶν προσφύγων εἰς τὰ Ἐπτάνησα, καὶ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς εἶχον δεχθῆ οἱ ἑπτανήσιοι πρόδρομοι τοῦ Σολωμοῦ. Ἐκτὸς τῶν ἀναλογιῶν, τὰς ὁποίας ἐγέννησεν ἡ συνέχεια, αἱ ὁμοιότητες ἀυξάνονται συνεπείᾳ τῆς κοινῆς ἰταλικῆς μορφώσεως τῶν δύο ποιητῶν. Πόσον πλησίον τοῦ Κορνάρου εὐρίσκεται ὁ Σολωμὸς ἀντιλαμβανόμεθα, ἂν ἀναλογισθῶμεν τὸν Χριστόπουλον καὶ τὸν Βηλαράν, οἱ ὁποῖοι πρόσκεινται μᾶλλον εἰς τὴν γαλλίζουσαν φαναριωτικὴν μόρφωσιν.

Διὰ τὴν συγγένειαν τοῦ στίχου τοῦ Σολωμοῦ πρὸς τὸν Κορνάρου ὠμίλησεν ὁ Γ. Σεφέρης (Ἐρωτόκριτος, σελ. 34). Ὁ Δημαρᾶς ἐπίσης λέγει (Ἰστ. νεοελ. Λογοτ. σελ. 231), ὅτι ὁ Σολωμὸς εἰς τὰ δίστιχα τοῦ Κρητικοῦ «μένει αὐστηρὰ μέσα στὴν κρητικὴ στιχουργικὴ παράδοσι». Καὶ γλωσσικαὶ ἐπιδράσεις ὑπάρχουν, ὡς ὁ συνηθέστατος εἰς τὸν Σολωμόν τύπος τοῦ ἄρθρου *τς*, ὁ ἀκούμενος καὶ εἰς τὰ Ἐπτάνησα, ἀλλὰ δικαιωθεὶς ἐκ τῆς κρητικῆς παραδόσεως, καὶ λέξεις, ὡς τὸ *μνέω* (Σολωμοῦ, Ποιήματα Ἰκαρος 1948, σελ. 197, εἰς παραλλαγὴν τοῦ ἀποσπ. 19 τοῦ Κρητικοῦ. Πβ. Ἐρωτόκριτος, Ε 1507).

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ὁ Σολωμὸς ἔλαβεν ἐκ τοῦ Κορνάρου καὶ ὠρισμένας εἰκόνας καὶ ἐκφράσεις ὡς τὸ πασίγνωστον «μάτια τῆς ψυχῆς» (Β. Δεδούση, Ὁ Ἐρωτόκριτος τοῦ Κορνάρου καὶ ἡ ἑλληνικὴ ποίησις, 1937, σελ. 13). Ἐπίσης δύνανται νὰ παραβληθοῦν τὰ κατωτέρω. Ἐρωτ. Β 957 - 8 :

... καὶ βαβουρίζει' ὄλοι

ὡσὰν τὸ κάνον οἱ μέλισσες ἔς τς ἀθούς στὸ περιβόλι,
πρὸς Ἐλεύθ. Πολιορκ., Σχεδ. Γ', 6, στ. 18 :

Οὐδ' ὅσο κάν' ἡ μέλισσα κοντὰ στὸ λουλουδάκι.

Καὶ Ἐρωτ. Ε 772 :

κι ἀπὸ τς ἀγκάλες τοῦρανοῦ γλυκὺς βορρᾶς ἐφύσα,

πρὸς μεμονωμένον στίχον τοῦ Σολωμοῦ (ἔκδ. Ἰκάρου, σελ. 257, σημ. 1):

Μ' ἀρέσει, δρῦ, νὰ σὲ θωροῶ μὲς στ' οὐρανοῦ τς ἀγκάλες.

Συγγένεια τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Κορνάρου εἰς τὰ θέματα καὶ τὰς ἰδέας δὲν ἦτο δυνατή, διότι πρόκειται περὶ δύο διαφόρων ἐποχῶν.

Ἄλλὰ νομίζω ὅτι καὶ τὸ «Ὀνειρο τῆς Μαρίας» ἐκ τοῦ «Λάμπρου» (αὐτ. σελ. 161 ἐξ.) εἶναι μίμησις τοῦ ὄνειρου τῆς Ἀρετούσας, Ἐρωτ. Δ 53 ἐξ. Τὰ σημεῖα ὅπου αἱ δύο περιγραφαὶ συναντῶνται εἶναι τὰ ἐξῆς. Ὁ Κορνάρος λέγει :

*Σὰ νὰ ἴτον μεσοπέλαγα εἰς τῶνειρο τοῖ φάνη,
σ' ἕναν καράβι μοναχὴ κ.λ.*

*...κι ὦρες τὸ κῦμα τῆ βουλᾶ καὶ ὦρες τῆ φανερώνει
...Τὸ ξύλο πού ἴτο σιὸ γιालὸν ἐβούλησεν ὀμπρός τοι
πὼς κιντυνεύγει μοναχὴ τς ἐφάνη σιῶνειρό τζη.*

Εἰς τὸ Ὀνειρον τῆς Μαρίας τὰ θέματα ταῦτα ἀναπτύσσονται. Ἡ Μαρία λέγει :

*Μοῦ φαίνεται πὼς πάω καὶ ταξιδεύω
σιτὴν ἐρμιὰ τοῦ πελάγου εἰς τῶνειρό μου
μὲ τὸ κῦμα μὲ τς ἀνέμους παλεύω
μοναχὴ κ.λ.*

*...Καὶ τὰ κύματα πότε μᾶς πηδίζουν
πὸν σιὰ νέφη σοῦ φαίνεται πὼς νᾶσαι
καὶ πότε τόσο ἀνέλπιστα βυθίζουν κ.λ.*

*...καὶ τὸ καράβι σύψυχο βουλιᾶει
...τινάζομαι μὲ βία κ.λ.*

Περατῶν τὴν παροῦσαν ἐργασίαν ὑπενθυμίζω τοὺς λόγους τοῦ Νικολάου Πολίτη περὶ τῆς ἐξόχου παιδευτικῆς δυνάμεως τοῦ ἔργου : Ὁ Ἐρωτόκριτος «συντελεῖ εἰς μόρφωσιν τοῦ ἥθους, ἀλλὰ πρὸ πάντων τῆς καλαισθησίας τοῦ λαοῦ διὰ τῶν ποιητικῶν καλλονῶν, τῶν γενναίων νοημάτων καὶ τῆς ἀδρᾶς, ἀψόγου καὶ ἁρμονικῆς στιχουργίας» (Λαογρ. Α', σελ. 21). Ἐπαινον ἀρετῆς ἐχαρακτήρισε τὸ ἔργον παραβάλλων αὐτὸ πρὸς τὸν Ὀμηρον ὁ Γεώργιος Χατζιδάκης (Ἐπετ. Πανεπ. Ἀθ. Γ', σελ. 19), ὁ δὲ Iken τὸ παρέβαλε πρὸς τὸ Cid καὶ τὸ ἀπεκάλεσε «grosses nationales Volksgedicht» (μεγ. ἔκδ. CXLIII). Ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ἔγινε συνειδητὴ ἡ ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιηθοῦν τοῦλάχιστον τμήματα τοῦ θαυμαστοῦ τούτου ἔργου (ὡς τὰ ἠρωϊκὰ Β καὶ Δ) εἰς τὴν μέσσην ἐκπαίδευσιν. Τοῦτο θὰ συντελεῖ εἰς πραγματικὴν καλλιέργειαν τῶν πνευμάτων καὶ εἰς ἀκριβεστέραν γνῶσιν καὶ ἐκτίμησιν τοῦ πολιτισμοῦ ἡμῶν κατὰ τὸ πρόσφατον παρελθόν.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ